

P O K U S O V L A S T

/Diskuse/

1980

O b s a h :

str.

Petr Pithar:

Pokus o vlast: Bolzano, Rádl, Patočka
a my v roce 1979 1

Jaroslav Mezník:

Pokus o vlast? /Pojmy a fakta v pojetí
Petra Pitharta/ 59

První diskuse v Brně 82

Václav Polanský:

Rizika "Pokusu o vlast" 104

Petr Pithart:

Odvahu myslet 131

Božena Komárková:

Několik poznámek k Pithartově
"Pokusu o vlast" 162

Josef Vohryzek:

Zestátnění vlasti 178

Druhá diskuse v Brně 195

Petr P i t h a r t

Pokus o vlast: Bolzano, Rádl, Patočka a my
v roce 1979

"To přesvědčení přijměte na základě důvodu: Čechy, jakkoli nyní nešťastné jsou, mohou být pozvednuty k nejšťastnější zemím Evropy... Ale ví to Čech dobře? Je mu známo, jaké má schopnosti a předpoklady ještě k větším možnostem? Ani v nejmenším si to neuvědomuje: považuje se sám za nic, stydí se za svou vlast... O kéž by se mi podařilo alespon u vás, budoucích příslušníků vyšších stavů probudit ušlechtilější smýšlení, učinit vás žárlivějšími na čest naší vlasti! Kolik dobra by to přineslo! Oč obtížněji by prováděli své záměry ti, kdo se snaží nás olupovat o jedno právo za druhým? Držme se proto, přátelé, domácích zvyků a řádů v naší vlasti! Nedejme se žádnou lstí pohnout k tomu, abychom je opustili a nahradili cizími, které nemají ve srovnání s našimi žádné podstatné přednosti!"

Bernard Bolzano

Potřebujeme někam patřit. Neříkejte, že alespon občas netoužíte přesáhnout monotónní zakletí do soukromých zájmů a starostí, do

těch našich malých i velkých sobectví. Potřebujeme se překročit, tak už je to v nás zařízeno a je to dobře zařízeno: člověk není jen sobec. Nedaří-li se nám patřit k národu, patříme aspoň k "Trabant klubu"...

Národ je to, co bychom potřebovali!

Vlast však není ničím, není-li přijatým nárokem, vyslyšenou výzvou: vlast je to, co potřebuje nás.

Zdá se věru pošetilé začínat s pokusy oživit zemdlené city k širšímu společenství novými výměry starých slov. Třeba takových, jako je "národ" či "vlast". Slova, která zní dnes tolika lidem už jen dutě, jako z rozeschlého sudu, z něhož s gustem naposledy popíjeli naši pradědové, snad dědové; ještě jeden hlt, který vzápětí zhořkl v ústech, upili otcové v mobilizační noci koncem září 1938. Pak před lety, koncem srpna, nadechli jsme se už jen starých vůní, ovšem i starých zápachů.

Věřím však, že právě dnes, kdy se stále méně domlouváme smysluplným jazykem a stále více jen jakousi zastírací slovní gestikulací, srozumitelnou jako mimikry vždy jen

zasvěceným, těm, kteří jsou "proti", "pro", či kterým je to jedno..., že právě dnes bude muset být na počátku - slovo.

Jsem nedůvěřivý k životnosti slova "národ", protože nevidím, co by mu dnes odpovídalo ve skutečnosti. A pak, český koncept národa, jak chci ukázat, byl věru problematický.

Věřím však dosud ve vlast, ve vlastenectví.

Nevím o žádné jiné, méně pošetilé a zároveň praktičtější možnosti, jak nad rozpadlým národem sklenout svorník tak široký, aby se nikdo nemusel pokládat za předem vyloučená z naděje konečně moci přesáhnout zoufalou marnost soukromničení, k němuž se cítíme odsouzeni poměry. Zároveň svorník dostatečně naléhavý, aby z nás dokázal vykřesat víc, než jen kolektivní sebelítost a lamentace o tom, že se tu nic dělat nedá...

Ostatně na počátku století ideologové našeho národního obrození, zřejmě také v obavách z prodlení, přiřkli národu jako ideji i jako společenské praxi jen úzký a - jak se později ukázalo - nepřiliš náročný význam.

a smysl. Budu to tvrdit s Bernardem Bolzanem /1781-1848/, Emanuele Rádlem /1873-1942/ a Janem Patočkou /1907-1977/; věřím však, že pro všechny dosud nenaplněné možnosti národa zůstalo nám aspoň slovo. Prastaré slovo vlast.

Jen slovo? Nakonec záleží především na tom, dokážeme-li být vůbec ještě osloveni. Neodumřela-li v nás tato schopnost docela, pak ovšem bude na místě předpokládat, že na slova nejasná, vágní a vřůbec nepevná v základech budeme velmi citliví, ba alergičtí. Prozkoumejme tedy ony základy!

Národ, jak se na jeho vymezení konstruktéři českého obrození kdysi víceméně shodli, pro nás byl a je cosi nakonec samozřejmého, neproblematického, jakoby z přírodního, objektivního řádu odvozeného, daného. Ba osudového, snad i mýtického, i když tohle mohlo v Čechách znamenat jen "česky mluvícího". Jistěže, až nakonec, až posléze byl národ samozřejmostí. Bylo třeba nejdříve vyvzpomínat jej z minulosti, vyluštit ze starých pergamenů - v nejhorším "objevit" jej za skříní se starými šípy z Žižkových válek

ve sklepe kostela ve Dvoře Králové... Zprvu nezbyvalo, než jej chránit, žárlivě střežit před nároky a kritérii civilizačně, kulturně a především politicky vyspělejší ciziny. Horlivě rozsazovat sazenice obětavého nadšení, pak je příčinlivě zalévat sentimentem a jen zlehounka na ně dýchat, aby neumrzly. - Však hle, již koncem století sebevědomě "v sadě skví se jara květ, zemský ráj to napohled...". Národ byl za šedesát, dejme tomu za osmdesát let, když nebezpečí germanizace pominulo - hotov! Mnoho otázek nad sebou samotným si nepřipouštěl: vždyť český jazyk se wskutku prosadil a i ve srovnání s jazyky národů vyspělejších se osvědčil. Českým národovcům se všechny zpochybňující otázky zdály nadbytečné, podezřelé, ba nejednou páchly jim zradou, zaprodanectvím.

Vlast není však z řádu přírody, osudu, mýtu. Není a nikdy nemůže být daností. Je věčně nehotovým dílem kulturním v onom širokém, nejširším slova smyslu. Dílem náročnějším, než "národ po českém způsobu", protože takový národ se prostě ujímá jakýchsi nepromlčitelných, jen pozapomenutelných práv, promluví česky a jednoho dne tu jest. Nemá-li

nepřátele, nebo jsou-li příliš mocní, začne sám na sebe zapomínat. Nebo zmalomyslní.

Vlast není, nikdy nemůže být hotova.

Č e š i j a k o m i l e n c i
a m a n ž e l é

Původní český nacionalismus byl jako silný, opojný cit; jako zamilovanost, často zaslepená, jako milenecké zbožňování. Vlastně sebezbožňování. Vždyť v prvních láskách býváme svou vlastní, náhle objevenou schopností nechat se unést citem, propadnout čemuś mimo nás, okouzlení nejednou více, než Jí či Jím.

Vlastenectví však může být jen zralou láskou: řeknu nepříteli ovšem vzletně, že snad může být jako dobré manželství. Neboť je také, či především, rozhodnutím, slibem, závazkem. Něčím, co se nám kdykoliv a bez předběžného varování může rozpadnout v rukou, a co proto musíme vytvářet a stmelovat stále znovu.

Láska milenecká je spíše onou zamilovaností. Je citem, v němž se čerstvě uvědomělá a proto vlastně obtížná individualita slast-

ně rozplývá, zbavuje sebe sama. Je nerealistickou absolutností nároků a práv, všech práv jednoho vůči druhému: jsem tvůj, jsi má, šeptají si milenci, ale na stejnou notu se zpívalo v cituplných písních vlasteneckých minulého století. Jen výjimečná, protože vesměs nakonec nešťastná jsou však manželství, v nichž takováto zamilovanost přetrvává, aniž vyzraje v odpovědnou lásku. Neboť dobré manželství není zázrakem přírody, šťastným tahem v loterii osudu, ale dílem dvou lidí: je, s prominutím, kulturní institucí. Je také láskou, ale je, jak už řečeno, zároveň rozhodnutím, slibem, závazkem. Také tu jde o práva jednoho k druhému, ale stále více o společnou odpovědnost, o dobrovolně, právě z lásky dobrovolně sdílené starosti. Ano, z povinnosti. A také o obtížnou schopnost odpouštět.

Křesťanská idea nerozlučitelnosti manželského svazku, ostatně základ i mnoha jiných než jen křesťanských forem tradičního manželství, není původně nelidským nárokem, omezujícím člověkovu svobodu, jak se moderním lidem zdá. Je naopak nejnáročnější a

přítom zcela samostatnou výzvou k lidskosti: v podstatě /před Bohem, rozumí křesťan/ jsou přece všechny lidské bytosti totožné a už proto je vůbec možné vznášet nárok k snášenlivosti. Jak vůči těm dvěma, které v dřívějších dobách svedla dohromady vůle rodičů nebo pravidla širšího společenství, tak i vůči těm, kteří se našli sami, ale po čase přestali hořet oním oslepujícím plamenem lásky milenecké. Proti romanticko-sentimentální představě o výlučnosti každého šťastného svazku dvou nezastupitelných jedinců jako podmínce trvalé lásky, proti skeptické vlastně víře v toliko osudové a tedy náhodné šťastné setkání muže a ženy, klade křesťanství a vůbec tradiční kultury velmi neromantický, ale o to kulturnější, civilizovanější imperativ nerozlučitelnosti manželství. Předpokládá totiž, že jako bližní, jako rodiče svých dětí a jako hospodáři na společném, zděděném a zvelebeném gruntu, tedy ve svém lidství, nejsou koneckonců ten a ten muž a ta a ta žena nezaměnitelní: pouhý vzájemný cit, byť sebesilnější, může být prvním, ale už vůbec ne posledním důvodem jejich svazku.

Právě proto, že není založen především na osudové náhodě, mohou si dát před Bohem slib věrnosti a proto jej mohou a mají dodržet. Lásce nemusí jen "propadnout", mohou se jí i - naučit.

Na ona absolutní práva zamilovaných, odpovídající moderním představám o osudově výlučné volbě nezastupitelného partnera, navíc ještě v bouřlivém, ale i chaotickém a egoistickém období dozrávání osobnosti, se tu realisticky rezignuje - a věčnost manželské nevěry naznačuje, že tento realismus je na místě. Realismus zůstal, ba zbytněl, zcytničtěl: nároky, kdysi z něj samozřejmě vyplývající, odvrhli jsme přitom jako bigotní pověru. Žijeme přece ve věku konzumu a tedy spíše práv /která právě lze konzumovat/, než povinností /které konzumovat nelze, které dokonce nejednou nutí k odřikání!/. Není zas tak moc důležité, že jsou to dnes práva nejednou jen deklarovaná. V nejhorším případě řijeme v přesvědčení, že máme alespoň jakási "práva na práva". Povinnosti, které máme, jsou od ďábla: od úřadu, zaměstnavatele, od dopravní policie...

Český nacionalismus, intenzivně citově rožívaný vztah k pospolitosti lidí mluvících česky a k symbolům této pospolitosti - to byla právě jen láska milenecká a možná jen ta zamilovanost. Stojí, ale i padá s vědomím výlučnosti, tj. týká se jen a jen vztahů Čechů k Čechům, ačkoli ti přece na daném území nežili sami. Kulminuje, když se pospolitosti dostane posledních důkazů toho, že Češi patří k sobě, když se jí dostane samostatného státu. Z hlediska nespecifikované "pouhé" lidskosti, je to láska sobecká, i když tolikrát dokázala se projevit až okázalou obětavostí. Je také zaslepená. Taková láska, vlastně tedy zamilovanost, postupně však vyprchává s tím, jak zelených nejistot mládí ubývá. A jak přibývá konkrétní odpovědnosti za stát, který, bohužel, není soudružný, protože není etnicky homogenní. Dnes z toho všeho zůstalo chtěné-nechtěné, jen formální manželství; nejasně pociťovaná, zapomínaná, také proto, že nepřilíší povzbudivá minulost, společné, ale to dnes znamená především společně promrhávané a rozkrádané národní jmění... Denní snění o rozvodu, který by to všechno vyřešil: o emigraci. Budouc-

nost? Kdo by na to dnes přísahal, že tu bude vůbec nějaká společná budoucnost dětí našich dětí?

Z českého národa tedy zůstalo jen formální manželství, bez citu a bez lásky, bez společně sdílené odpovědnosti.

Jak se to mohlo stát?

Jaká že byla ona původní představa českého národa, toho národa, který se dnes probouzí z mdlobného spánku pomalu už jen při tom nešťastném hokeji?

N e s m i ř i t e l n o s t d v o u
n a c i o n a l i s m ů

Teprve před půl stoletím upozornil Emanuel Rádl v "rádlovsky" zaujaté, pateticky bojovné a na tehdejší aktuální politické problémy a spory polemicky reagující studii "Válka Čechů s Němci" na zvláštní, zcela "nezápadní" fundaci moderního českého národa, toho národa, který si zhruba po dvousetleté césuře začal na počátku minulého století znovu uvědomovat svoji osobitost a jednotu. Rádl - "masarykovštější" než sám Masaryk - stál se svými názory zcela osamocen a jeho

hlas, nejednou prorocky varovný, byl zcela oslyšen.

České veřejné mínění nebylo ochotno tradiční pojetí národa přehodnocovat. Vždyť povrchnějšímu pozorovateli mohlo se právě tehdy zdát, že tomuto pojetí dostává se konečně historické satisfakce: Češi měli konečně svůj vlastní stát, v němž Němci byli menšinou toliko *de facto* /nikoli *de jure*/, žijící na periferiích území a nemající žádných kolektivních národních práv. Zdálo se, že když se pak po letech obstrukcí rozhodli v roce 1926 pro loyální spolupráci s Čechy, pro vstup do vlády, že se tím definitivně smiřují se svou porážkou. Avšak za kulisami vnějškových úspěchů sebevědomého národního státu schylovalo se pomalu k dalšímu, a jak se později ukázalo, k definitivně poslednímu dějství oné věkovité "války Čechů s Němci"; již za deset let na to měla být henleinovská Sudetoněmecká strana nejsilnější politickou stranou v Československé republice. Všechny ostatní strany myslely spíše na své vlastní zájmy než na zájmy státu...

Kolikrát jsme se již ubezpečovali o tom, že náležíme spíše světu evropského Západu

než Východu, zdůvodňovali si, proč a jak! Nevím však o nikom, kdo by - s výjimkou Rádla - upozoroval a hlasitě řekl, že právě v ideovém a praktickém pojetí národa jsme se evropskému Západu, rozumím tím s Rádlem Evropu na západ od Rýna, vzdálili nejvíce. Přesněji řečeno: nikdy jsme se mu v tomto ohledu vlastně nepřiblížili. Tvrdím dnes, že je to vzdálení, které mělo a má doslova osudové důsledky.

Je paradoxní, i když na druhé straně zcela přirozené, že náš výměr národa se ze všeho nejspíše podobá právě výměru toho národa, vůči němuž jsme usilovali národnostně se vyhranit, od něhož jsme se ze všech sil chtěli oddělit. To ovšem nemohlo dopadnout jen dobře: nasnadě bylo nějaké definitivní řešení, protože Češi a Němci byli nejen sousedy. Žili také dlouho spolu v jednom státním celku, dlouho byli příslušníky jednoho národa /nikoli ovšem národa v moderním pojetí/ "Böhmen". A právě Němci s "nezápadním" pojetím národa jako společenství jazyka přišli: v každém případě mají, jak myšlenka, tak praxe, moderního českého i německého

národa - příznačnou shodou okolností v obou případech národů po dlouhou dobu bez vlastního státu - společné kořeny.

Němcům daly pocítit jejich malost a slabost napoleonské války - mírem tylžským bylo rozbito Prusko. Vypjatá německá romantika je tak v neposlední řadě svéráznou kulturní kompenzací zaostalosti společenského, zejména politického a státního života: národ definuje na základě toho, co v politické mizerii zbylo. Z nouze učinila ctnost a vyvolala tak patos němectví, které mělo být oslavou ducha. - Na české straně vyvolaly zážitek ještě bytostnějšího ohrožení josefinské reformy, které ve jménu racionalizace celorakouského státního provozu potlačovaly jakýkoliv "neracionální" svéráz, v našem případě mimo jiné český jazyk. Na německé straně horuje pro německý národ patetický Fichte, Slované pak najdou svého proroka v zasněném utopistovi, také ovšem Němci, Herderovi. Romantický cit pro idealizovaný národ osvojují si v Jeně mezi rozníceným studentským živlem Kollár a Šafařík a oni pak infikují mladého Palackého, tehdy působícího ještě na Slovensku, respektive v Uhrách. Dispozice ke

"kulturnímu", romantickému nacionalismu dostávají se do Prahy pozoruhodnou oklikou: z německé Jeny přes evangelické Slovensko...

Dva národy, které spolu po staletí žily v konfliktech i ve spolupráci, které se vzájemně obohacily nejedním podnětem, i když my jsme byli zpravidla v roli žáků, antagonisté i partneři, uvědomí si sami sebe, svou moderní národní identitu právě v této nešťastné romantické poloze citu, aby už tím vykročily na cestu, která nevyhnutelně povede k dramatickému konci vzájemného soužití: Češi se, díky vítězství spojenců ve druhé světové válce, vyhnou "konečnému řešení", Němci se, jako poražení, nevyhnou odsunu. Přitom od počátku minulého století, od té doby, kdy se oba jazykové kmeny národně uvědomí a definují, a zejména pak od roku 1848 je stále zřejmější, že spolu nedokáží žít v jednom státě, že se o to nebudou ani příliš snažit: ani v širším Rakousku, ani v užším Československu, ani v rámci protektorátu, ani v lidově demokratické republice. Konstituovaly se totiž v duchu téže výlučně, partikularistické ideje a tvrdím, že ideje

nejen nestátotvorné, ale přímo "státoborné": ideje přírodně pojatého národa, vymezeného společným jazykem jako hodnoty nejvyšší. I kultura jako další "národotvorný" princip je tu pojata vlastně přírodně: nikoli jako lidský výtvar, jako civilizace, ale jako odkaz věků či jako kultura v užším, jazykovém /slovesném/ smyslu. Řekněme to obrazněji takto: kultura jako lyrika, nikoli jako právní řád. Zhoršování vzájemných vztahů Čechů a Němců a především definitivní konec soužití po roce 1945 potvrzuje fatálnost jazykového výměru národa.

N á r o d p o l i t i c k ý

Národ v "západním" smyslu, jak ukazuje Rádl, je národ politický, střízlivěji založený na rozumu: je společenstvím lidí, kteří se z praktických důvodů zorganizovali pod jednou ústavou, kteří činně, byť i v nejvyhrocenějších konfliktech, osvědčili vůli vytvářet v tomto rámci lidské podmínky vzájemného soužití. Původ, rasa, kmenová příslušnost, ale ani dřívější společná minulost, kultura, tradice, tím méně tzv. národ-

ní charakter nejsou z tohoto hlediska zásadně rozhodující, protože hlavní je ona vůle vytvořit a zdokonalovat státní společenství, a takto vytvářet novou přítomnost a budoucnost. Výrazem toho všeho je loajalita k zákonům, ústavě, ke státu; národ není tu cosi nehledaně přírodního, není "rostlinou přírodní jako rodina, jen má více větví" /Herder/, naopak, je útvarem "umělým" - v duchu Rousseauovsko-herderovském a vůbec romantickém. Jde tu o umělost ve smyslu jednoznačně pejorativním: "němectví" bylo odtrženo od konkrétní politiky a jeho idealita byla postavena do protikladu k "pouhému" pragmatismu politiky francouzské a anglické. Rasa či jazykový kmen - to, co vesměs bylo ve střední a východní Evropě postačující podmínkou a přímo podstatou existence národa - byl a je na Západě pouze "materiál", v němž politický národ může, ale také nemusí vzniknout. Vznikne-li, pak zpravidla přibírá "materiál" i odjinud, nevznikne-li přímo smíšením nejrozmanitějších materiálů /Angličané pocházejí z Britů, Normanů, Anglosasů; Francouzi z rodin galských a germánských, o Americe ani

nemluvě/. Stát tu není pouhým "vyvrcholením rodiny", jak nenáročně postuloval obdivovatel nezkaženosti ušlechtilého divocha Herder, ale je cílevědomým, i když nutně konfliktním dílem lidí, pokoušejících se v daném rámci o uskutečnění nejdokonalejší organizace společnosti.

Toto historicky starší "západní" pojetí národa je tedy výrazně politické, jakkoli přitom právě rozpínavostí politiky, tj. instituční moci, staví relativně pevné hráze z jiných autonomních sfér lidského života. Bez těchto hrází, které však nemohly být stavěny v politickém vakuu jako třeba u nás, převládnou pak nutně totalitní aspirace politiky. Na východ od Rýna se totiž zhruba od počátku minulého století konstituují národy, které z nejrůznějších důvodů nestihly zorganizovat se ve svazky státní, občansko-právní, vesměs v duchu pojetí "organického" /Rádl/, takřka jako přírodně rostlé. Lze také mluvit o "státním" pojetí národa na jedné straně a o pojetí "kulturním" na straně druhé: osudovým paradoxem však je, že čím dále na Východ, tím více se stát sám stává

hrází vůči všemu, co státem není, včetně kultury samotné. Usiluje všechno postátnit. Právě "kulturní" národy nejednou dokázaly totálně zpolitizovat původně zcela nepolitic-
ké sféry lidského života: politika a stát tu, nedomestikovány, působí jako nezvládnutelný přírodní živel. Za takových podmínek se jen stěží může rozvinout občanská loajalita ke státu, bez níž se nacionalismus nedokáže transformovat ve svou zralejší, "občanštější" formu, ve vlastnictví. Lidé se pak ke státu chovají buď se servilní poslušností, nebo jako k nepřátelské, cizí moci, buď jako otroci, nebo jako notoričtí revolucionáři.

L o a j a l i t a

U pojmu loajality, tj. loajality k vlastnímu státu, bude třeba se zastavit. Také proto, že u nás se něco takového vlastně nikdy ani nevyvinulo. Nejspíše z toho důvodu loajalitu raději už předem podezíráme a morálně desavuuujeme, ačkoli je jakýmsi moderním vtělením rytířskosti, věrnosti. Jak však zdůrazňuje Rádl, není věrností jen slepou, ani formální: znamená sympatickou účast,

vědomí spoluodpovědnosti, solidárnosti. Nikoli konformnost! Řekl bych, že opozice vůči té které vládě, či, jak by se dnes spíše řeklo, vůči režimu, může být výrazem velmi silné, už také proto, že nepohodlné loajality ke státu: toliko lhostejnost či zásadně negativistická opozice nemá sloajalitou nic společného. Jistě, i loajalitu lze vypovědět, i "nejloajálnější člověk se může vzbouřit a má k tomu právo; ale předně se k revoluci odhodlává po mravním boji a po rozchodu s předmětem své víry a za druhé opouští jeden ideál jen kvůli ideálu jinému. Loajálnost není jen zvykem ani instinktem, nýbrž jest založena na přesvědčení, ale nejen na rozumu, nýbrž i citu". Rádl dále připomíná, že u nás, kde "ideologie obyvatelstva jest založena na kmenovém vlastenectví, které počítá jen s láskou ke svému kmeni, a úsilím jeho moc co nejvíce rozšířiti a užiti k tomu eventuálně i moci státní, stává se jen prostředkem v boji kmenových zápasů... Později zápasy s dynastií habsburskou, zemí nepřející, nedaly mnoho příležitostí k rozvinutí loajality. Století devatenácté pak svou jednostran-

nou nacionalistickou agitací a herderovským pojetím národa jako přirozené jednotky proti nepřirozenému státu soustavně podrývaly státní loajalitu. Tak málo bylo pro ni smyslu, že není ani jediného vážnějšího projevu z doby poválečné, v němž by si myslící Čech uvědomil, že odporem k Rakousku trhá staleté svazky a že tento odpor je třeba i n d i - v i d u á l n ě /podtrhl E.R./ mravně odůvodniti, protože se jím lámou svazky loajality... U nás, jsme si dosud nezvykli dělati rozdíl mezi národností a státem; půjde o to, na tento rozdíl systematicky upozorňovati." Stát byl prostě příliš dlouho cizí, nepřátelský "erár" a všechny pozitivní city upínaly se k národu, jako zprvu programově, pak už jen spíše bezděčně rozkladnému prvku ve státě. Nezvykli jsme si na tento dosti zásadní rozdíl mezi národem /v našem pojetí/ a státem ani potom, ba nezvykli jsme si dodnes, kdy už je otázka sama vlastně jen akademická.

Po roce 1918 byl sice samostatný stát vesměs radostně uvítán, avšak základnímu problému, "politického národa" jsme se i teh-

dy vyhnuli: stát byl jednoznačný toliko navenek. Uvnitř, přes jeho demokratické rysy, rozlišoval na jedné straně mezi Čechy a Slováky /"Čechoslováky"/ jako státotvornými národy", mluvícími "státními jazyky" a na druhé straně ostatními příslušníky jiných jazykových kmenů, pouhými to jednotlivými "státními občany československými": těmi byli kupříkladu Němci a Maďaři. Stát byl tak vyvrcholením pouze "Československého národa"; byl nezastřené mocenským potvrzením jeho převahy. "Československá republika" a "Československý národ" nebylo přece jedno a totéž! Tento národ nebyl politickým národem, protože do sebe odmítl zahrnout příslušníky jiných jazykových kmenů. Snad to ani nebylo možné: státy se udržují těmi idejemi, na základě kterých vznikly, řekl kdysi Masaryk. Nebo také těmi idejemi umírají, říká vlastně totéž. Československý stát vznikl sloučením idejí neslučitelných, ohně a vody: uplatněním státoprávní zásady historické kontinuity zemí Koruny české a demokratické zásady přirozeného práva na sebeurčení národů. Němci a Slováci ocitli se tak v témže státě na

základě dvou zcela protikladných zásad! Jen to bylo těmto zásadám společné, že použití obou zdálo se být sebevědomým a také lehkovážným "Čechům", "miláčkům Dohody", jak si sami říkali, výhodné. Čeští politikové konjunkturálně využili výjimečně příznivého okamžiku a brali, co bylo možné vzít. Počítali jsme se přece mezi státy vítězné...

Se Slováky i s Němci naložili jsme pak jako výhradní vlastníci státu. Domnívali jsme se při tom, že obecně demokratický charakter státu postačí uspokojit ambice německého obyvatelstva. V každém případě integrující státní idea, z níž by se mohli jak Slováci, tak i Němci ztotožnit, a ve jménu které mohli být ochotni ve chvíli ohrožení stát bránit, nevznikla. "Čechoslovakismus", který se snad mohl někomu zdát být takovou ideou, či jejím zárodkem, byl ve skutečnosti jen nacionalistickým zneužitím nezažité ideje politického národa: nepředstavoval stejné zisky a stejné oběti na české a na slovenské straně; navíc se nelze ubránit podezření, že byl inspirován především zcela přízemní snahou přečíslit Němce, kterých bylo v novém státě více než Slováků /samotných

Čechů byla přitom jen slabá nadpoloviční většina!/. Proč do "státního národa" měli patřit jedni občané a druzí ne? Proč Slováci ano a Němci, Maďaři, Rusíni, Poláci ne? Protože právě Čechoslovakismus nebyl integrující státní ideou, ale pokusem poněkud zaostalejší Slováky - s paternalistickým sentimentem - zahrnout do vyspělejšího a silnějšího českého národa. Netřeba bagatelizovat, co všechno dobrého Češi pro Slováky přitom udělali. V úhrnu šlo tu však o dotažení českého nacionalismu ad absurdum. Státní idea tedy nevznikla a nikdo se ji ani nepokusil formulovat, promyslet. Nebylo totiž základů, na nichž by takový pokus mohl být podniknut: národ byl prostě nadále jazykový kmen a stát nyní čímsi navíc. Byl jeho mocenským zařízením, zařízením Čechů jako kmen nejsilnějšího. Málo platné, byli jsme nyní malým Rakouskem.

Když pak byl tento stát ohrožen, byli jsme my Češi zaskočeni nejen zradou západních spojenců, ale právě i neloajalitou všech ne-Čechů včetně Slováků a čeští politikové rezignovaně odevzdali stát Hitlerovi...

Loajalita za protektorátu mohla být ve skutečnosti jen kolaborací.

Po válce jsme vysídlili všechny Němce a čeští politikové opět nesplnili sliby dané Slovákům /federalizace nebo alespoň autonomie/. Stát si nyní přivlastnili ti, kteří se prohlásili za "předvoj dělnické třídy"; loajalita vůči takovému státu byla příliš násilně vynucována, než aby mohla být skutečná.

Západní idea a praxe státu jako společného díla vždy tu podléhala východní ideji a praxi státu jako uskutečnění hotové a výlučné danosti: národa v jazykovém či "národa" v třídním pojetí. Národ ukazuje se tak jako proměnlivá, jevová forma naší neschopnosti překonat nechů ke státu jako příležitosti pro všechny, jako státu občanů.

Loajalita ke státu je však hodnotou jen tehdy, není-li výsadou jen některých, byť by i tito někteří tvořili ve státě většinu.

Loajalita vůči "svým vlastním" /Čechům, soudruhům.../ je krajně nebezpečným zjednodušením poměrů: v nejlepším případě vede k demokracii tzv. většinové. Které menšiny

přijdou zkrátka, je už pak vlastně jen nahodilé: zda Němci, Slováci, nekomunisté či naopak idealističtí komunisté jako dnes... Teprve loajalita vůči státu, jež zahrnuje všechny občany /nebo obráceně/: vzájemný respekt všech občanů, kteří takto vytvářejí stát/, je náročným postojem, který můžeme vyžadovat bez obav, že vyžadujeme konformitu, přizpůsobivost, sobectví.

O d p o v ě d n ý j e d n o t l i v e c
a " l i d "

V "západním" smyslu je tedy národ právně vymezitelným sjednocením občanů, jejichž ideální vůle se projevila ve volených shromážděních, smlouvách, a plebiscitech a jejichž integrace se téměř vždy soustředila kolem politické ideje. Příslušnost k národu nemůže tu být určována v první, ale ani v druhé řadě tzv. objektivními znaky, jako je rasa, jazyk, původ /později třeba "třídní původ"/. Národ se tu proto neuzavírá - a z principu se ani nemůže uzavřít - vůči nikomu, kdo chce politickými prostředky, tj. prostřednictvím státní moci nebo opozicí

vůči této moci, prosazovat své pojetí ideálů, na kterých moderní západní společnost vznikla, především demokracie a liberalismus, nebo které ji ovlivnily a ovlivňují, jako například socialismus. Národ je založen na suverenitě jednotlivých občanů a na aktivním uvědomělém vztahu rovnoprávných příslušníků národa k národnímu celku. Pak opravdu nemůže být důležité, jakým jazykem kdo mluví.

"Ne-západní národy" se utvářely kolem iracionálního, nepolitického, vlastně biologického a v tomto smyslu "předcivilizačního" lidu, přičemž důraz byl kladen nikoli na individuální svobody, nýbrž na společenství, kolektivnost a sdílené city. Přirozené právo proměnilo se tu v právo přírody. Najednou se v duchu romantismu zdůrazňovaly idealizované vnitřní hodnoty nepolitického, civilizační nezkaženého "lidu", projevující se právě v jazyce, v kultuře, ve zvycích. Romanticko-nacionalistická koncepce vždycky osvědčuje sklon k idealizaci vlastního národa, brání kritickému myšlení, bez něhož není moderní vědy, tím méně politiky. Proti národům

"odvozeným" /násilím vzniklým, atomizovaným, odcizeným... atd. jak se s despektem poukázovalo právě z německého spekulativního myšlenkového světa/ byly vyzvedávány "původní" národy, jako organické celky, málem jako jednotlivé kolektivní osobnosti, nadané dokonce "národní duší", jíž se jednotlivec plně a často rád podřizoval. "Národ" tu byla objektivní kategorie, která se vyznačovala trvalými etnickými trendy, zejména právě jazykem a kulturou. Národ je pak vskutku pouhým pokračováním rodiny a kmene, je založen biologicky a na rasových instinktech. Takový národ je proto také postaven p r o - t i státu, nad stát, jako cosi vyššího, mravnějšího: Herder věří, že národy, zbavené otěží státní politiky a ponechány samy sobě, počnou se vůči sobě chovat jako členové velké rodiny, překypující láskou. Povážlivější je, že něco obdobného si zřejmě myslel i Masaryk...

To všechno je pochopitelně jen velmi hrubá charakteristika civilizačního vývoje národů na obou stranách Rýna, jak ji varovně svého času připomněl Rádl. Přes všechny

možné výhrady vůči této zjednodušující charakteristice nelze však popřít, že existují jisté, a to nikoli nepodstatné rozdíly v tom, jak prožívají svoji "národnost" Angličané, Francouzi, Švýcaři a Američané a jak Němci /ti mysleli dokonce rovnou na rasu/, Rusové, Poláci, Bulhaři, Italové a v neposlední řadě - jako poměrně čistý typ - my Češi.

Byl, či dokonce je to fatální osud? Ptáme-li se tu po jiných možnostech, je přirozené, že se obracíme do minulosti. Tonoucí se i stébła chytá, říká se. Rád bych se přidržel světlé památky Bernarda Bolzana. Čecha nečeského ražení. Vlastence.

Zprvu, v prvních desetiletích minulého století, nebyla snad jen jediná možnost jak vytvořit národ. Připomínám tu však Bolzana nikoli proto, abych nehistoricky litoval, že zůstal sám, nýbrž proto, aby plastičtěji vynikla rizika oné skutečně nastoupené cesty, a především proto, abychom dnes, kdy po národu je vlastně veta, nemuseli "vymýšlet" vlast úplně od začátku.

podivný Čech

Úplně od začátku - jako Rádl. Je příznačné, že tento myslitel, který zůstal vlastně sám a jemuž nikdo nerozuměl a rozumět snad ani nechtěl, a který proto neměl následovníky, nepovšiml si při svém jinak důležitém promýšlení českých dějin muže, který by mu musel být svým pojetím národa, respektive právě vlasti, velmi blízký. Avšak vysokoškolský učitel, teolog a především reálně a sociálně orientovaný reformátor Bernard Bolzano, současník druhé, tzv. jungmannovské generace obrozenců, byl právě takovým solitérem jako Rádl; ani on neměl následovníků v pravém smyslu. Nebyli to lidé s vůdcovskými sklony. Za pronikavost vidění zaplatili svou osamoceností - ačkoli oba tolik chtěli ovlivnit veřejné mínění, ačkoli oba pro to udělali vše, co bylo v jejich silách.

Nelze proto mluvit o jakékoli souvislejší, byť třeba i tenké linii tradice promýšlení konceptu českého politického národa. Jistě, Palacký, Masaryk a Nejedlý, abych jmenoval nejvlivnější "obrozence", po svém modifikovali, rozšířili či zúžili původní obroze-

necký pojem národa, ale v zásadě jej všichni přijali. Nelze se tedy divit tomu, že druhý o prvním ani nevěděl. Nelze se však divit ani tomu, že nad vymezením národa se dnes málokdo vůbec pozastaví: zdá se nám to být cosi zcela samozřejmého a snad i proto - lhostejného.

Je až zásluhou Jana Patočky, že ve svých studiích z šedesátých let /měly vyjít ve svazku vytištěném už s titulem
O s m y s l ě n ě š k a v Mladé frontě
v roce 1968/ poukázal na ono osudové "dilema v našem národním obrození", jak mu je představují na jedné straně Jungmann a na druhé právě Bolzano. Obávám se však, že i slovo "dilema" je tu nadsázkou: nebylo tu dokonce ani sporu, natož dilema. Bolzana, jakožto svrchovaně aktuálního myslitele, který vystoupil v Čechách s alternativním pojetím národa, tohoto Bolzana musel Patočka doslova pro veřejnost objevit. Vědělo se sice mezi zasvěcenci vždycky o tom, že Bolzano byl skeptický k nacionalistickým vášním své doby, že byl stoupencem "dvojazyčných" Čech a že přitom z jakési ušlechtilosti, snad křesťanské, přál českému povznesení sociální-

mu i kulturnímu; tomu však jeho vrstevníci rozuměli jako pouhé nacionální vlažnosti. Ostatně byl přece všeobecně pokládán za Němce. V korespondenci jungmanovského okruhu najdeme nejednu zlomyslnou charakteristiku tohoto nekonformního kněze, dokonce i škodolibé poznámky na Bolzanovu adresu v době jeho procesu - vleklého politického konfliktu s Vídní a Římem. Bolzano však nebyl v národnostním ohledu především tím, kdo p o s t r á d á jisté zaujetí pro český národ: byl tím, kdo měl j i n o u představu o tom, co je, co má být národ. V každém případě to byla představa náročnější než ta, kterou prosazoval Jungmann, nebo která tanula na mysli Tylovi, když psal svého P o s l e d n í h o Č e c h a . Náročnější a nejspíše proto odmítnutá.

Bolzano byl už vždycky vnímán na pozadí onoho jedině představitelného, zdánlivě jedině možného a tedy naprosto samozřejmého pojetí národa jako jednoty v podstatě objektivně dané. Jednoty, která proto nemusí být nikterak náročněji motivována, zdůvodňována a prověřována, protože její podstata byla, je a bude nesporná, rozumějící se sama

sebou. V takovém kontextu myšlení-nemyšlení uniká se zřeteli právě to, co tvoří Bolzanův originální myšlenkový přínos: jeho jínakovost jeví se národovcům jako pouhý deficit pročeského a vlastně jakéhokoliv nacionálního zaujetí, jako deficit velmi povážlivý v době, kdy se český živel domáhal - stále vyhraněněji v odporu vůči živlu německému - do té doby nesamozřejmých práv. Tři nejproslulejší exhorty /pravidelné nedělní promluvy-kázání ke studentům a vůbec k pražské inteligenci; Bolzano jich měl nakonec mnoho set!/ přednáší Bolzano v roce 1816 a jistě to nebyla náhoda. Toho roku totiž dosáhlo české národní hnutí významného politického úspěchu: vláda vydala dekret o vyučování českému jazyku na gymnáziích a o tom, že při obsazování míst ve veřejné správě v Čechách mají mít přednost ti, kteří ovládají oba "zemské jazyky". Češi, zejména právě mládež na univerzitě, vítali tato opatření s nadšením, Němci byli pobouřeni. Bolzano na tyto nálady v exhortách bezprostředně reaguje, nikoli však v tom smyslu, že by se stagěl na stranu jedné proti druhým. Bolzano především zpochybňuje postoje obou stran, onu

vášnivou stranickost, odvozenou z fatální, z hlediska lidského nahodilé okolnosti, že někdo mluví tím a jiný zase oním jazykem. Obává se, kam až nacionální rozpory mohou vést, a hledá jiný, univerzalističtější svorník pro ty, kteří chtějí, potřebují žít a pracovat pro nadosobní hodnoty. Není to výraz lhostejnosti k české věci, k věci, která byla v tehdejší době sváru věcí slabší; Bolzano jasně vidí všechny nespravedlnosti ve vztazích Čechů a Němců a vždycky přeje slabším Čechům, aby se co nejdříve kulturně, civilizačně /a to mu znamená především sociálně/ povznesli. Klade důraz na řešení právě oné sociální stránky poměru obou jazykových kmenů: to byl důraz hodně v Čechách předčasný, málo srozumitelný a málo populární, protože v sobě předpokládal náročnost myšlenkovou a opravdovost mravní, s níž zápal buditelů, brusičů jazyka a organizátorů plesů a divadelních představení nemohl být srovnán. Předpokládal také jistou všeobecnou politickou úroveň, pokud jde o zralost sociální struktury, vyžadoval všeobecnější osvojení si smyslu pro občanskou etiku a v neposled-

ní řadě i vyšší úroveň politického myšlení. Je snadné najít vysvětlení oné neblahé okolnosti, že totiž Bolzano nebyl vyslyšen, v tom, že poměry prostě nebyly zralé a že tudíž jeho pojetí národa - vlasti bylo jaksi "předčasné". Je to však příliš snadné, podezřele snadné vysvětlení, uvážíme-li právě větší náročnost jeho konceptu: byla zvolena alternativa nepolitičtější, snadnější.

Bolzano nechová se tedy vůči nacionálním vášním toliko jako osvícenecký skeptik, není "jen" tzv. dvojazyčným Čechem, Čechem ve smyslu "böhmisch", není prostě tím, co mu c h y b í : Bolzano je nepochybně patriotem, vlastencem, avšak vlastencem docela jiného než tehdy převládajícího ražení. Je vlastencem s občanskou odpovědností. Jeho vlastenecké city jsou možná city prvního občana v Čechách. Nepřekvapí proto, že se k němu otevřeně hlásil právě Havlíček.

Bolzano mluví mnohem častěji o vlasti než o národě. Čím je mu vlast? Je mu zemí, od níž člověk přijal nejvíce dobrodiní a které je naopak schopen prokázat nejvíce služeb. Vlast je mu definována mravními

závazky a láska k vlasti může se smysluplně projevit jen v horlivé snaze rozmnožit její přednosti. Člověk, který miluje svou vlast, nemůže se bez bolesti dívat na její bídu a úpadek. "Jsou-li jeho spoluobčané uráženi, zachází-li se s nimi jako s dobyt看, zpění se mi krev v žilách při takovém pohledu. To nestrpím, prokletý zlosyne, vzkřikne. Chci být tvým žalobcem, ukřivděná nevinnost musí být pomstěna! Tak volá a stovky se k němu připojí, probuzeny jeho voláním a porušená spravedlnost v zemi je opět obnovena." Láska k vlasti je ředy Bolzanovi totožná s aktivní snahou po nápravě poměrů.

V l a s t a l i d s t v o

Sám o sobě je každý stát pouze náčrtkem toho, co náleží realizovat lidstvu - obec Boží na zemi. Nemá smysl vyhledávat nějaký osobitý národní charakter či zvláštní smysl dějin, odvozený vždy z hotové minulosti, protože vlastní úloha národa vždycky leží před ním, v budoucnosti. - Tu se snad rozjasňuje smysl předchozího poukazu na analogii mezi vlastí a manželstvím, jako čímsi původně

nerozlučitelným. Koneckonců "jen" lidské úkoly náleží uskutečňovat vlastenci - občanovi ve své vlasti a takové úkoly může realizovat s kýmkoliv, s lidmi, mluvícími jakoukoli řečí, mají-li právě smysl pro občanství, jsou-li loajální ke společnému dílu, jehož strážlivějším výrazem je právě stát, vlast občanů.

Bolzano chápe národ jako pojem sociálně politický. Národní a jazykový kmen nejsou pro něj v žádném případě synonyma. Z jazykového kmene národ m ů ž e ale nemusí povstat, ba raději by ani n e m ě l povstat z jediného kmene: "Češi a Němci, vytvořte jeden národ, budete silni, jen když se přátelsky sjednotíte..." "Národ Čechů a Němců" byl však už tehdy právě tak pro Čechy jako pro Němce nesrozumitelným, dráždivým nesmyslem a proto dnes už předmětem pouze akademických diskusí na téma, co by bylo, kdyby...

Smysl národa je tak Bolzanovi srozumitelný nikoliv pozitivisticky, tím méně naturalisticky na základě daností, nýbrž spočívá v morálních výkonech: národ je to, co lidé - občané udělají z toho, co původně jako kmenový materiál bylo dáno.

Pravá láska k vlasti může se rozvinout pouze v souladu s nejvyšším mravním zákonem: v obraně proti bezpráví, v boji proti asociálnímu emocím, sociálnímu útisku, nerovnosti a privilegiím.

Bolzanova utilitární mravní koncepce měla v našich poměrech ostrůžlivující význam, jak zdůrazňuje Patočka: připomínala instrumentálnost národa vůči vyšším cílům, závislost národního na obecně lidských cílech, zvláště sociálních.

Nejednou rádi připomínáme, jako kdybychom neměli tak docela čisté svědomí, podobné "všelidské" akcenty u Kollára, Palackého a Masaryka. U Kollára však tyto souvislosti obracel nacionalismus svým směrem - "lidskost pod nápoem nacionalismu se stává slovanským mesianismem" /Patočka/. Palacký mluví mnohokrát velmi vzletně o lidskosti, ale v duchu jeho heglovsky "polaritního" světónázoru bylo ono "ustavičné stýkání a potýkání" /rozumí se Čechů s Němci/ vlastně kmenovým zápasem, který nemohl skončit smírem. Jak by mohl, když kupříkladu vznik feudalismu u nás líčil Palacký jako zachvácení demo-

kratického slovanství cizorodou germánskou kulturou... U Masaryka zase nejednou cítíme jakési moralisatorské podanství, snad také díky jeho vědomí vlastní osamocenosti, ztracenosti v českém prostředí: pochopme ovšem, jak málo praktické mohou být obecně humanistické výzvy tam, kde se stát a s ním nutně i občané a občanské ctnosti po herderovsku podceňují ve prospěch národa! Vždyť občané mohou být jediné občany státu, a nikoliv národa... Masaryk nicméně věří, že "stále více bude jasno, že národ je přirozený člen člověčenstva a že člověčenstvo nemá být organizováno státně nýbrž národnostně". U Masaryka byla tato víra zbavena šovinistických a nacionalistických akcentů. To však je možné očekávat právě jen od ušlechtilých, výjimečných jednotlivců: podržet herderovský pojem národa a nepropadnout přitom nebezpečným pošetilostem moderního nacionalismu, je úkol logicky vlastně nemožný. Ostatně podržením tohoto pojmu zabránilo Masarykovi dospět k velkorysejšímu a především politicky zodpovědnějšímu řešení vztahů česko-německých v novém státě.

Bolzano požaduje, aby národní existence byla zdůvodněna a stále znovu zdůvodňována hlouběji než jen odkazem na pozitivitu jeho existence - po stránce jazykové osobitosti nesporně samozřejmé. Takové zdůvodňování nemůže být nikdy hotovo, nikdy nemůže být u konce, protože nejde o řešení nějaké spekulativní otázky, například jaký je smysl našich dějin, co je naším dějinným úkolem, jaký je náš národní charakter, zda jsme založeni spíše reformačně či katolicky atd. atd. Odůvodnit "bolzanovsky" existenci národa je vždy praktickou výzvou humanistické skepse vůči všem danostem jako vůči tomu, co nemůže opodstatnit - tím by mohlo také jaksi odůvodnit, omluvit - nedostatky společenského života dnes a zítra. Patočka v této souvislosti přesně zjišťuje: "Na jedné straně pociťujeme ve svém češství něco jako křivdu, jako nešťastný osud, kterému se vzpíráme a proti němuž reklamujeme ve jménu toho, že jsme, a žádáme, co nám patří, protože jsme a jací jsme. Na druhé straně pociťujeme však nedostatečnost tohoto faktického odůvodnění, klademe si svou osudovou otázku být či nebýt."

N á r o d b e z s t á t u

Přemíra "českých otázek" není tedy, řekl bych, výrazem naší vrozené tázavosti či kritické skepse, neboť ta se zatím vždy zastavila u zdánlivě samozřejmosti kulturně jazykového výměru našeho národa. Tážeme se na své češství tak často a s takovým zaujetím proto, abychom, tvoříce historicko-sofické konstrukce a spekulace přehlušili tušenou nejistotu daleko základnější: jak vůbec můžeme uspět v onom úkolu uskutečnit "v malém náčrtku to, co náleží realizovat lidstvu", když jsme tak dlouho byli národem bez státu, když jsme se s takovou existencí smířili, přizpůsobili se jí a s Herderem /do jisté míry i s Masarykem/ ji posvětili? Když jsme vlastně dosud národem bez státu? Vždyť stále ještě platí, že jsme za něj nikdy nevzali odpovědnost všichni, že jsme tedy v tomto ohledu občansky vlastně neplnoletí.

Jsme vskutku národem bez státu? Nenarážím nyní na problém suverenity státu současného, i když dnešní jeho stav je nejspíše také jedním z důsledků pojetí národa. Byli jsme bez státu v jistém smyslu, jak už

řečeno, i po roce 1918 /a také po roce 1938, 1948, 1968.../, protože stát, který nezahrnuje jako plnoprávné občany všechny, je jen nápodobou státu. A obráceně: občanství, občanský smysl, který nemusí počítat se všemi, který se právě s nároky a představami "těch druhých" nemusí vyrovnávat, není skutečným občanstvím. Měli jsme vždycky dost státních byrokratů, to však ještě neznamená, že jsme měli stát. Měli jsme také nejednou velmi silnou armádu a neznamenalo to, že bude s to stát bránit. Místo státu bylo jen jakési mocenské zařízení: úřad, erár. Podle toho to také vypadalo, když stát bylo třeba ubránit vůči nárokům totalitní moci, ať již zvenčí či zevnitř. Lidé se nedokázali ubránit, protože neměli co svého ubránit.

Mohlo by se nicméně zdát, že Bolzano je zcela "passé", protože to, čím svého času především provokoval, totiž vlahým vztahem k antagonismu česko-německému, je již jaksi definitivně zcela odsunuto z našeho zorného pole. Může se zdát, že tradiční "národ" by mohl být vzat na milost, protože jeho úzké, pozitivisticky nenáročné východisko nemůže již dnes nikomu škodit; vlastní národnostní

otázka přece již není aktuální.

Co je však vskutku definitivně "passé", odhaduji, je právě takto tradičně pojatý národ. České národní vědomí jeví sotva nějaké známky života, a to právě od té doby, kdy česko-německé napětí bylo radikálně odstraněno a kdy se zároveň ukázalo, že obrozenecký étos, i kdyby třeba z jiných důvodů nebyl hodnotou antikvovanou, byl málo platný tam, kde bylo a je třeba vzdorovat nárokům moderní totalitní moci a kde se všeho nejvíc chyběl aktivní občanský duch. Obrozenecký étos byl dokonce snadno zneužit: posledním "obrozencem", zároveň však už i všemocným vládcem nad vědou a kulturou byl - Zdeněk Nejedlý.

Češi dnes registrují zbytky svého národního vědomí snad už jen v povrchně nechápaném a nepřejícném vztahu k životnějším Slovákům a pak až v rozšířeném masochistickém vědomí jakéhosi společného zmaru. Český nacionalismus je zcela zemdlený. Možná, že bližší ohledání by vedlo ke konstatování smrti. Šílení jakýchkoliv fanoušků na tom nic nemůže změnit: to jen v mrtvém těle ještě cosi kvasí.

právo na národ, povinnost k vlasti

Rozvedeme se, my Češi? Od společné minulosti, společného díla, společných závazků? Po tolika zklamáních, zradách, nevěrách s mocnějšími silami vnějšími, po toliké rezignaci... Dáme zklamaně najevo, že jsme se mýlili ve volbě, že chceme žít raději už každý sám? Staneme se toliko součtem obyvatelstva českomoravského prostoru, součtem výrobců a konzumentů? Nebo svedeme ještě dát našemu manželství smysl tím, že přece jen osvědčíme ochotu a způsobilost vyjít spolu "jen" jako lidé?

Dnes patříme k sobě jako příslušníci národa už pouze před statistickým úřadem: jako lidé mluvící česky. Je zlomyslně příznačné, že nám jako zcela nedostačivé zbylo právě jen to, co jsme kdysi pokládali nejen za podmínku, ale přímo za podstatu národa. Naplnit poslání "manželství" znamenalo by převzít odpovědnost za rozbitý celek toho, co bylo kdysi národem. Co však nikdy nebylo vlastí.

Vlast není jen oním manželstvím z rozumu, i když je zajisté mnohem střízlivějším

pojítkem než národ. Vlast je "národem občanů"; ve vymezeném okrsku světa je společenstvím v š e c h lidí, dospělých v dějinách vzájemného soužití. Je výslednicí onoho integrujícího kulturního nároku, který realisticky rezignuje na sílu spontánních náklonností mezi n ě k t e r ý m i lidmi; mezi lidmi, vyvolenými podle exkluzivních, ale přitom převážně jen vnějškových, často nahodilých hledisek, kupříkladu právě podle jazyka, společné minulosti, osobitosti charakteru... Je výslednicí nároku, který s nesa-mozřejmostí každé kulturní normy požaduje na všech cosi navíc.

Ovšem, proč se tu po nás opět cosi požaduje? Proč zachovávat manželství tam, kde už sotva se kdo dokáže rozpomenout na dávnou zamilovanost? Nikdo přece není nucen v takovém formálním manželství setrvávat!

Na toto "proč" není žádné zcela přesvědčivé "proto". Je to opravdu možné /každý má na to přece právo!/ emigrovat do vnějšího světa, je možné emigrovat i doma, do soukromí. Kdo se dnes nejdříve ze všeho ptá na to, zda má na "rozvod" a vůbec na cokoli právo, ten se nejspíše vždycky dozví, že ano, že

takové právo má. Právo se dnes vždycky už najde, přinejhorším nějaký ten koncept "práva na právo" či nezávazná, vzletná mezinárodní deklarace. Jistě, nemusí se už najít instituce, která takové právo zaručí a uskuteční. Je ale přece docela dobře možné žít a dožít také v neplodném trucování: "Měli jsme na to právo, ale oni nám je nepřiznali!" Lze si z čekání na právo udělat i program a lze si je pak pateticky nechat vytisknout na stuhu pohřebního věnce.

Proč se však stále méně a méně ptáme na to, co máme, co musíme? K nejsvětlejším tradicím Evropy patřilo přece rytířství s ideálem služby, gentlemanství s přijatým vnitřním nárokem na mravní povinnosti a také západoevropské občanství s vědomím nerozlučitelnosti práv a povinností. Neříkají nám už nic tyto tradice?

Národ v našem původním pojetí lze právě jen konzumovat, lze mít na něj "právo": Můžeme říci, že národ potřebujeme, abydhom mohli k něčemu patřit. Češství lze pak prožívat jako pozitivní hodnotu bez dalšího, jako snadné sebestvrzení; lze jím odůvodnit kdejaký i pochybený nárok; lze se v jeho

jménu zřící střízlivé sebekritičnosti a náročnosti.

Vlast je spíše zpochybňující náročná výzva než sebestvrzení. Nestojí na výlučnosti, protože nestojí na žádném p ř e d e m d a n é m "objektivním" znaku, který jedny zahrnuje a druhé vylučuje, který v nejlepším případě určuje první mezi rovnými. Nelze ji pouze konzumovat: vlast nás obohacuje jen tehdy, je-li námi aktivně vytvářena a udržována, případně zdokonalována, jen tehdy, potřebuje-li ona nás. Předpokládá schopnost sebezapření, oběti. Ve vlasti nejsme Češi /toliko Češi/, ale "jen" občané, které spojuje vědomí spoluzodpovědnosti a nikoli spontánní sympatie vůči jedném a antipatie vůči druhým. Spíše spolehnutí na vlastní síly i na síly druhých, loajalita k společnému celku. Vlast předpokládá s o c i á l n í c í t ě n í: závazek pracovat pro celek, který tvoří "jen" všichni lidé a to v kontextu státu znamená - občané.

J a k o b y

Vlast však ničím skutečným dnes není. Také občané v Československu chybí. Místo

státu pak shledáváme dnes jen zbytnělé jeho kulisy, v nichž holá moc stále okázaleji dává najevo, že tu není pro nás, ale už ani pro nějakou tu posvátnou ideu, nýbrž jen a jen pro sebe.

Dokážeme vůbec něco změnit na tomhle monstru tu atrofovaných, tu zase rozbujeých institucí, na tomhle zdánlivě nepochopitelně nespravedlivém vyústění snů o prvním skutečně českém bále?

Vlast, občany, stát - to všechno tedy postrádáme a moc, vedena sebezáchovným instinktem, nedovoluje nám vytvářet prakticky nic z toho rovnou ve viditelném světě. Nuže, vytvářejme to zatím v sobě: jednejme, j a - k o b y t u v l a s t , o b č a n é a s t á t b y l i !

Vyžaduje to nemalou dávku fantazie, také hodně obětavosti a občas i odvahu riskovat. Ale budeme i obdarováni: sebedůvěrou lidí, jež usilují o cosi dobrého nejen pro sebe, osvobozujícím vědomím vlastní důstojnosti těch, kteří překonali strach, i když nikoli právě tím způsobem, na který je už moc připravena: nikoli jen odvahou ke slovním protestům.

Tak například trvejme na tom, že zákony, které moc v naší zemi vyhlásila, vskutku také platí a že tato moc nad jejich všeobecným dodržováním ve dne v noci bdí. Všichni dobře vědí, že to není tak docela pravda, ale tato fikce, když se lidé začnou podle ní vskutku řídit, je p r a k t i c k y užitečná. V míře, která je jen obtížně definovatelná, dokonce mění situaci! Tu a tam se totiž fikce stane skutečností: když lidé jednají důsledně tak, jako by věřili v právní charakter tohoto státu, když tedy svým způsobem předstírají důvěru v platnost právních garancí pro všechny, nezbyvá pokrytecké moci než o to usilovněji předstírat zhruba totéž. Je pak velmi pravděpodobné, že se při takovém předstírání občas přihodí, že moc dodrží své zákony i tam, kde na to nebyla dosud zvyklá, tam, kde výsledek sporu nepotvrdí automaticky a předem její pravdu. Takový třebaš ojedinělý případ má ovšem obrovskou cenu: má cenu příkladu, který letí od úst k ústům, který je i dnes nakažlivý. Netroufal bych si ani zdaleka tvrdit, že tu jde rovnou o precedens, ale trval bych na tom, že každému, ba i soudcům, prokurátorům

a dokonce i vyšetřovatelům silně se už zaji-
dá setrvávat nad potřebnou míru strachu
v poznané lži.

Mluví se u nás v poslední době opět ta-
ké o potřebě "práce drobné" a myslí se tím
"nedisidentský koncept odpovědné, kvalitní
práce a vůbec důsledně občanských postojů
zejména právě v každodenních "malých" kon-
fliktech na pracovištích. Lidé od přírody
skeptičtí, ale také nekonstruktivní radiká-
lové a ti, kterým z nejrůznějších důvodů ne-
zbývá, než osvědčovat se skrze negativní
reakce moci, namítají, že je to všechno ne-
smysl: systém je špatný, neracionální, ne-
ekonomický... Jako bychom to všichni nevědě-
li! Když však dodávají, že takový systém je
třeba rozbít a celý vyměnit a nemají přitom
sílu toto provést, pak rozpoznávám v takovém
"zásadním" postoji především alibismus: tito
lidé nechtějí dělat nic! Tvrdím, že jejich
populární demagogie je postavena na takovém
nebezpečném pojetí společnosti, které silně
přeceňuje význam moci: což jsou lidé bez in-
stituční moci zcela bezmocní? Nemají jinou
volbu než být šroubky ve stroji nebo utrže-
ným revolučním předvojem?

I tady musíme osvědčit fantazii a odvalu, občas pak i smysl pro absurdní humor, máme-li přicházet s předpokladem, chcete-li drzým, jako by se u nás opravdu mělo dobře hospodařit a kvalifikovaně rozhodovat. Není však pravděpodobné, že by se při takovém pokud možno co nejvšeobecnějším předstírání nepodařilo udělat tu a tam něco opravdu užitečného, kvalitního, že by se nepodařilo lacině vyrobit dobrý výrobek, kvalifikovaně rozhodnout složitý problém. To také budou události silně nakažlivé, protože většina z nás je už unavena bezvýchodností šlendriánu, protože trpíme nejen chronickými nedostatky v zásobování, ale také tím, že poctivá, kvalitní práce se nevyplácí.

Budeme muset být ovšem velmi střízliví: při takovém počínání "jakoby" bude se viditelná skutečnost měnit zprvu mnohem nepozorovatelněji, než my sami. Budeme-li však jednat s předpokladem normálních poměrů, s vírou, že vůle uvést vše do pořádku přece jenom všeobecně převládá, uvidíme daleko přesněji a mnohem konkrétněji, co všechno v pořádku není, a nejspíš budeme pak mít o mnoho konkrétnější představy o tom, co a jak proti tomu

dělat. Nebo co a jak dělat lépe pro něco lepšího, než máme dnes. Jsem také přesvědčen, že nesmyslné příkazy nekompetentních míst budou se nám postupně stále více vyhýbat: příkaz zaházet jámu, kterou ráno kázali vykopat, dojde nejspíše od toho, kdo už nic vykopat ani zaházet neumí, kdo se však místo toho naučil od těchto míst obojí papírově "vykazovat". Nejzhorbnější formou české zbabělosti není totiž politická či ideologická konformita, ale strach, či už jen pouhá neochota naznačit nadřízenému blbci, že něco umím a vím.

Je to málo, začít se změnou poměrů u sebe samých? S jakým zázrakem však počítáme, když se spoléháme, že jednou, až "se to otočí", "až to praskne", začneme si my, tak dobře dnes adaptovaní na všeobecný šlendrián, rázem počínat jako dobří hospodáři, jako lidé na svých místech, připraveni čelit těžkým problémům moderní doby?

Začít měnit sebe samé, z hlediska moci bezmocné, není tedy nějaký "minimální program", alternativa-druhé jakostní třídy pro méně statečné, nouzový plán na pouhé přežití. Je to nejdůležitější předpoklad skuteč-

né z m ě n y p o m ě r ů - na rozdíl od palácových převratů, taktických změn politického kursu, řízených liberalizací a tak podobně: změna, pro kterou my sami nejsme dost připraveni, bude zítra jen výměnou kulis, v nichž se začne hrát tentýž starý kus, jen s novými nadějemi a tedy s rozčarováním o to krutějším. - Čtème znovu Havlíčka a Masaryka: všechno to tam už dávno je.

Ale co vlast? Vlast zůstane jen slovní nádivkou do oficiálních projevů a trapných příležitostných básní, nestane-li se co nejvšeobecnějším. zvnitřnělým nárokem onoho jakoby normálního civilizovaného provozu v celém Československu, v zemi stále ještě uprostřed Evropy.

P o k u s o v l a s t

A tady začíná vlastní "pokus o vlast": tento nárok je třeba vznést vůči všem. Nezbývá, než přimět se k představě, že i ti, kvůli kterým si nejčastěji musíme pomáhat smělými fikcemi, i ti, kteří stojí dnes na odpovědných místech, že i ti to myslí s Československem, s námi všemi dobře. Toto "já-

koby" je zřejmě pro leckoho nemožné, nepřijatelné: je to totiž fikce, proti níž svědčí nejen mnoho konkrétních skutečností, ale také životní postoje řady lidí, kteří na tom, že se "nedá nic dělat", protože "oni" všechno zkazí, založili dnes doslova svou nenáročnou konzumentskou existenci. A přesto budu tvrdit, že taková fikce je pro nás zatím tou nejpraktičtější z dostupných možností nejen jak mocné přimět, aby dobrou vůli netoliko předstírali, ale také osvědčili, ale především jak měnit a změnit naše vlastní vlašné či lhostejné postoje k problémům obecním. Vážím střízlivě naše možnosti, náš temperament, naši odvahu: kdo tu ví o jiné alternativě, ponecháme-li stranou hojně používané možnosti verbálních protestů a trapnou sabotáž na český způsob, mající rozšířenou podobu jednání podle hesla "Kdo nekrade, okrádá rodinu"?

Vytvářet vlast jako "národ občanů"

vskutku totiž znamená, že se tu musíme srovnat v š i c h n i . Vyjít s Čechy, s katolíky, komunisty, disidenty či lhostejnými dokáže kdejaký Čech, katolík, komunista, disident nebo ignorant. Vyjít ale se Slováky

a s příslušníky ostatních národností, s ateisty a evangelíky, s nekomunisty a antikomunisty a nakonec i s lidmi režimu - to je skutečná občanská ctnost, to je zralý projev vlastenectví, jak mu tu rozumím. Srovnat se se všemi znamenalo by konečně překonat onu neblahou výlučnost národa nejen v původním smyslu /tj. národa Čechů/, ale i ve smyslu přeneseném, jako "národa věřících", "národa straníků", malého "národa disidentů", či velkého "národa mlčenlivé většiny": překonat výlučnost onoho "my" a "oni". Srovnat se se všemi znamená tu být stejně náročný na sebe jako na všechny ostatní: na všechny ostatní stejně jako na sebe.

Vynecháme-li sebe, pak ve skutečnosti jen parazitujeme na bídě poměrů. Vynecháme-li ty či ony, třeba Slováky nebo předsedu vlády, poslední zbytky pravověrných idealistických komunistů či pravicově konzervativní katolíky, pak ve skutečnosti znovu stavíme na předpokladu nepolitického národa. Nepolitického proto, že nepočítá se všemi, a tedy ani se státem jako s úhrnem právě všech občanů, že nepočítá s loajalitou jako

s věrností onomu občanskému závazku uskutečňovat ve vlastním státě "v náčrtku to, co náleží realizovat lidstvu".

Nepolitického také proto, že národ, který se vymezuje podle jakéhokoliv, v každé dané chvíli však již hotového, vůči lidem takříkajíc objektivního kritéria, národ, který v tomto smyslu není vůlí k jednotě, pokusem o lidské společenství pro všechny, takový národ bude vždycky ohrožován "pátými kolonami", i oslabován těmi, kteří budou spoléhat na nějakou pomoc zvenčí. Lidé, kteří se do takových výlučných kritérií z těch či oněch důvodů nevejdou, orientují se pak z pocitu ohrožení nebo jen z pocitu bezmocnosti na vnější síly, a tu musím říci, že pro budoucnost vlasti není tak zcela podstatné, zda se orientují na nějakou skupinu nějakých vojsk nebo na platonické sympatie zahraničního veřejného mínění: ti i oni přestávají se totiž spoléhat především sami na sebe, na své kolegy, spoluobčany, bližní.

"Pokus o vlast" by byl pokusem zastavit vleklé, ale stále pokračující rozvodové řízení patnácti miliónů Čechů a Slováků, Maďarů, Poláků, Němců a Rusínů, komunistů a nestra-

níků, lidí režimních i těch, kteří stojí v opozici či v kritické distanci, věřících a nevěřících, mladých a starých... Byl by pokusem znovu zbudovat stát a to tentokrát odspodu, stát občanů, zprvu alespoň s vnitřní svrchovaností. Taková svrchovanost v podmínkách jen trochu příznivějších může vést k posílení svrchovanosti vnější. Víra v toliko opačnou závislost je argumentem pro rezignaci.

"Pokus o vlast" by byl jedinou praktickou alternativou emigrace: té skutečné, kterou dnes úřady povolují jen protesty znaveným jednotlivcům, i té vnitřní, která účinně svádí mlčenlivé milióny.

Byl-li národ u nás dlouho kolektivním sobectvím, které nemělo smyslu pro univerzality státu občanů, pak "vlast" je kritikou nejen tohoto historicky konkrétního pojetí českého národa, ale zároveň všech ostatních, ve skutečnosti příbuzných partikularismů. Také partikularismu třídy, strany. Vskutku. Nejen nacionalismus je vyústěním onoho nezápadního "organického mýtu", spočívajícího ve víře v "lid", jakožto idealizovanou přírodní sílu, a nikoli v důvěře v odpovědného jedno-

tlivce.

"Pokus o vlast" byl by tak důrazným přihlášením se k tradicím evropského Západu: vždyť čím dále na Východ, tím více pohlcuje nezvládnutý stát, stát bez občanů, původně zcela nepolitické zájmy obyvatelstva.

"Vlast" jako představa a především jako společenská praxe byla Xby tak praktickým a politicky zralým prohlédnutím rizik všech výlučných orientací: byla by výzvou ke konkrétní toleranci, solidnosti, poctivosti, slušnosti, výzvou, která by se obracela k dnešním funkcionářům i k chartistům, k exulantům i k pracovníkům Bezpečnosti. Také k členům "Trabant-klubů".

"Pokus o vlast" bude mnohým připadat docela jistě jako bezmocná moralita. Věřím, že ve skutečnosti je to projekt právě politicky produktivní, že je to ve svých důsledcích politický program: občany budou totiž buď všichni, nebo nikdo; stát bude buď státem všech, nebo jen zbrojnicí moci.

"Vlast" je ne-mocenská, a proto dnes jediná schůdná cesta k nastolení normálních, to znamená politických poměrů. Nebo: cesta schůdnější než jiné.

Jaroslav M e z n í k

Pokus o vlast?

/Pojmy a fakta v pojetí Petra Pitharta/

"Kolikrát jsme se již ubezpečovali o tom, že náležíme spíše světu evropského Západu než Východu, zdůvodňovali jsme si proč a jak! Nevím však o nikom, kdo by - s výjimkou Rádla - zpozoroval a hlasitě řekl, že právě v ideovém i praktickém pojetí národa jsme se evropskému Západu, rozumím tím s Rádlem Evropu na západ od Rýna, vzdálili nejvíce."

Udělal jsem vedle Pithartova textu poznámku a dva velké otazníky. V citovaných větách použil Pithart pojmu "Západ" ve dvou významech: pokud kdokoliv tvrdil, že patříme k Západu, nemínil tím pochopitelně oblast na západ od Rýna, ale tu část Evropy, která byla ve středověku katolická a pak prožila renesanci, reformaci a částečně i protireformaci. Celek je zmatený a nedává žádný smysl.

Četl jsem dál úvahu Petra Pitharta Pokus o vlast: Bolzano, Rádl, Patočka a my

v roce 1979, přiděloval další otazníky. Do diskuse s autorem jsem se původně nechtěl pouštět, pokládal jsem se za málo kompetentního a měl jsem jinou rozdělanou práci. Ale když už těch otazníků bylo moc, neodolal jsem pokušení, abych přece jen pár poznámek k Pithartovu textu nesepsal.

I.

Jednu z kapitol své úvahy nazval Pithart Nesmiřitelnost dvou nacionalismů. Naše pojetí národa chápe národ jako "společenství jazyka" /později připojuje Pithart jako další znak tohoto typu národa správně kulturu, mohly by se připojit ještě znaky další/. S tímto pojetím národa přišli Němci. Jak k němu podle Pitharta dospěli Češi? "Na české straně vyvolaly zážitek... ohrožení josefinské reformy, které... potlačovaly jakýkoliv "neracionální" svéráz, v našem případě mimo jiné český jazyk. Ne německé straně horuje pro německý národ patetický Fichte, Slované pak najdou svého proroka v zasněném utopistovi, také ovšem Němci, Herderovi. Romantický cit pro idealizovaný národ osvojují si v Jeně mezi rozníceným studentským živlem

Kollár a Šafařík a oni pak infikují mladého palackého, tehdy působícího ještě na Slovensku, respektive v Uhrách. Dispozice ke "kulturnímu", romantickému nacionalismu dostávají se do Prahy pozoruhodnou oklikou: z německé Jeny přes evangelické Slovensko..."

Některá autorova tvrzení je možno přijmout. Existují skutečně dvě základní pojetí pojmu národ, naše pojetí je založeno na společném jazyku, společné kultuře a společných historických tradicích; v počátcích našeho národního obrození měla velký význam obava, že český jazyk a česká kultura zaniknou. Většina ostatního, co Pithart říká, je sice duchaplné, ale velmi nepřesné. Český romantický nacionalismus devatenáctého století vznikl nepochybně pod vlivem německého romantismu a zvláště Herdera, ale sám vznik českého národa /národa jako společenství především česky mluvících lidí/ se těmito vlivy nevysvětlí. Rozlučme se už konečně s naivními představami, že pro tak významný historický proces, jako je vznik novodobého národa, mohly mít rozhodující význam četba jednoho autora a zážitky dvou lidí, kteří infiltrují třetího. K problému se ještě vrátím, zatím

upozorním na dvě skutečnosti. Především: jazykové pojetí národa se neprosadilo jen u Němců a Čechů, ale na celém území Evropy ležícím na východ od Rýna; musely zde být tedy nějaké hlubší příčiny, které souvisely s politickými, etnickými a společenskými poměry v této části Evropy, a které způsobily, že se v této oblasti mohly vytvořit jen národy etnicko-kulturního typu. A za druhé: právě u nás je toto pojetí národa doloženo dávno před romantismem. V českých zemích vznikl totiž "jazykový" nacionalismus už ve středověku, konkrétně ve čtrnáctém století. Ve významu dnešního pojmu "národ" se ovšem tehdy užívalo většinou pojmu "jazyk" /v latinských textech *linguagium*/, protože pojem "*natio*" měl teritoriální význam, ale jinak šlo o pojetí národa až překvapivě podobné pojetí modernímu: šlo o společenství všech lidí mluvících česky, tedy o společenství překračující hranice jednotlivých stavů. Tento český středověký nacionalismus se zřetelně projevuje v tzv. Dalimilově kronice /kde přechází místy až v šovinismus/ a vrcholí v některých textech z doby předhusitské a husitské /kdy přerůstá

někdy v mesianismus/. Naši obrozenci měli tedy na co navazovat, není ostatně náhoda, že Hanka vydal Dalimilovu kroniku.

/Jsem si vědom toho, že čtenář, který nesleduje historickou literaturu, může považovat mou zmínku o středověkém českém jazykovém nacionalismu za přehánění. Proto odkazuji alespoň na nejdůležitější literaturu: F. Seibt, Hussitica /Zur Struktur einer Revolution/, Köln-Graz 1965; F. Graus, Bildung eines Nationalbewußtseins im mittelalterlichen Böhmen, Historica XIII, 1966; F. Šmahel, Idea národa v husitských Čechách, České Budějovice 1971./

II.

V další kapitole se Pithart zabývá druhým pojetím národa. Píše: "Národ v 'západním' smyslu, jak ukazuje Rádl, je národ politický, střízlivěji založený na rozumu; je společenstvím lidí, kteří se z praktických důvodů zorganizovali pod jednou ústavou... Původ, rasa, kmenová příslušnost, ale ani dřívější společná minulost, kultura, tradice, tím méně tzv. národní charakter nejsou z tohoto hlediska zásadně rozhodující, ... Rasa či ja-

zykový kmen... byl a je na Západě pouze 'materiál', z něhož politický národ může, ale také nemusí vzniknout."

Skutečně žasnu, jaké vykonstruované šablony mohou být čtenářům předkládány jako historická skutečnost. Všechny západoevropské národy /tedy národy na západ od Rýna/ vznikly dlouhodobým vývojem. Který z nich je založen strážlivě na rozumu? Který z nich vznikl tím způsobem, že se lidé dohodli na společné ústavě a na tom, že budou národem? Nejblíže k tomuto pojetí mají snad Švýcaři, ale i v tomto případě jde o soužití založené na historickém vývoji a na dlouhodobém soužití, které se ukázalo být pro obyvatele užitečné a stalo se proto základem národního cítění zvláštního typu. Ale to je výjimka. Jestliže autor poukazuje na to, že například Francouzi vznikli "smíšením nejrozmanitějších materiálů", je to argument téměř nehorázný: vždyť Gallové byli romanizováni a Frankové splynuli s tímto romanizovaným obyvatelstvem Gallie mnoho set let přev vznikem novodobého francouzského národa.

Nelze ovšem upřít, že v řadě zemí na západ

od Rýna znamená pojem národ všechno obyvatelstvo státu. Dalo by se také říci, že se v těchto zemích udržel pojem "natio" ve středověkém slova smyslu. K tomu je však nutno upozornit na dvě skutečnosti:

1. Stát se jako významný faktor při vzniku, rozvoji a rozhraničení národů projevuje celkem všude, tedy i na východ od Rýna. Existence dvou velkých západoslovanských národů /Čechů a Poláků/ nepochybně souvisí s někdejší existencí středověkého polského a českého království; existence třetího západoslovanského národa /Slováků/ zase souvisí s tím, že Slovensko bylo součástí království uherského a bylo tedy státně odděleno od Polska i českých zemí. Etnická hranice mezi Čechy a Slováky se utvořila na moravsko-slovenské hranici /tedy na hranici mezi někdejším českým a uherským státem/.
2. Ve většině zemí, kde "národ" znamená společenství obyvatel státu, nedocházelo dlouho k rozporům mezi státní a etnickou příslušností obyvatel prostě proto, že většina obyvatel těchto států užívala téhož jazyka: naprostá většina holandských

občanů mluvila holandsky, anglických anglicky, francouzských francouzsky. V některých zemích /Belgie, Švýcarsko/ byly etnické odlišnosti pro obyvatele méně důležité, než politické a kulturní principy, které je spojovaly. Za těchto okolností - a jenom díky těmto okolnostem - se mohlo v těchto zemích udržet "státní" pojetí národa. Na východ od Rýna byly jiné poměry.

Pozornější pozorovatel si mohl již dávno uvědomit, že "státní" pojetí národa vůbec nemusí zamezit rozporům, které vyplývají z etnické rozdílnosti obyvatel jednoho státu.

Myslím tím především na irský problém. Aletto se dalo ještě přehlédnout. Je však zcela nepochopitelné, když někdo tuto skutečnost nevidí dnes. Copak Pithart neví nic o nacionálních rozporech, které existují v zemích na západ od Rýna? Neslyšel nic o Flámech a Valonech v Belgii, o Bascích, o korzických a bretaňských extremistech ve Francii, o bojích v severním Irsku a /podíváme-li se i za oceán/ o francouzsky mluvících obyvatelích Kanady? Nacionální třenice a rozpory vůbec nesouvisejí jen s tím, jak kdo definuje pojem národ. U společenských procesů nejsou na za-

čátku jen slova, jak se domnívá Pithart, ale především určitá historicky podmíněná situace a pak také lidská činnost.

III.

"Na východ od Rýna se... zhruba od počátku minulého století konstituují národy, které z nejrůznějších důvodů nestihly zorganizovat se ve svazky státní." Pithart ani zde není přesný: čtenář by mohl z jeho slov nabýt dojem, že před devatenáctým stoletím existovaly nějaké národy, které se vědomě státně organizovaly. To je ovšem nesmysl. Ve středověku a v novověku se posunovaly hranice států na základě válek a smluv, které v drtivé většině případů sledovaly zájmy jednotlivých vládnoucích dynastií a horních vrstev jednotlivých zemí. /Přitom - jak už jsem se zmínil - vývoj států měl velký vliv na vznik moderních národů./ Odmítneme-li tuto nepřesnost, zůstane konstatování nepochybně pravdivé: na východ od Rýna se koncem osmnáctého a během devatenáctého a někdy ještě dvacátého století vytvářejí národy jako souhrny lidí mluvících stejným nebo podobným jazykem; tyto národy nejsou totožné se souhrnem obyvatel

některého státu. Tak tomu bylo i u nás. Byla jiná možnost? Pithart se domnívá, že ano, a odvolává se přitom na Bolzana.

Bolzano je nepochybně osobnost neobyčejně sympatická a podnětná. Jeho vliv na myšlení v Čechách nebyl malý /později i prostřednictvím Havlíčkovým a Masarykovým/. Jsem rád, že na něho Pithart /veden v tom Patočkou/ znovu upozornil. Ale předkládal Bolzano skutečně nosnou alternativu k pojetí národa, jaké u nás v devatenáctém století vzniklo? Některé Bolzanovy výroky o vlasti /třeba o odpovědnosti k vlasti/ jsou dosud podnětné, ale pokud chceme u Bolzana najít alternativu k jazykovému typu národa, je třeba položit si otázku, co mínil Bolzano pod pojmem "vlast". Určitě je tím míněno nějaké území, protože pojem "vlast" /patria/ se v minulosti téměř vždy vztahoval na nějaké území. O jaké území Bolzanovi šlo, z Pithartova textu zcela jednoznačně nevyplývá, a nemám po ruce texty Bolzanových spisů, abych mohl vyslovit naprosto přesný soud. Na základě dobového kontextu a zmínek, které Pithartův text přináší, lze předpokládat, že Bolzanovou vlastí byly Čechy. Je-li tento předpo-

klad správný, pak Bolzanovou alternativou byl zemský patriotismus. I když byl Bolzanův patriotismus maximálně zušlechtěný a - dále se to tak říci - zetizovaný, nejde ve své podstatě o nic předčasného /jak se domnívá Pithart/ ani neobvyklého. Český zemský patriotismus je jev, který - stejně jako český jazykový nacionalismus - můžeme sledovat už od středověku. Na rozhraní osmnáctého a devatenáctého století byl pak zemský patriotismus dost běžný zvláště u příslušníků české šlechty /české ve významu teritoriálním/. Dosud čteme na bývalém Stavovském divadle nápis Patriae et music, s českým zemským patriotismem souvisí úzce jak vznik Českého muzea tak i zřízení místa zemského historiografa v Čechách.

Byl zemský patriotismus nosnou alternativou k jazykovému pojetí národa? Chceme-li odpovědět na tuto otázku, nesmíme se omezovat jen na to, co řekl nebo napsal Herder, Kollár, Bolzano, Palacký, Jungmann a jiní velikáni. I to sice patří do dějin, ale netvoří to zcela dějiny celé. Při vytváření českého národa hrály obrovskou úlohu politické, hospodářské, etnické, kulturní a náboženské pomě-

ry, ale především činnost spousty lidí, kteří se na národním obrození podílely; z nich většina Herdera vůbec nečetla a mnozí z nich působili dávno před tím, než mohl Kollár a jiní k nám jeho ideje zprostředkovat. Nemohu zde ovšem podat výklad o národním obrození, nemám na to ostatně ani kvalifikaci - přitom jen hlubší rozbor by plně prokázal, že zemský patriotismus nosnou alternativou k jazykovému pojetí národa nebyl. Musím se spokojit s několika poznámkami.

Obrozenci byli většinou poslušní rakouští poddaní a domnívám se, že mnohým z nich ani zemský patriotismus nebyl cizí. Byli vedeni láskou k mateřskému jazyku, k českým dějinám, k české literatuře. Měli dojem, že tyto jejich lásky jsou ohroženy. Bolzanovo horování o lásce k vlasti, o národu složeném z Čechů i Němců jim připadalo vlašné ne proto, že byli všichni proti této koncepci, nebo proto, že Bolzanova koncepce obsahovala v sobě důraz "na sociální stránku poměru obou jazykových kmenů", který "v sobě předpokládal náročnost myšlenkovou a opravdovost mravní, s níž zápal buditelů, brusičů jazyka

a organizátorů plesů a divadelních představení nemohl být srovnán" /tak Pithart/. Jim šlo o to, aby v Čechách vůbec nějakí česky mluvící lidé zůstali. Ten, kdo se topí, myslí především na svou záchranu. Hlavní úsilí obrozenců muselo být zcela nutně zaměřeno úplně jiným směrem, než jakým ukazoval Bolzano. Pro ně bylo vydání české knížky nebo slušnější divadelní představení obrovským úspěchem; Pithartem ironicky zmíněný ples se jim podařilo v Praze uspořádat až mnoho, mnoho let po Bolzanových projevech.

I čeští vlastenci mohli být ovšem ještě stále českými zemskými patrioty. Ještě ve čtyřicátých letech pracovali čeští a němečtí vzdělanci ve společných spolcích a pořádali společné akce; na jaře 1848 jsou některá prohlášení podepsána Němci i Čechy. Ale současně se už v předbřeznové době ukázalo, že zemský patriotismus nemůže být alternativou k národním vědomí, založeném na etnicko-kulturním pojetí národa. Významnou úlohu hrál zde vývoj vztahů mezi Němci a Čechy. Zdravé soužití dvou etnických skupin v jedné zemi je možné jen za předpokladu naprosté rovnoprávnosti - ale ta tu nebyla. Pomínu takové samozřejmosti,

jako sociální aspekt v česko-německém vzta-
hu a ubohé postavení češtiny na školách a
v úřadech. Byl obrovský rozdíl také v úrov-
ni německé a české kultury. Někteří Němci
právě s odkazem na tento rozdíl se Čechům
vysmívali, ironizovali jejich úsilí. Češi
vůči Němcům zatrpkli. Můžeme tyto postoje
Němcům i Čechům vyčítat? Můžeme, ale součas-
ně si musíme uvědomovat, že jde o reakce
dosti přirozené. Za sto let se podobně chova-
li mnozí Češi k Slovákům a Slováci také za-
trpkli. Faktem je, že rozmlísky mezi Čechy a
Němci /a poněmčenými Čechy/ se začaly množit
stále více. K tezi o "stýkání a potýkání Če-
chů s Němci" nevedlo jen studium historických
pramenů, ale především každodenní praxe
obrozeneckých Čechů.

Byly zde ovšem i další podněty, které
vedly jednoznačně k jazykově-kulturnímu po-
jetí národa: třeba příklad jiných národních
hnutí, české dějiny, Herder a vůbec romanti-
mus. Zmíním se ještě o jednom důležitém fak-
toru, a čtenář mi snad promine, že na pár
řádek opustím reálný způsob uvažování a tro-
chu si zafantazíruji.

Když jsem četl Pithartův text, zasníl

jsem se nad představou, jak by to asi dopadlo, kdyby byla v Čechách převládla Bolzanova koncepce a jak by za této situace vypadala jakákoli diskuse mezi Pithartem a mnou. Dospěl jsem k tomuto závěru: není mi vůbec jasné, zda bychom psali /a mluvili/ německy nebo česky, jisté je jedno - byli bychom příslušníky dvou národů. Pithart by byl Čech, já Moravan. Neexistoval totiž žádný patriotismus česko-moravský, existoval zemský patriotismus český a zemský patriotismus moravský. /Mimoходом, moravský zemský patriotismus je velmi silný dodnes./ Přitom zájem o jazyk, kulturu a historické tradice nutně obrozence vedl k tomu, že vyhledávali styky s česky mluvícími Moravany i se Slováky. Již tímto faktem byl porušován základní princip zemského patriotismu - pocit sounáležitosti překračoval české zemské hranice.

Ať se na problém vzniku českého národa díváme z kterékoli strany, dojdeme nakonec k závěru, že čeští vlastenci ve skutečnosti počátkem devatenáctého století žádnou volbu neměli. Jediný typ národa, který za existujících předpokladů přicházel v úvahu, byl typ

jazykově kulturní. Jakmile pak jednou národ tohoto typu vznikl, stal se historickou skutečností. Vyčítá-li Pithart Masarykovi, že se tohoto pojetí národa přidržel, jde jen o další doklad jeho podivného vztahu k minulosti. Masaryk nemohl jednat jinak, chtěl-li zůstat vůdcem a chtěl-li být realistou.

IV.

"Jsem nedůvěřivý k životnosti slova 'národ', protože nevidím, co by mu dnes odpovídalo ve skutečnosti."

...

"Co je však skutečně definitivně "psané", odhaduji, je právě takto tradičně pojatý národ. České národní vědomí jeví sotva nějaké známky života, a to právě od té doby, kdy česko-německé napětí bylo radikálně odstraněno... Češi dnes registrují zbytky svého národního vědomí snad už jen v povrchně nechápaném a nepřejícím vztahu k životnějším Slovákům a pak už v rozšířeném masochistickém vědomí jakéhosi společenského zmaru. Český nacionalismus je zcela zemdlý. Možná, že bližší ohledání by vedlo ke konstatování smrti. Šílení jakýchkoliv fanoušků na tom

nemůže nic změnit: to jen v mrtvém těle ještě cosi kvasí."

Když jsem četl tyto řádky, pociťoval jsem nejprve mrazení v těle /to když jsem si představil sugestivní obraz lékaře dr. Pitharta nad mrtvolou národa v jeho kulturně jazykovém pojetí/, pak úžas, nakonec znechucení. Pokud by Pithart napsal, že romantický nacionalismus devatenáctého století je nám již cizí, souhlasil bych. Pokud by napsal, že nacionalistická ideologie již nepatří k významným faktorům v životě naší společnosti, souhlasil bych. Pokud by napsal, že národní vědomí se u nás projevuje dnes mnohem méně hlučně a méně nápadně než před padesáti lety, souhlasil bych. Ale zamotat tři pojmy /národ, národní vědomí, nacionalismus/ a navíc přehlížet naprosto zřejmá fakta, to je na mne už trochu moc.

Ať vyjdeme z jakékoli definice národa, která neztotožňuje národ s obyvatelstvem státu, dojdeme pochopitelně k závěru, že český národ existuje. Tvoří jej zhruba deset milionů lidí, kteří mají společné historické tradice, kulturu, jazyk, území a dokonce i

stát. Některé moderní definice národa zdůrazňují subjektivní prvky: národ není něčím věčně daným, také příslušnost k národu není člověku na celý život předurčena, člověk může ze své vůle ukončit své příslušenství k jednomu národu a stát se příslušníkem druhého národa. Naprostá většina z nás nemá v úmyslu dělat nic takového, dokonce i značná část těch, co emigrovali, se stále cítí být Čechy. Mám snášet další důkazy? Snad ještě jeden. I Pithartova úvaha sama o sobě je dokladem o existenci českého národa, a to hned ze čtyř důvodů: 1. je psána česky; 2. obsahově se zabývá českou problematikou a patří tedy do české kultury; 3. Pithart zavrhuje národ v jeho jazykově kulturním pojetí a vynáší pojem vlast, ale přitom celý jeho příspěvek je psán z hlediska Čecha /tedy příslušníka jazykově kulturního společenství/, hlediska příslušníků jiných národů, kteří žijí v naší vlasti, se u něho vůbec nenajdou; 4. autor nepociťoval při zmínkách o některých obecných problémech /pojem národ, nacionalismus/ potřebu podívat se na cizí literaturu, úplně mu stačily dvě česky psané úvahy...

Český národ je dnes samozřejmost, a to jak pro nás, tak pro příslušníky jiných národů. To je také důvod, proč se s projevy národního vědomí v denním životě příliš nese setkáváme; o samozřejmostech se nemluví. Také nacionalismus ustoupil do pozadí, i když zcela nezmizel. Nebudu mluvit o projevech nacionalismu, ale několik příkladů toho, že národní vědomí existuje, přece jen uvedu. Četl jsem kdysi velmi zajímavou poznámku od Á. Millera: divil se tomu, že čeští spisovatelé neusilují jen o to, aby byli vydáváni, čtení, případně hráni, ale touží i po tom, aby byli vydáváni, čtení, případně hráni česky. Není to pěkný příklad pocitu sounáležitosti k národnímu celku? Národní vědomí se promítá velmi výrazně do řady úvah kulturních i politických, publikovaných v cizině nebo v samizdatu. Nesvědčí celá diskuse o odsunu Němců o tom, že pociťujeme odpovědnost za jednání naší předchozí generace? Pokud jde o nejširší vrstvy obyvatelstva: nebyly nekonečné fronty u předloňské výstavy o Karlu IV. svým způsobem manifestací úcty k národním tradicím?

V.

Je-li Pithart nedůvěřivý k životnosti slova "národ", neznamená to, že se vzdává všech pojmů, které patřily do slovníku českého nacionalismu. "Věřím... dosud ve vlast, ve vlastenectví", říká Pithart. Nemám nic proti tomu, souhlasím také s Pithartem, když zdůrazňuje naši povinnost vůči vlasti a potřebu skutečně občanských postojů. Nemohu se však nepozastavit nad způsobem, jakým Pithart s pojmem "vlast" operuje. Zmínil jsem se již o tom, že pojem "vlast" byl vždy chápán ve smyslu teritoriálním; v akademickém Slovníku spisovné češtiny je vlast definována jako "rodná země". Pro Pitharta je vlast "národem občanů". Nechápu, k čemu je dobré přicházet s novým pojetím vžitých pojmů. Myslí si Pithart, že se tím stane jeho úvaha srozumitelnější? K čemu je dobrá taková slovní ekvilibristika, jako je jeho tvrzení, že "vlast však ničím skutečným dnes není"?

Je zajímavé sledovat, jak se národnostní problematika v partiích o vlasti od Pithartova textu vrací. Viděli jsme, že podle Pitharta je tradiční národ /tedy národ poja-

tý etnicko-kulturně/ "psané". Najednou se pak dočteme, že je třeba vyjít "se Slováky a s příslušníky jiných národností". Kdo s nimi má vyjít? Zbývají jediné Češi, ale to je přece celek, o němž autor neví, "co by mu dnes odpovídalo ve skutečnosti"!

VI.

Dříve než skončím, zastavím se ještě u jednoho pojmu a jednoho autorova tvrzení. Obojí jsem si zatlhl v kapitole "Národ bez státu".

"Byli jsme bez státu v jistém smyslu... i po roce 1918 /a také po roce 1938, 1948, 1968.../, protože stát, který nezahrnuje jako plnoprávné občany všechny, je jen nápodobou státu." Této věty by si měli všimnout teoretikové státu. Co se popsalo literatury o vzniku a vývoji států, o jednotlivých státních zřízeních - a všechno zbytečně. Vždyť podle Petra Pitharta vlastně žádné státy neexistovaly ani ve starověku ani ve středověku. Spojené státy americké nezvnikly koncem osmnáctého století, ale snad v šedesátých letech dvacátého století, kdy dostali všude černoši hlasovací právo, ale to není jisté,

protože plně plnoprávní tam vlastně všichni občané dosud nejsou. Existuje vůbec nějaký stát? Marně dumám, co vlastně Pithartovy "nápodoby států" napodobovaly, když ještě žádné státy neexistovaly. Jde snad o modifikaci platónovy teorie idejí na teorii státu a práva?

"Místo státu bylo jen jakési mocenské zařízení: úřad, erár. Podle toho to také vypadalo, když stát bylo třeba ubránit vůči nárokům totalitní moci, ať již zvenčí či zevnitř. Lidé se nedokázali ubránit, protože neměli co svého ubránit." Věta se týká československého státu, tedy v první řadě událostí z roku 1938. A tu musím autorovi říci, že nemá pravdu. V první republice se mnozí lidé cítili utlačováni, ať už z důvodů sociálních nebo nacionálních. Ale na druhé straně zde bylo velmi mnoho lidí, kteří ji pokládali za svou, kteří ji milovali. V září 1938 byla naprostá většina Čechů, značná část Slováků a dokonce i část Němců ochotna za republiku položit život. Jestliže republiku neubránili, nebylo to proto, že by nebyli ochotni udělat vše, co bylo v jejich silách. Mobilizace byla

velkou manifestací lidu, který se chtěl bránit. Citovanou větu pocítuji jako znevážení jednoho z velkých dnů československých dějin.

VII.

Ve svých poznámkách k úvaze Petra Pitharta jsem se omezil na problematiku národa a vlasti. Jsem si vědom toho, že většina čtenářů bude vidět těžiště této úvahy jinde. Také první polemický příspěvek k Pokusu o vlast /Rizika "pokusu o vlast" od Václava Polanského/ reaguje na "politickou" část této úvahy. Ale mám dojem, že úvaha tvoří celek. Proto snad nebylo zbytečné, když jsem věnoval pozornost její "historické" části.

Duben 1980

První diskuse v Brně

/1. května 1980/

Mezník:

Pithartův článek tvoří celek, ale přesto v něm jde přinejmenším o dvě témata. Prvým je problém národa a vlasti; Pithart zde navazuje na Bolzana, Rádlu a Patočku. Druhým je otázka, jak máme jednat, chceme-li v současné době sloužit vlasti a být skutečnými občany; jde o příspěvek do diskuse o drobné práci a hrdinství, kterou už předloni zahájil Vaculík. Polanského polemika s Pithartem, kterou někteří z vás ještě nečetli, se zabývá pouze druhým tématem a podobně budou zaměřeny pravděpodobně i další diskusní příspěvky.

Komárková:

V článku jde autorovi především o to, najít vlast, jak doslova říká. Opírá se o Bolzana a o Rádlu v tom smyslu, že vyzdvihuje patriotismus, tj. teritoriální vlastenectví, které existovalo za statických časů habsburské monarchie, kdy se ještě nevytvořil dynamický nacionalismus, který byl potom

jednou z určujících idejí politiky devatenáctého století. Sjednotil Itálii a Německo a způsobil nakonec rozpad habsburské říše. Je to zajímavé tím, že v takovém časovém odstupu objevuje potřebu návratu k něčemu tak statickému, co teritoriální patriotismus představuje.

Co jste k tomu napsal, je samozřejmě pravda. Vám jde o to, že idea nacionalismu vyšlá z Německa vytvořila národní uvědomění ve smyslu jazykově-kulturním, které potom v konečném stadiu žádalo uskutečnění národního státu. Nacionalismus měl tedy státotvorné ambice, odsunoval stát na sekundární linii, pokud to byl cizí a nikoli vlastní stát. Požadavek sebeurčení národů je až do dneška uznávanou organizační normou světového pořádku. Je založen na předpokladu, že sebeurčení národů je analogií sebeurčení osobnosti. Každý národ jako určitá individualita etnicko-kulturní má dovršit svůj vývoj k dospělosti individualitou politickou. Odpusťte, že vaši interpretaci v této souvislosti už reinterpretuji po svém.

Mezník:

Jistěže.

Komárková:

Na Pitharta udělal neobyčejný dojem Rádl. Patrně se s jeho myšlením setkal poprvé. My jsme vášnivě diskutovali Rádlova stanoviska v třicátých letech.

Otázka tzv. smyslu českých dějin byla až do roku 1948 ústřední otázkou české kulturní politiky. Disjunkce Masaryk-Pekař a všecko, co s tím souviselo, byla otázka diskutovaná kulturními časopisy, denním tiskem i politiky. Po roce 1948 náhle zcela zmizela. Zdálo se, že problém, zda národ má mít nějaké specifické lidské poslání, je prostě naplněn tím, že se buduje socialismus. Zmizela otázka, zmizel všecken historismus a zvláštní je, že když se v letech šedesátých politický život poněkud uvolnil, otázka se kupodivu objevila znovu. V Literárních novinách, v diskusích mezi spisovateli. Autoritou se stal Patočka. Následující léta otázku opět odsunula, ale Pithartův článek ukazuje, že problém národní existence ho stále tlačí a hledá řešení. Nevím, zda existuje ještě jiný národ, v jehož hrudi by tak pálila otázka národního smyslu jako u nás.

Pithart se ji snaží řešit rádlovským

způsobem, který byl podmíněn situací třicátých let. Totiž tím, že rostl útočný nacismus a s ním u nás henleinovská strana. Na konferencích Akademické Imky jsme v těch letech nejvíce diskutovali právě tento problém. Bylo to, pokud se pamatuji, v roce 1934 v Táboře, kam jsme pozvali několik mladých Němců ze severních Čech, mezi nimi byl také Sebekowsky.

Pamatuji jednu zásadní diskusi mezi Šimsou-otcem a Sebekowským. Šimsa tam víceméně zastával Rádlovo stanovisko a řekl: Stát musí mít určitou sjednocující ideu, která by sjednocovala všechny složky obyvatelstva a my tuto ideu vidíme v demokracii. Práva na pozadí nacismus ukazuje demokracie naléhavěji než kdy před tím, že je programem k důstojnému lidskému životu, k respektu k člověku, toleranci a možné spolupráci. Zakončil doslova takto: A my vám tu ideu nabízíme. Sebekowsky na to povídá: "My máme starosti jiné. Jde nám především o jednotu. Až ji dosáhneme, vyrostе z ní naše idea."

Jinak řečeno: idea demokracie je umělým produktem degenerovaných smíšených ras, německá jednota "Blut und Boden" je východis-

kem k regeneraci Němců a základem pro jejich specifický duchovní svět.

To samo ukazuje, jak se myslilo na obou stranách. U nás to byl víceméně Masaryk, transponovaný do situace, která začínala. Demokracie měla spojit jak Čechy tak Němce i ty ostatní, socialisty, agrárníky atd. O to šlo Rádlovi, když tehdy vyzvedal západní stát proti východnímu nacionalismu, který stát degraduje na něco druhořadého.

Co jste napsal, bych doplnila ještě tím, že pojem státu, jak se dnes užívá, pochází až ze šestnáctého století, zdá se že od Machiavelliho. Nepojímá ho už jako soukromé patrimonium monarchy, nad nímž má plenitudo potestatis z titulu svého vlastnického práva. Patrimonium je pojem soukromoprávní a pojem stát konstituuje realitu práva veřejného. Tento rozdíl je patrný také v přehodnocení pojmu loajality. Je to původně feudální vztah věrnosti mezi lenním pánem a jeho manem, opět soukromoprávní pojetí. K pochopení loajality ke státu je dlouhá cesta a vede přes loajalitu k dynastii. Stát jako veřejnoprávní entita je běžný výraz teprve od dob osvícenství, pod vlivem Rousseaua. Západní

státy se nevytvářely spoluprací občanstva, ale válkami a centralizovanou panovnickou administrativou, vedenou tendencí vyřadit ze státních záležitostí vliv stavů.

Vydráž:

A co Pavla Stránského "O státě českém"?

Mezník:

To už je sedmnácté století.

Komárková:

Český stát byl původně patrimonium Přemyslovců. A když se pak vytváří stavovský stát jako podvojná moc panovníka a stavů, neříká se ještě stát, ale země koruny české.

Mezník:

Kvůli tomu vznikl termín Koruna česká, který nahrazoval pojem stát.

Komárková:

Pojem země Koruny české je už veřejnoprávní subjekt. Stavové už se pokládají za reprezentaci obyvatelstva, a hlavně od husitských válek s královskou sedisvakancí a povoláním měst na zemský sněm se už pojem státu ustaluje, i když se mu tak neříká. Tím zbytečnější je obracet se například Francie. Náš státoprávní vývoj se podobal Anglii, kte-

rá jediná jej díky své insulární poloze realizovala v parlamentní systém, který se do dneška stal vzorovým uspořádáním státu pro celý svět. Ale ve svém vývoji stát velmi dlouho nebyl skutečnou reprezentací obyvatelstva. Programem se to stalo teprve osvícenstvím a první "smluvně" vzniklý stát je USA. Teprve od té doby platí: stát jsme my!, tj. stát je národ, občané.

Pithart tvrdí, že nejsme státem občanů, že u nás nikdy nebylo občanství obecnou záležitostí. To není pravda. V první republice a dokonce už v Rakousku od všeobecného hlasovacího práva byli všichni občané občany. Měli právo mluvit do státních záležitostí skrze volby a z nich vzešlou reprezentaci. Když Pithart říká, že dnes nejsme národem, jen skupinou souvislých frakcí, má asi na mysli, že máme vrstvu občanů, kteří jsou nositeli moci a spousty skupin, které s touto mocí nemají nic společného a jsou víceméně bezprávné. A naši společnou snahou má být jedno občanství, rovnoprávnost straníků, nestraníků, křesťanů, liberálů atd. A ovšem Čechů, Slováků, Maďarů a všech, kdo u nás žijí. Můžeme to rádi podepřít, ale nic nového to

není. V tom smyslu chápal Masaryk demokracii a nebyla-li to hotová skutečnost, byl to program. Pithart tvrdí, že Němci nebyli nikdy součástí československého státu, protože neměli národní autonomii. Taková autonomie neexistovala tehdy v žádném státě, ale mírovou smlouvou byla nástupnickým státům uložena povinnost ochrany menšin. Právo menšin se nikde nerespektovalo v takové míře jako u nás. Němci nic neztratili na své dřívější hospodářské moci a nepodléhali žádné jazykové asimilaci. Měli univerzitu, dvě techniky a takový počet ostatních škol, jaký odpovídal obecným zákonům o počtu žactva. Němci ovšem ztratili svoje politické nadprávi, a z účasti na politickém životě se odmítáním československého státu dlouho vylučovali sami. Problémy ovšem existovaly, ale daly se řešit jen dlouhodobě. Masaryk si přál pro nás aspoň padesát let pokojného vývoje, aby se poměry konsolidovaly. Bylo nám dáno jen dvacet let. Pithart vidí v těch dvaceti letech našeho skutečně demokratického života a svobody samý rozklad, který potom logicky vyústil v pád. Omlouvá ho možná, že už prošel jen tzv. socialistickou školou, která neměla pro prvou

republiku dobrého slova.

Šimsa:

Přes všechny nedostatky Pithart přináší do diskuse něco důležitého, co zasahuje diskusi o odsunu Němců a drobné práci. Obnovuje diskusi, která vznikala v době, kdy byla připravována do tisku Patočkova knížka "O smysl dneška". Něco z toho nám Patočka přednášel na farářském kursu, mluvil o tom ve svých filozofických kroužcích, poslouchal jsem z magnetofonového záznamu jeho diskusi s katolizujícími filozofy o Masarykovi a Pekařovi.

Patočka tam řekl asi toto: Masarykova koncepce českých dějin je kritizována historiky, v mnoha bodech neobstojí. Pekař naproti tomu vytvořil celistvé dílo historické a založil školu. Přesto se nakonec Patočka přiznává k Masarykovi pro základ jeho koncepce. Vytvořil stát - a to je pozoruhodný čin i filozofický! - a to na jiném základě než nacionálním.

Nedostatek Pithartův je v tom, že nenavazuje na Patočkovu kladné hodnocení Masaryka právě ve věcech politických, v pojetí národa, v pochopení státu. Je ovšem podnětný, už tím, že napsal článek, který všechny tyto nedoře-

žené otázky znovu otevírá.

Komárková:

Co říká Pithart v prvním díle o manželství a milencství, to je rádlovské a v tom má pravdu. Jde mu o občanskou odpovědnost a loajalitu k této zemi. Myslím, že ho tlačí totéž co nás, totiž jak se emigrace stává žádoucím východiskem pro stále více lidí. Spousta lidí vskutku nestojí o vlast, a to je zlé.

Mezník:

Spousta lidí nestojí ani o národ ani o vlast.

Šimsa:

U mnoha je to spojeno a hluboce problematizováno. Milan Kundera položil v roce 1967 podle vzoru Huberta Gordona Schauera otázku nad existencí českého národa a teď se v rozhovorech k tomu vrací. A k myšlence kulturní genocidy.

Komárková:

To není jen Kunderova myšlenka.

Mezník:

Kundera ovšem myslí výrazně česky. Mám

dojem, že to formuloval i v roce 1967 jako výzvu.

Šimsa:

Toho Pitharta chápu také jako výzvu.

Vydrář:

Myslím, že Pithart má pravdu v tom, že první republiče skutečně muselo něco scházet. Psal o tom Rádl, kriticky o tom hovořil Jaroslav Šimsa. Ostatně jako pamětník sám...

Komárková:

žádný stát nikdy nebyl dokonalý. Ale jisto je, že z nástupnických států až do německé invaze jsme zůstali jedinou středoevropskou demokracií. To už samo o sobě něco znamená. A byli jsme hostitelskou zemí pro spousty emigrantů, jak z Německa, tak z Rakouska. Bruno Kreisky působil v Brně, když sem přenesli svou centrálu jejich sociální demokrate od roku 1934. Proto také říká, že co dnes dělají pro naši emigraci je pouze dluh, který z té doby splácejí. ČSR byla asylem pro utečence ze všech totalitních režimů ať fašistických či nacistických. Nás jejich ideologie nikdy nelákaly. Že naše demokracie byla slabá a partikulární zájmy se nezdravě pro-

sazovaly na úkor celku, nebyl případ jen náš. Jinde se demokracie rozpadly. Nežli nový stát najde svoje zakotvení, potřebuje čas a klid. Za Hitlerovy demagogie německé obyvatelstvo počalo tíhnout do Říše. A k Mnichovu nás přinutili naši spojenci. To způsobilo pád našeho státu a souběžně i jeho demokracie.

Vydrář:

Já bych se rád ujal advokátství pro Pit-harta. Ty klady, tu hrđost na první republiku v sobě nesu. Ale teoreticky byl nedostatek již v tom, že to byl stát Čechů a Slováků. O Němcích se hovořilo jako o "našich Němcích". Pamatuji se na Pfitznera, byl jsem na jeho přednášce s komunistickou bunkou v osma-třicátém roce. Prohlásil: "Wir sin keine "naschi nemci"." Pokus získat Němce pro ideu státu československého se nepodařil. Byl dost hlubece založen? Nebyl rozpad státu způsoben i nedostatečnou politikou menšinou?

Šimsa:

Beneš pro řešení mnoho udělal. S mraven-čí pílí se pokoušel vytvořit statut, který

by obstál před Němci, před světovou veřejností i doma...

Komárková:

A hlavně před Čechy.

Mezník:

Byly pokusy dosáhnout českoněmeckého sblížení i zdola. Jeden absolvent našeho gymnázia mi vyprávěl, že ředitel dr. Kudela posílal studenty do cvičení, kterého se účastnili Češi i Němci.

Vydrář:

Podobné pokusy byly i v armádě. I henleinovci prohlašovali, že armáda je jediná instituce v republice, kde jsou Němci rovnoprávní občané. V našem družstvu v poddůstojnické škole jsme měli dva Němce, Slováka, Žida.

Šimsa:

Neměli bychom se vrátit k některým základním pojmům užívaným Pithartem? Jak rozumět pojmu vlast? Národ?

Komárková:

Národ je pro nás jako pro jiné národy výraznou subjektivní hodnotou a z vlastní vůle se jí nevzdáme. Pociťujeme jako úkol

nést tuto hodnotu dalším pokolením a naplnovat ji obsahem, který znamená určitý specifický part člověčenství, který je nezaměnitelný.

Šimsa:

A jaké k tomu máme důvody?

Komárková:

Důvody jsou asi takové: aby symfonie lidstva zněla naším partem plněji. Když ing. Laštůvka uvažoval o tom, zda má emigrovat, rozhodl se, že by nemohl, protože se naučil myslet česky a v jiném jazyce by to adekvátně nedovedl. Jeho osobní život by byl ochuzen o svou bytostnou podstatu. Pro umělce je to jistě ještě závažnější skutečnost než pro fyzika. Všichni emigranti se cítí bytostně zmrzačení faktem své emigrace.

Mezník:

Já bych rožlišoval dvě věci. Národ jako fakt a národ jako úkol. My si ~~z~~ národa děláme mnohem větší problémy než třeba Švédové. Já nevím, jestli Švédové uvažují pořád o tom, zda švédské dějiny mají nějaký smysl, zda Švédové jako národ mají nějaký úkol.

Šimsa:

Ale co Finové mluvící švédsky? Je to podle tebe švédská menšina? Finsko nemá švédskou menšinu, ale deset procent švédsky mluvících Finů. Myslí západním způsobem. Nech ty Švédy stranou.

Mezník:

Nenechám je stranou. Vždyť i v tom Finsku se pokládají švédsky mluvící občané za zvláštní celek. Je to vidět i z toho, že mají vlastní politickou stranu.

Šimsa:

A myslíš, že volí všichni švédsky mluvící Finové tuto stranu?

Mezník:

Nemusí ji volit všichni. Existence strany však ukazuje, že značná část "švédsky mluvících Finů" se pokládá za celek odlišný od "finsky mluvících Finů".

Šimsa: {

A vlast mají v tom Finsku.

Mezník:

Podle mého mínění nemá smysl debatovat o tom, jestli český národ existuje nebo neexistuje. Může vymřít, může být vyhuben, může

se třeba počínštit, ale zatím tady jsme a těch deset miliónů lidí si píše do dotazníků, že jsou české národnosti. Existují také české historické tradice a česká kultura. Problémem je, zda tomuto celku, který tady je, můžeme a chceme dát nějaký vyšší smysl, nějaký úkol přesahující jen udržení jeho existence.

Komárková:

Švédové existují kontinuálně a proto je otázka nějaké nesamozřejmosti jejich existence nikdy nenapadne. My jsme s ní konfrontováni nepřetržitě. Uvažte, kolik diskontinuity je v našem historickém vývoji: Nejdříve Rastislav, který se orientoval na Byzantii. Svatopluk ji rázně odmítl a dal přednost orientaci římsko-západní. To byl první kulturní zlom. Proti spontánně vyrostlému husitství a reformaci Habsburkové nasadili protireformaci a takřka do kořene vyhladili naši dosavadní kulturu. Protireformaci do velké míry neguje osvícenství a liberalismem a proti tomu se teď transplantuje na náš život sovětizace. Kuňdera ji prohlašuje za programovanou. Je tu samé, často násilné přerušová-

ní přirozeného vývoje a málo organické návaznosti, leda na přeskáčku, proti tomu, co předcházelo. Uvažte jenom, jak je z našeho života oficiálně vypuzen Masaryk!

Právě proto otázka Pekař či Masaryk je také otázka, od čeho se máme oddělit a k čemu přiklonit. Masarykovi velice ležela na srdci otázka naší duchovní orientace. Patočka ke svému článku Versuch einer tschechischen Philosophie und sein Scheitern říká, že myšlenka kontinuity obrození a reformací se nemůže vykládat jako nauka o skutečnosti, která patří minulosti, ale jako program pro budoucnost, jako základ pro demokracii. Patočka tvrdí, že toto poznání osvítilo Masaryka v Americe. Demokracie Ameriky jako společensky-duchovní skutečnost mu pomohla k tomu, aby si uvědomil, že ideu humanity českých bratří nutně chápat jako vývoj k demokracii. Tím se česká reformace zapojuje do obecného dějinného procesu. Co se ve všeobecných dějinách uskutečňuje en gors, se paralelně uskutečňuje u nás. Tím se z periférie dějin dostáváme do jeho hlavního toku a stáváme se organickou součástí všelidského snažení. - Myslím, že to Patočka říká dobře.

Vydrář:

My tedy můžeme čerpat z historie ten "západní" typ nacionalismu. Čeští bratři nebyli čeští jen jazykově, vydávali německé slabikáře v Ivančicích a v Kralicích tiskli. Komenského první místo bylo mezi Němci, ve Fulneku, hrabě Šlik ve stavovském povstání... To všechno jsou jen ukázky, jak rozuměli češství a říkali si č e š t í bratři.

Komárková:

Český tehdy znamenalo Bohemus, odvozeno od Bohemia. Jazykové pojetí národa tehdy neexistovalo, ale je sotva možno je dnes od pojmu národ oddělit.

Šimsa:

Myslím, že je sporné, zda jazykové pojetí existovalo už na počátku patnáctého století.

Mezník:

Tato otázka pro mne sporná není. Sporné je to později. Z předbělohorské doby známe třeba Žerotínovu Apologii a rozhodnutí českého zemského sněmu, které brání český jazyk. Jsou to projevy hlubšího národního vědomí nebo spíše záležitost tak zvaného politického

národa, tedy stavů?

Šimsa:

Já vidím problém v tom, že postaví-li se národ ve smyslu "fyzického přežití národa" na první místo, pak tomu může sloužit cokoli, včetně přimknutí se k silnému státu bez ohledu na právo a spravedlnost. Právě to, co dělali "vlastenci a nacionalisté" v letech druhé republiky a na počátku okupace, dělali to s programem fyzického přežití národa. Ve chvíli, kdy Moravec, v podstatě nacionalista, zjistil, že pevnůstky, na kterých si tolik zakládal, jsou zabrané, přestal se orientovat na zápas demokracie s fašismem, na Rudou armádu a její divize, které ještě krátce předtím vypočítával v člancích, vůbec už ne na odboj domácí či zahraniční, ale na Německou říši, protože v jejím rámci můžeme ty nejhorší doby přečkat. Fyzické přežití národa je primum.

Kdežto rádlovci, přátelé mého otce, on sám, se začali orientovat na odboj, v cizině i doma, na boj ne už zbraněmi duchovními, jak bojovali před Mnichovem a na počátku fašismu a nacismu.

Rádl a jeho žáci viděli filozoficky to, že přírodnické pojetí národa zakládá chybnou hierarchii hodnot, mezi nimiž je "danost" národa a jeho přežití na prvních místech. Ne-ní i rozlišování národa jako faktu a národa jako úkolu chybné? Nepokouší se Pithart nalézt nový pojem, který by nebyl zatížen starým pojetím národa jako daného faktu a v němž se i jazyk a kultura stávají "objektivními" danostmi?

Mezník:

Dnes je ovšem situace jiná. Národní vědomí a nacionalismus ustupují, což souvisí s tím, že národ není ohrožen.

Komárková:

Já s vámi nesouhlasím. Národ ohrožen je! Nikoli jazykově, ale národ je ohrožen v mravních hodnotách, o které od osvícenství usiluje. Vzpomínám na první noviny po německé okupaci. Den předtím se ještě psalo o hodnotách demokracie a lidskosti a nyní je nad úvodníkem tlustý nápis: Dlouhý a ostrý meč nás chrání! Už slova nehledě k absurdnímu obsahu zněla tak nečesky, že odhalovala celou nesouměřitelnost obou ideových světů. Okupace znamenala úsilí přeformovat náš duchovní svět.

Dnes má Kundera strach o to, že z Čechů budou jen česky mluvící výrobci traktorů a duchovní obsah češství bude nahrazen sovětismem. To je velmi reálná obava. Ve svých dějinách již známe výsledek fyzického přežití národa za protireformace. Nesvoboda myšlení vytvořila duchovní vakuum a plochost. Protireformace měla vnější úspěch, ale duchovně národ zlomila. Vnější konformismus se snahou po přežití vytvořil náš národní typ Švejka. Dnes jsme možná v ještě horší situaci.

Mezník:

Mravní hodnoty našeho národa ohroženy jsou. Ale jsem přesvědčen o tom, že ochrana těchto hodnot nemůže být vedena z nacionalistických pozic.

Komárková:

To jistě.

Mezník:

V tom má Pithart pravdu. Jestliže se máme bránit proti tomu, co mezi jiným je i utlačováním národa, musíme vycházet z pozice uvědomělých občanů.

Šimsa:

A to i proto, že mluví-li se o ohrožení

národa, vyvolává se nacionalistické smýšlení, které nám nepomůže. Už ve vztahu ke Slovákům je to nešťastné. Když popíráš, že by národ ohrožen byl, je to nejspíše tvé vyznání víry.

Mezník:

Tvrdím jen, že není ohrožena sama existence národa a že většina příslušníků národa nějaké vážné ohrožení národa necítí.

Pokud tedy nějaké pocity ohrožení jsou, jde o něco jiného než v devatenáctém století. Obrozenci se báli, že český národ zanikne.

Vrátíme se k Pithartově textu ještě jednou. Ale je třeba si přečíst také polemiku mezi Polanským a Pithartem. Ta se totiž ubírá úplně jiným směrem, než kterým se ubírala naše dnešní diskuse.

o o o

Příspěvky byly autorizovány a zkráceny
o dvě pětiny délky.

Václav P o l a n s k ý

Rizika "Pokusu o vlast"

"Za takových okolností má cenu hrdinského skutku každý kousek poctivě udělané práce, každý projev neúplatnosti, každé gesto dobré vůle, vybočení z chladné rutiny... zvláště protivník má nás zastihnout připravený - ne umřít za jakousi všivou svatou věc, ale pochopit jeho dobrou stránku a uchopit ho za ní."

Ludvík Vaculík "Poznámky o statečnosti" /1978/

"Mluví se u nás v poslední době také o potřebě "práce drobné" a myslí se tím "nedisidentský" koncept odpovědné, kvalitní práce... Je to málo, začít se změnou poměrů u sebe samých? Začít měnit sebe samé, z hlediska moci bezmocné, není nějaký "minimální program", alternativa II. jakostní třídy pro méně statečné, nouzový plán na pouhé přežití? Je to nejdůležitější předpoklad skutečné změny poměrů..."

Petr Pithart "Pokus o vlast" /1979/

To, co Ludvík Vaculík ve svém fejetonu k padesátým narozeninám Karla Pecky vlastně jen nakousl a naznačil, rozpracoval pak v obsáhlé programové stati "Pokus o vlast"

petr Pithart. Oba jistě v nejlepší vůli vyslovit některé provokující otázky a hledat možné odpovědi.

Nemůže být každý hrdinou - třeba mluvčím Charty nebo členem Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných, ne každý se odhodlá veřejně a neanonymně publikovat svoje názory, úvahy, fejetony, literární a vědecké práce, ne každý má odvahu vstoupit do otevřeného sporu s mocí. Takové postoje jednotlivců či skupin vedou dříve nebo později k přímým konfliktům s mocí, s Bezpečností a končí zpravidla existenčními nebo trestními postihy. I když sama Charta od nikoho podobné činy nevyžaduje a rizika jsou velká, přesto takoví lidé existují a jejich činnost je víc než potřebná, protože právě střetáváním s jejich skutky se nejnázorněji odhaluje charakter vládnoucího režimu. Neřekl bych, že je to vždy "jen odvaha ke slovním protestům", jak to dosti zjednodušeně charakterizuje Petr Pithart a rozhodně to už všichni nejsou "... nekonstruktivní radikálové a ti, kterým z nej-různějších důvodů nezbyvá, než osvědčovat se skrze negativní reakce moci." "... když dodávají," píše Petr Pithart, "že takový systém

je třeba rozbít a celý vyměnit a nemají přitom sílu toto provést, pak rozpoznávám v takovém "zásadním" postoji především alibismus: tito lidé nechtějí dělat nic! Tvrdím, že jejich populární demagogie je postavena na takovém nebezpečném pojetí společnosti, které silně přecenuje význam moci: což jsou lidé bez instituční moci zcela bezmocní? nemají jinou volbu než být šroubky ve stroji nebo utrženým revolučním předvojem?"

Petr Pithart se k utrženému revolučnímu předvoji teď nepočítá. Naopak, hledá a formuluje program pro onu většinu, pro nás ostatní, pro občany jím charakterizované "vlasti", která je ale v jeho úvaze překvapivě širokým pojmem. Promiňte ještě jednou obšírnější citát: "Nezbývá, než přimět se k představě, že i ti, kteří stojí dnes na odpovědných místech, že i ti to myslí s Československem, s námi všemi dobře... vyjít se Slováky a s příslušníky ostatních národností, s ateisty a evangelíky, s nekomunisty a antikomunisty a nakonec i s lidmi režimu - to je skutečně občanská ctnost, to je zralý projev vlastenectví, jak mu tu rozumím..." "Vlast jako představa a především jako společenská praxe

byla by tak praktickým a politicky zralým prohlédnutím rizik všech výlučných orientací: byla by výzvou, která by se obracela k dnešním funkcionářům i k chartistům, k exulantům i k pracovníkům Bezpečnosti..."

Autor "Pokusu o vlast" se ve své úvaze obšírně zabývá významem jazyka v našem národním vývoji, zamýšlí se nad tak citlivými historickými kategoriemi, jakými jsou národ, vlast, občanství. Odborné zhodnocení této části textu ponechávám povolaným - historikům a literárním vědcům; sám Pithart však svou úlohu chápe a předkládá především jako společenský projekt a ve svém závěru ji ve svých důsledcích označuje za p o l i t i c k ý p r o g r a m . Autor se nám nepředstavuje jako h i s t o r i k , dějinný materiál je mu spíše záminkou a prostředkem k vyslovení závažných politických závěrů, autor k nám promlouvá jako p o l i t i k . Jeho "Pokus o vlast" je zcela konkrétní politickou výzvou, formulovanou v Československu na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let.

Máme tuto výzvu přijmout?

Začneme otázkami, které považují pro výjasnění výchozích pozic za nejpodstatnější. Lze opravdu zahrnout politický režim, existující dnes v této zemi, do pojmu společné "vlasti"? Lze opravdu nějak vyjít s lidmi režimu, s aktivními vykonavateli vládnoucí mocí? Lze dnešní funkcionáře opravdu ztotožnit s ostatními občany a věřit, že i oni to myslí s Československem dobře? Tvrdím, že nikoliv.

Základní podmínkou možného uplatnění onech odpovědných občanských postojů a ctností, formulovaných autorem "Pokusu o vlast", je existence otevřené společnosti fungující podle elementárních demokratických pravidel společenského a veřejného života. Takový systém ale u nás není, i když míra pokrytectví režimu, který před světem halasně předstírá jedinou a opravdovou "vládu lidu" v této zemi, je někdy neuvěřitelná.

Dnešní politická reprezentace - vydávající deset normalizačních let své vlády za nejúspěšnější období novodobých československých dějin - se již zcela vzdala posledních zbytků státní suverenity, nese přímou odpovědnost za naprostý rozvrat národního hospo-

dářství, za postupný výprodej surovinového a nerostného bohatství země a definitivní podřízení našeho hospodářského vývoje potřebám zaostalé sovětské ekonomiky; má na svědomí pokračující ničení životního prostředí, neuvěřitelnou devastaci kultury a morální rozklad společnosti; přirozenou reakcí moci a prohlubující se krizi společnosti je stále častější používání takových forem a metod vládnutí, které Československo přetvářejí v otevřeně totalitní, policejní stát. Strach a zvěle jsou pak jednou stranou mince, na jejíž druhé straně nacházíme lhostejnost, skepsi a nenávist. O krizové situaci vědí v této zemi všichni, občané i moc.

Za poslední historickou příležitost získat většinu národa pro aktivní práci při nápravě společenských a hospodářských poměrů v Československu považují rok 1968. Tehdy byli lidé ochotni v sobě překlenout křivdy a utrpení podstatné části národa po únoru 1948, zklamání a rozčarování z padesátých let včetně nezákonných politických procesů, tehdy existovaly objektivní politické podmínky pro "národní usmíření". Morální kredit vládnoucí komunistické strany byl sice silně

poškozen, ale stále ještě trvala jakási naděje na racionální spolupráci komunistů a těch "ostatních" při obnově a rozvíjení demokratické společnosti. Byla chuť do práce k nápravě nedostatků v národním hospodářství, existovalo i odhodlání k dočasným obětem zajišťujícím zdravější vývoj československé ekonomiky v budoucnu, pro republiku se dokonce sbíralo zlato a drahé kovy. Všechny tyto naděje však byly neschopností našeho politického vedení a mocenským zásahem Sovětského svazu krutě zklamány.

Obávám se, že rozčarování drtivé většiny našeho národa je tak hluboké a má tak dlouhý charakter, že čas pro nové výzvy k společné odpovědnosti za věci veřejné dosud nenastal. Propast mezi vládou a občany této země je dnes příliš veliká, denně se zvětšuje a není snad s ničím v minulosti srovnatelná. Představu, že i ti, kteří dnes stojí na odpovědných místech, to myslí s Československem dobře, lidé nepřijmou, tady žádné "jakoby" nepomůže.

Některá stanoviska Petra Pitharta jsou
P r a k t i c k é politické úvahy zřejmě

příliš obecné, a co mi zejména vadí, je jeho užívání ošidných pojmů jako "lidé režimu" a "dnešní funkcionáři". Právě v politice se totiž musí - a to pokud možno přesně - diferencovat. Výčet partnerů, s kterými máme podle "Pokusu o vlast" vycházet, je příliš široký - a tím nepřijatelný.

I mezi dnešními funkcionáři je jistě řada rozumných a slušných lidí, jsou mezi nimi i leckteří budoucí s p o j e n c i v úsilí o zlepšení poměrů, ale jsou mezi nimi i prospěcháři, kariéristé, lidé zlí a vládyčtí, kteří se nezastaví před ničím a nejen na pokyn shora, ale i z vlastní iniciativy a horlivosti škodí, ubližují, ničí. V mé představě není možné s nimi vycházet, takové je třeba naopak odhalovat, veřejně je pojmenovat, ukázat na ně, i z o l o v a t je a pranýřovat jejich konkrétní činy.

V každém podniku, instituci nebo organizaci působí v některých funkcích /většinou bohužel v těch nižších/ poctiví a solidní lidé, kteří se snaží v rámci svého postavení a možností pomáhat nebo alespoň vědomě neškodit. S takovými je třeba nejen vycházet, ale maximálně jim jejich nelehkou roli usnadňovat, informovat je i z oné "druhé" strany,

postupně je získávat pro nové myšlenky, návrhy. Tito lidé a jejich pozice jsou reálnou základnou i pro vytváření dlouhodobých předpokladů společenských a politických přeměn v této zemi. Tady s Petrem Pithartem souhlasím, tady je pocit výlučnosti a netrpělivého odmítání každého, kdo nemá certifikát disidenta, politickým nesmyslem. Ale zároveň formuluji i p r v n í n á m í t k u : má-li mít politická výzva z "Pokusu o vlast" praktický smysl, měl by autor okruh lidí, ke kterým se obrací, přece jen přesněji specifikovat a podstatně zúžit.

Ta vrstva společnosti, která je oporou dnešního režimu - politická policie, důstojnictvo, soudy, rozsáhlý placený politický aparát, vedoucí pracovníci ústředních orgánů a úřadů - je mírou své spoluodpovědnosti, svým způsobem života i úrovní materiálních výhod od řadového občana už natolik vzdálena, že oboustranně prospěšná komunikace je vlastně nemožná. Alespoň všechny dosavadní takové pokusy končí u výsledků a soudů. Tady opravdu není - v rozporu s míněním Ludvíka Vaculíka - "za co dobrého uchopit", tady lze jen

dlouhodobě pracovat k tomu, aby nám tito lidé nevládli věčně.

Zde někde cítím základní slabinu Pit-hartova "Pokusu o vlast", v oné výzvě k bez-břehé a všeobjímající kolektivní odpovědnosti nás všech - od předsedy vlády, dnešních funkcionářů a lidí režimu, přes chartisty a řadové občany, až k těm pracovníkům Bezpečnosti /1/ - za naši společnou vlast. Vždyť přece musíme uznávat nějakou dělící čáru, hranici, kterou občan n e s m í překročit, aby nakonec také neskončil jako člověk t o - h o t o režimu! Každé jiné pojetí, každá snaha tuto mez nevidět nebo zrušit je matoucí a zavádějící. Přijmeme-li totiž ono "jakoby", přistoupíme-li na představu, že i "oni" to myslí s republikou dobře, nač potom Charta, proč vůbec boj za občanská práva, za důstojnost člověka, nač vlastně jakákoliv neoficiální aktivita? Neměli bychom pak naopak těm "lidem režimu" v jejich složité a odpovědné práci vlastně pomáhat? Ale nechme ironie.

Naprostá většina našich lidí se s vládnoucím politickým systémem neztotožňuje, nedůvěřuje jeho představitelům, distancuje se od jeho prolhané propagandy a je stále vníma-

vějšší ke každému hlasu, který má jinou než oficiální notu. I "Pokus o vlast" zazněl mnoha lidem správnými tóny, zní ale místy falešně. Domnívám se, že právě v oněch pasážích, požadujících v příliš abstraktní rovině pochopení a toleranci pro spolupráci s představiteli vládnoucího režimu. Vidět v takovém postoji občanskou ctnost a zralý projev vlastenectví je na pováženou.

x

Má člověk poctivě pracovat, být solidní, tolerantní a slušný? Jistě. Také neuznávám program "čím hůř, tím líp", lidé opravdu nemají krást, podvádět a flákat se, zde úplně chápu Pithartovu motivaci, jeho snahu formulovat cosi konstruktivního, p o z i t i v n í h o . Korupce, šlendrián a lajdáctví, které nás na každém kroku obklopují, nejsou pro nikoho potěšením. Potud výzvu k poctivé práci a vzájemné občanské ohleduplnosti přijímám, i když i tento požadavek provokuje k některým námitkám.

Jaké máme k onomu "nedisidentskému" konceptu odpovědné a kvalitní práce konkrétní podmínky a možnosti? /To slůvko "nedisident-

ský" zde cítím jako nevhodné; má snad znamenat, že činnost Charty je neodpovědná a výsledky její práce nekvalitní?/ Všude může řadový občan nepochybně vykonat o něco víc, než je běžná zvyklost a ostatními zavedená norma, může svou práci vykonávat poctivěji, kvalitněji a kvalifikovaněji. Vždyť celá ta půlmilionová armáda postižených po roce 1968 se vyděluje z dnešního průměru svou pracovitostí, solidností, aktivitou a snahou co nejpoctivěji vykonávat svěřenou práci, co nejlépe zvládnout nové profese a pracovní zařazení.

Znám případ bývalé novinářky, působící v jedné instituci na poloviční úvazek, kterou vedoucí vyzvala, aby chodila do práce raději až pozdě odpoledne a ne v ranních hodinách, protože dopoledne svou pracovní výkonností "kazila" zaběhané pracovní tempo a zvyklosti. Po více než deseti letech mnozí z těchto lidí už ale otupěli, přesvědčili se, že jejich snaha a iniciativa naráží na nepřekonatelnou bariéru různých nomenklaturních a platových omezení, že jsou vzhledem k svému nesvéprávnému postavení vlastně zneužíváni. Jeden právník, vykonáváje v podniku za jednu mzdu téměř

dvě pracovní funkce, byl po čase kádrovou referentkou obviněn z kariérismu a snahy vetřít se zpátky tam, odkud byl po roce 1969 vykázan.

Připusťme, že opravdu každý občan má nějaké ty "rezervy", možnost pracovat kvalitněji a odpovědněji než dosud, ale právě zde se dostáváme k n á m í t c e d r u h é : význam Pithartova "začít u sebe", jeho výzvy ke kvalitní, odpovědné práci, solidnosti a slušnosti, vidím jenom v t é s u b j e k - t i v n í , etické rovině, Má cenu pro konkrétního jedince, který se rozhodne na projekt "pokusu o vlast" přistoupit, má smysl pro jeho seberealizaci, pro pocit, že není sám, kdo se rozhodl nekrást, nepodvádět, ne-flákat se. Představa, že ale taková snaha jednotlivých občanů může postupně přinést nějaký konkrétní o b e c n ý užitek, že podstatně přispěje ke zlepšení a ozdravení dnešních poměrů, že změni převládající šlen-drián - j e i l u z e , která z Pithartovy stati nejednou zazhívá.

Dnešní administrativně centralistický systém řízení hospodářství i společnosti a panující politické poměry výsledky jakékoliv

poctivé, přemýšlivé a solidní práce nejednou znehodnocují a často přímo ničí. Jedním nekvalifikovaným rozhodnutím shora, jediným podpisem nebo plánovaným aktem lze promrhát a prohospodařit všechno, oč jednotlivec či pracovní kolektiv dlouhá léta usiloval, oč se snažil, čeho docílil. Devizy, které získáme za kvalitní výrobky, nejsou pak třeba použity na dovoz chybějících surovin pro farmaceutický průmysl, ale na dovoz koupelen a záchodového zařízení do budovaného stranického hotelu na Bořislavce nebo na přepychové vnitřní vybavení sjezdového paláce. Základní suroviny nejsou efektivně využity k výrobě našeho exportního zboží, ale jenom pro okamžitou potřebu splacení nějakého dluhu vyvezeny za směšně nízké ceny, jinde jsou výsledky poctivé a kvalitní práce transportovány rovnou do skladů, protože těžkopádný systém plánování nechává vyrábět do nekonečna i zboží, jehož odbyt není vůbec zajištěn.

V tomto výčtu nesmyslných a škodlivých rozhodnutí by bylo možno dlouho pokračovat. Chci jenom dokumentovat, že snaha jednotlivce - dobře a poctivě pracovat - nemá v tomto systému mnoho reálných šancí proměnit se

v konkrétní a společnosti platný užitek. Výjimečně tomu tak i může být, ale troufám si tvrdit, že v naprosté většině případů bývají výsledky žalostné, a pro ty, kdo se snažili, vlastně k vzteku. Nemluvě už o tom, že právě ta poctivá práce v poslední instanci zachraňuje a zakrývá skutečnou neschopnost řídicích pracovníků a vlastně zmírňuje přirozené projevy hluboké krize celého systému řízení a plánování našeho hospodářství.

A ještě n á m i t k a t ř e t í :

Petr Pithart zřejmě přeceňuje početnost té vrstvy společnosti, pro kterou je práce potřebou, podstatnou součástí a smyslem naplnění života, ono množství lidí, kteří se neflákaají, nekradou a nepodvádějí ze samé podstaty své osobnosti. Takových ale není mnoho, naprostá většina občanů pracuje z e k o - n o m i c k ý c h důvodů, jejich vztah k práci a pracovní aktivita vycházejí z formy a výše odměny, práce je jim obživou. Tady cítím další slabinu "Pokusu o vlast".

Vyplatí se dnes někomu poctivá práce? Je po zásluze oceněna a odměněna? Právě naopak. V rozvráceném systému odměňování naší společnosti, v podmínkách popření všech

ekonomických stimulů a motivací, patří nejvyšší odměna tomu, kdo přímo slouží vládnoucímu režimu: Bezpečnosti, armádě, placenému aparátu. A přes občasné soudy s mankaři a rozkradači režim tiše souhlasí i s celou nepřebornou škálou "doplňkových" příjmů většiny obyvatelstva od melouchů, přes úplatky a podvody až po krádeže. Nejméně se vyplácí právě ona poctivá práce, právě za ni je odměna oproti všem věrně angažovaným, ale i flákačům a podvodníkům směšně nízká. Vyzývat občany k poctivé práci a nebrat důsledně v úvahu i tato fakta je žopravdu jen plané moralizování.

Navíc jsem přesvědčen, že rozvrat pracovní disciplíny dosáhl u nás už takových rozměrů, že náprava není možná ani cestou administrativních opatření a příkazů, ke kterým se stále častěji uchyluje dnešní režim, ale ani cestou výzev k poctivé práci, ať už zaznívají z úst oficiálních politických představitelů nebo z pera autora "Pokusu o vlast". Skutečná náprava je možná jedině ve sféře ekonomických stimulů. Dnešní stav už totiž natolik vyhovuje většině lidí, že náprava se bude dít - na

rozdíl od vzpomínané situace roku 1968 - vlastně p r o t i j e j i c h v ů l i . A s tím by měl každý, kdo přemýšlí o dalším politickém vývoji v Československu, rozhodně počítat.

Němečtí, francouzští nebo japonští dělníci a technici nevyrábějí kvalitní a technicky dokonalé výrobky proto, že jsou dobří Němci, Francouzi nebo Japonci, ale proto, že je k tomu nutí ekonomický systém. A náš šlen-drián nepramení z toho, že jsme špatní Češi, nehodní občané a vlastenci, ale ze skutečnosti, že ekonomický mechanismus normálně fungujícího hospodářství je v Československu už desítky let zcela deformován a nahrazován administrativními a politickými akty.

Očekávat poctivou a kvalitní práci je možné jedině za podmínek, ve kterých se taková práce lidem vyplatí. A to nejen jim osobně, ve formě patřičné odměny, ale i v širším smyslu tím, že její výsledky budou ekonomicky zhodnoceny, dále rozmnoženy a rozvíjeny. Bez přihlédnutí k této ekonomické abecedě působí výzva "Pokusu o vlast" - i přes snahu autora o střízlivost - poněkud naivně a i přes určitý etický náboj bude jen těžko pro-

gramem, okolo kterého lze soustředit v ě t-
š i n u s p o l e č n o s t i k úsilí o ná-
pravu věcí veřejných. Lidé až příliš dobře
vědí, jak se s výsledky jejich snažení naklá-
dá, znají nesčetné příklady statisícových a
milionových ztrát, prohospodařených těžko-
pádností a neschopností hospodářského a po-
litického vedení a cítí, že jejich snaha poc-
tivě pracovat je někdy donkichotským bojem,
který je ostatním pro smích.

Hlavní a rozhodující překážkou ozdravě-
ní současných hospodářských poměrů je trva-
jící - a v posledním desetiletí se ještě
zvětšující - nadvláda politiky nad ekono-
mickou. Odvahu nechat všestranně působit ekono-
mické stimuly nelze od našeho vedení - na
rozdíl od některých posledních opatření
v Maďarsku - očekávat. Strašák zavržených
šikovských koncepcí je zatím silnější, i když
první nesmělé náznaky některých dílčích opa-
tření v tomto směru jsou jedním z mála pozi-
tivních jevů naší současné politické situa-
ce. Podporu těchto experimentů, i lidí, kte-
ří je - byť váhavě a opatrně - formulují a
prosazují, považuji v dané chvíli za rozho-
dující, protože tady někde se rodí první

krůčky budoucí ekonomické reformy.

x

N á m i t k a č t v r t á se týká hodnocení dosavadního vývoje Charty a ostatních neoficiálních aktivit. Autor "Pokusu o vlast" zcela záměrně formuluje p o z i t i v n í program společné práce a společné občanské odpovědnosti. Pro dosud existující občanské iniciativy však v jeho textu mnoho pochopení a uznání nenajdeme: ... odvaha jen ke slovním protestům... lidé od přírody skeptičtí, radikálové a ti, kterým z nejrůznějších důvodů nezbyvá, než osvědčovat se skrze negativní reakce moci... alibismus, populární demagogie... výlučné orientace, utržený revoluční předvoj... - to jsou některé výrazy a obraty z Pithartova textu.

Nikoho sice nejmenuje, ani žádné konkrétní činy neuvádí, ale postoj je to zarážející. Koho má autor "Pokusu o vlast" vůbec na mysli? Některé signatáře Charty 77 nebo její mluvčí, členy Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných, autory veřejných dopisů, protestů nebo fejetonů, účastníky hladovek věřících - nebo koho vlastně? Měl jsem při čtení Pithar-

tova textu nepříjemný pocit, že v něm místy nacházím víc pochopení, dobré vůle a tolerance k oněm dnešním funkcionářům a lidem režimu, než k Pithartovým přátelům chartistům.

Otevřené střetnutí Charty s mocí přineslo po třech letech její existence některé pozitivní výsledky, ale značné ztráty. Neaktivnější představitelé odsouzení na dlouhá léta do vězení, stále přibývá počet těch, kteří tuto zem opouštějí nebo se k tomu chystají, pokračuje existenční a policejní šikanování značného množství lidí. Situace neradostná a vzhledem k současnému mezinárodnímu vývoji ne zrovna povzbudivá. Každý, kdo má v této chvíli ještě o d v a h u k jakémukoliv veřejnému projevu nebo činu nesouhlasu, zaslouží si uznání a podporu ostatních, a to i tehdy, mají-li na vhodnost a účinnost takového postoje názor zcela odlišný. Nejen u nás, v Československu, prožíváme období hluboké krize všech dosud existujících společenských systémů, období absolutního tápání a hledání možných alternativ dalšího vývoje. A mrzí mne, že Petr Pithart sebral odvalu hodnotit postoje a činy druhých nálepkami typu "nekonstruktivní radikál", a že jedním

rázem spláchl spolu s těmi, kteří se "orientují na nějakou skupinu nějakých vojsk" i ty, kteří se podle něho spoléhají "na platonické sympatie zahraničního veřejného mínění". Ať se Petr Pithart nezlobí, já mezi nimi rozdíl shledávám, a musím říci, že by nebylo nic jednoduššího, než se nechat unést prvními dojmy a slovníkem výrazů jako okupace, kolaborace, apod. se rozhořčit i nad jeho textem. Ale kam bychom takhle přišli?

Vytváření budoucí opozice politické bude v podmínkách totalitního režimu velmi složitý a dlouhodobý proces; zatím jsme v úplných začátcích formulování možných programů i hledání forem případné organizace. Charta - která se svým programovým prohlášením za politickou opozici neprohlásila - přispěla svou existencí a dosavadní činností spíš k vyslovení a uplatnění určitých mravních zásad a postojů, i když tyto mají v daných poměrech výrazně politický charakter. Přejít od Patočkovského "života v pravdě" k praktické politické práci je ale teprve před námi. I "Pokus o vlast" je jedním z prvních - a velice záslužných - pokusů takového hledání, pokus v mnohém podnětný, přitažlivý a lákavý.

Je dobře, že se takový projekt zrodil, že byl napsán a zveřejněn. Objektivně se v něm odráží narůstající únava až pokračujících konfliktů s policií, obavy z následků dalších veřejných projevů a činů nesouhlasu s dnešním režimem, ale i snaha formulovat pozitivní program konkrétní práce, úsilí oslovit dosud neutrální a vyčkávající masu občanstva, pokus získat většinu národa k činnorodé práci pro společnost, odhodlání veřejně odmítnout šířící se skepsi a nihilismus.

Podobných pokusů se jistě objeví více. Především sama Charta bude v dnešní etapě vývoje důkladně rozvažovat svoje další kroky. Nebude to snadné, názorů je mnoho, často zcela protichůdných, a nechybí ani náznaky rezignace některých signatářů a politických proudů na členství a další činnost tohoto společenství. Jiné společenské aktivity se naopak i přes represe režimu rozvíjejí, nové se dál rodí. Určité pozice se díky mnoha trpělivým lidem časem vytvoří i v oficiálních strukturách a úsilí o další postupné dílčí změny může přinést i tady své výsledky. Je těžké radit a soudit, přijímat nebo odmítat, nelze být objektivním arbitrem a rozhodovat, který z názorů je důležitější, správ-

nější, který bude životnější. Rozhodně bych si ale netroufal jakákoliv stanoviska a postoje předem znehodnocovat nebo vylučovat. Čím širší bude škála těchto pokusů, tím větší možnosti jejich praktického ověřování se otevírají.

Prožíváme období hledání a příprav, objektivní společenské podmínky pro organizovaný politický postup opozice zatím neexistují. Také projevy masových akcí lidového nesouhlasu se u nás na rozdíl od Polska - až na nepatrné a málo známé výjimky z období zdražení dětského zboží - zatím neobjevují a nelze je zřejmě v nejbližší době ani očekávat. Pokud lze vůbec s takovými tendencemi v Československu počítat, pak jenom v přímé závislosti na prohlubující se krizi ekonomiky a celé společnosti. Veřejné projevy a činy byť omezeného počtu aktivních jednotlivců či skupin občanů budou proto ještě dlouho jediným viditelným projevem neoficiálních hnutí a iniciativ. Tito lidé - osvědčující se podle Pitharta jen skrze negativní reakce moci - působí svými činy na společenský vývoj nepochybně pozitivně. V různých názorech na jejich "přís režimem",

ve vztahu k jejich pronásledování a věznění se diferencuje veřejné mínění a prověřuje se opravdovost postojů ostatních, v konfrontaci s nimi se v očích naší i zahraniční veřejnosti stále více diskredituje sám vládnoucí režim.

x

Vzhledem k značné složitosti a určité nepřehlednosti dané chvíle považuji za mimořádně významnou organizaci i n f o r m a č n í č i n n o s t i , protože v té je ještě nemálo rezerv a bílých míst, příliš mnoho nedobytego prostoru. Kolik lidí ví o nejrůznějších formách občanské aktivity, rozvíjené v rámci Charty i mimo ni? Existuje už velmi dlouhá řada dokumentů Charty, bulletinů INFOCH /informace o Chartě/, vydávají se další sdělení Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných, s obrovským úsilím se i přes všechny organizační a technické potíže vydávají mnohé časopisy /Spektrum, Ekonomická revue, Čtverec, periodika a publikace filozofů, historiků/. Do jakého prostředí se ale tyto materiály zatím dostávají, do jakých vrstev - sociálních a věkových - pronikají? Počet

pravidelných čtenářů je zatím velmi omezený, výběr většinou nahodilý, zasahující v podstatě jen hlavní město a několik míst v republice. O nic lepší to není ani s neoficiální literaturou, vydávanou v edicích Petlice, Kvart, Expedice a dalších, jejichž mnohé svazky leží často pečlivě zabalené v knihovnách majitelů bez další promyšlené cirkulace.

Ve skutečné o r g a n i z a c i všestranné neoficiální informační činnosti vidím jeden z nejaktuálnějších úkolů občanské iniciativy. Především pro samotnou aktivní menšinu, která se na různých akcích Charty i mimo ni bezprostředně podílí. K o n - k r é t n í z n a l o s t různých textů je první podmínkou věcné a klidné výměny názorů. Až příliš často se totiž některé názory posuzují bez přesného autentického seznámení, z ústního, zkresleného a neúplného podání z druhé a třetí ruky, což vede ke zbytečným nedorozuměním a konfliktům. Jedině veřejnou konfrontací nejrůznějších stanovisek lze se vůbec dobrat nějakých rozumných a racionálních závěrů pro další činnost.

Snad ještě víc jde o onu dosud nezasaženou pasívní většinu občanů, kteří se jen

velmi sporadicky a útržkovitě dovídají o postojích a činech svých spoluobčanů, bojujících i za jejich práva, o tom, co všechno se kde děje a vzniká: o formulování základních občanských požadavků v dokumentech Charty, podnětných statích a návrzích, úvahách, zajímavých časopisech, o krásných knihách veršů a prózy, soukromých divadelních představeních, koncertech a výstavách. Pronikání takových informací do nejširší veřejnosti je možné lidi vytrhnout z jejich běžného životního stereotypu, pomoci jim překonat panující pocity otupělosti, marnosti a beznaděje. Lidé by měli co nejvíce vědět o vůli svých spoluobčanů cosi měnit, o něco se pokoušet, něco na tomto režimu dobývat, o jejich snaze nenechat si všechno líbit.

Zvlášť důležitou - a bohužel zatím nejvíce zanedbávanou - oblastí informací jsou konkrétní údaje a fakta o metodách a výsledcích hospodaření podniků, resortů a celé československé ekonomiky. Málo konkrétně a adresně odhalujeme a pranýřujeme i různé činy politického vedení, které se oficiální propaganda pokouší lidem utajit nebo jim o

nich lze. Pozornost těmto otázkám je zatím minimální a s výjimkou Ekonomické revue a podnětných statí profesora Kadlece, R. Zuckala a několika dalších jde o pole neorané.

Soustřeďování, kvalifikované zpravování a promyšlené rozšiřování neoficiálních informací patří k nejdůležitějším formám a projevům občanské aktivity. A nelze snad ani docenit onu anonymní práci stovek dalších spoluobčanů, kteří ve svém volném čase, přes všechna rizika a bez nároků na odměnu opisují a rozšiřují všechny ty texty, dopisy, fejetony a rukopisy. Tady je mnoho příležitostí pro každého dalšího, kdo chce přiložit ruku k dílu, i tady lze rozvíjet onu "práci drobnou" z Pithartova "Pokusu o vlast".

o o o

petr P i t h a r t

Odvahu myslet

Snažím se nebýt poměry dotčen, rozčilen a zklamán příliš osobně. Chtěl bych jim totiž alespoň porozumět. A tak se snažím chápat krizi naší společnosti a hledat odpovědnost za ni v historických souvislostech. Nejspíše širších, než Václav Polanský, který v polemice s mým "Pokusem o vlast" tvrdí, že "propast mezi vládnoucí vrstvou a ostatními občany této země... není snad s ničím v minulosti srovnatelná". Myslím, že už z této jediné věty lze pochopit, proč se naše postoje musí střetnout.

Nemyslím si, že Polanskému je třeba vysvětlovat, co to byla padesátá léta a nepochybuji o tom, že ani on, kdyby byl přímo dotázán, netroufl by si srovnávat dnešní, byť povážlivou, míru represí s tehdejšími terorem proti desetitisícům /včetně 280 vykonaných rozsudků smrti/, s pronásledováním statisíců a s existenčním ničením milionů. Nenapadá mě jiné vysvětlení jeho uřeknutí než to, že on tehdy onu propast spolu s menší třetinou

obyvatelstva necítil, že on osobně nepatřil mezi "ty ostatní", a že tak tato padesátá léta jsou pro něj zkušeností toliko zprostředkovanou, vlastně spíš vědomostí než zkušeností. Ani já jsem mezi ně nepatřil, ale patrně snad o něco lépe daří se mi na to nezapomínat. Mechci ale mluvit o Polanském, ale o onom nekompromisním radikalismu a efektním zásadnictví, které nejednou plynou z toho, že jsme dotčeni, rozčileni a zklamáni příliš osobně. V tomto smyslu Polanského lapsus daleko překonává Julius Tomin v úvaze o životě v "bezpečnostním státě", a to už zcela neuvěřitelným tvrzením, že tento stát začal být "státem bezpečnostním" - v lednu 1977! Tedy v době, kdy vznikla Charta 77, kterou Tomin také podepsal, a kdy policie začala chartistům znepříjemňovat život. Tady visí ve vzduchu otázka, v jaké míře spolu souvisí radikalismus s poněkud pozdním prohlédnutím situace, která je jiným jasná už dávno.

Ona "propast" se tedy může ještě pořádně prohlubovat, a ne že nemůže. Ale tímto tvrzením můj nesouhlas s Polanským teprve začíná.

Ona padesátá léta nemají na svědomí ani zdaleka sovětští poradci, jak se s oblibou psalo v roce 1968, ale po Mnichovu a po letech německé okupace morálně a všemožně jinak oslabený český národ. Ano, jistě, míra odpovědnosti jednotlivců a politických seskupení se značně liší, ale poradci rozhodně nebyli nejdůležitější. Podobně hluboká celospolečenská krize posledních let není jen důsledkem vojenského zásahu ze srpna 1968, ale také všeho toho, co srpnové noci předcházelo: Mnichova, německé okupace, poválečného špatného svědomí a tedy vyřizování si účtů, padesátých a koneckonců i šedesátých let.

Budu proto trvat na tom, že současná "vládnoucí vrstva" /Polanský/ nenese všechnu odpovědnost za současný stav věcí obecných v Československu. Dokonce si myslím, že by nám nemělo jít vždycky v první řadě o to, abychom postihovali míru a podobu její odpovědnosti. A to prostě proto, že je to její odpovědnost a nikoli naše a odpovědnost je nepřenosná. Nás, kteří k vládnoucí vrstvě nepatříme, musí přece zajímat také naše vlastní odpovědnost: byť byla i sebemenší, otázka po

ní je otázkou praktickou. S mou, s tvou, s naší živou odpovědností se dá něco dělat už dnes a tady. Odhalování a vymezování "jejich" odpovědnosti, odpovědnosti "vládnoucí vrstvy", je sice odedávna činnost oblíbená, ale někdy málo praktická a navíc demobilizující, protože s takovou cizí odpovědností my sami nemůžeme nic dělat. Dobírat se vlastní odpovědnosti je mnohem méně oblíbené, pracnější, ale koneckonců konstruktivnější: když už se té odpovědnosti tak říkáme dobereme, můžeme začít něco užitečného podnikat.

Z těchže důvodů nezajímá mě tolik, jak moc vládne p o t l a č o v á n í m lidských, občanských a sociálních práv a svobod - to se nezdá být příliš velkou intelektuální šarádou a stěží tu učiníme šokující objev. Zajímá mě mnohem více ono hluboce skryté s r o z u - m ě n í mezi mocnými a mnohými z bezmocných, které střeží status quo možná daleko spolehlivěji než potlačující policie.

Svoboda, kterou si můžeme odejmout sami

Ta potlačená, odejmutá práva a svobody: Kdesi v poli za Strahovskou bránou zahrabána... Budu se vždycky bránit proti zásahům do svých práv, budu se zastávat práv druhých,

ale, střízlivě vzato, mnoho dnes asi nezmohu. Sám, ani když nás bude víc, dejme tomu tisícovka, a budeme bránit práva všech. To není výzva k rezignaci, naprosto ne. To je jen příležitost připomenout, že pozitivní obranou občanských a lidských svobod starost o svobodu nemůže být vyčerpána: oč jsme bezmocnější pokud jde o práva, která moderní státy respektují či odejímají, o to bedlivěji musíme střežit ty svobody, které jsou jen a jen naše, které nám nikdo nemůže odejmout, ale ani přidělit prostě nemůže, které jen my sami můžeme v sobě zadusit, potlačit, vzdát se jich - ve jménu j a k é k o l i konformity. Je to v první řadě svoboda pokud možno klidně a střízlivě pozorovat a nepředpojatě myslet, pozorně naslouchat druhému a být mu v diskusi skutečně otevřeným partnerem, je to svoboda tvůrčího přístupu k životu, který může docela zakrtnout a odumřít jen a jen svou vlastní vinou. Právě tuto svobodu mám na mysli, když se ve mně všechno bouří nad následující Polanského větou: "Každý, kdo má v této chvíli ještě o d v a h u k jakémukoliv veřejnému projevu nebo činu nesouhlasu, zaslouží si uznání a podporu ostatních, a to

i tehdy, mají-li na vhodnost a účinnost takového postoje názor docela odlišný."

Nikoli, nezaslouží si podporu a uznání každý, kdo má v tuto chvíli ještě odvahu k jakémukoli veřejnému projevu nebo činu nesouhlasu. Nesouhlas není dnes to nejtěžší. Oproti pozitivní, konstruktivní obraně devalvovaných hodnot je pouhý nesouhlas dokonce snadný. Tak přinejmenším intelektuálně snadným nám jej moc učinila, že člověk aby se někdy spíše ostýchal, než se do toho nesouhlasu hrnul! Neboť nemá-li jeho projev větší smysl než ten, že dokáže, co je dávno předem jasné každému, a potvrdí-li dodatečně i předem tušený předpoklad, že moc nesnáší nesouhlas, pak nevím, proč a jak by měl být obecně užitečný. Pak si myslím, že byl zbytečný, někdy dokonce tak okázale zbytečný, že se jeden musí ptát, jaké asi všechny i skryté osobní motivy vedly nesouhlasícího k tak planému gestu.

S lidmi, kteří však už takovou odvahu bez dalšího mají, je třeba být v jistém smyslu solidární vždycky: bylo by zbabělé a ubohé vyslovovat onen odlišný názor veřejně v situa-

ci, kdy se ocitnou, v důsledku zásahu moci, v nouzi. Je-li to jen trochu možné, je třeba jít pomoci z vězení a všemožně ulehčit jejich osudu, a to také proto, abychom jim třeba mohli říci, že k stejnému cíli vede možná lépe méně okázalá, ale účinnější cesta.

Když se mne Polanský pořád nabádavě ptá, koho že mám na mysli, když se vůbec nevyjadřuji, a tím méně s dostatečným pochopením a uznáním třeba o členech Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných, cosi alespoň naznačím: až posledního z těch odvážných lidí pustí z vězení, bude patrně na místě promluvit si přátelsky o tom, zda účinná pomoc lidem v nouzi nevyžaduje někdy diskrétnější postupy, anonymnější angažovanost pomocníků, věcnější a především nikoli uspěchané informace o jednotlivých případech. Účinnou pomoc totiž ve skutečnosti - bez ohledu na upřímná přání kohokoli - přímočaré odhalování praktik moci ve svých důsledcích ruší, oslabuje. Opravdu lidem pomoci vyžaduje leckdy nesamozřejmou zdrženlivost, která se ovšem může zdát lidem odvážným neprincipiální a nedůsledná. Ačkoli o důslednost tu nejde: na počátku byl přece ušlechtilý úkol pomoci konkrétním

lidem... Budu snad mít právo o tom promluvit, protože u zrodu této aktivity jsem po několik měsíců byl, do Výboru jsem však nakonec nevstoupil. Tedy tuto solidaritu ano a vždycky, pro podporu a uznání má však každý právo rozhodnout se podle vlastní úvahy.

Nemohu si pomoci, ale nevidím veškeré zlo soustředěné v současné moci, respektive nevidím je jen tam, u těch, kterým říkáme příznačně "oni": "oni" to přece jsou, kteří na rozdíl od nás za to všechno mohou, my jsme byli a jsme muzikanti. Což se sami sobě nezdáme nejednou o to lepší, čím jsme bezmocnější a čím "oni" jsou horší? Nezapomínejte, že nejen uzurpování veškeré moci, ale bohužel i bezmocností člověk degeneruje, protože je bez odpovědnosti. Démonizování moci posiluje právě pocit vlastní bezmocnosti.

Budu vždycky usilovat být kritický na všechny strany a pokud to svedu, i sám vůči sobě. Ale dnes budu nejspíše kritičtější k těm veřejně nesouhlasícím /sebe nevyjímaje/ než k moci, protože jsou mně lidsky bližší, protože mě mohou zaslechnout a protože snad alespoň někteří budou ochotni vyslechnout mě bez předpojatosti. Je to praktičtější zamě-

ření kritičnosti, protože jím mohu přece jen něco změnit, mohu sám sebe a několik svých bližních přimět k větší náročnosti, konkrétnosti - slovem sebekritičnosti.

Mě tedy vůbec nezajímá ona pohodlná, protože totiž jen p o m y s l n á hranice mezi "námi" a "jimi", ona "čára", jak příznačně říká Polanský. Mě zajímá právě ono široké, obávám se, že velmi široké pole dotyku, prorůstání, ano společných, jakkoli zamaskovaných zájmů mezi mocnými a bezmocnými. Proto mě tak velmi zaujal netradiční postoj G.E. Zinověva, který ve svých knihách píše především o tom, co vládnuocí a ovládané v současném Sovětském svazu spojuje, a dokazuje, že tamnější režim vyhovuje zájmům a hodnotovým preferencím širokých vrstev, byť i již jistě poněkud převychovaných, ale v Rusku zase ne tak příliš. Zajímá mne ne to, jak se režim u nás drží skrze policii a potlačování, ale jak se drží skrze souhlas, a byť i stydlivý a zastíraný všeobecným nadáváním, jak se drží skrze dobrovolnou, protože výhodnou konformitu, jakkoli zastíranou snadnou protirežimní gestikulací. Zajímá mě, proč režim drží tak

pevně, i když s ním zdánlivě nikdo nesouhlasí. Tanky nejsou vysvětlením! Tanky jsou i v Maďarsku, a přesto má našinec dojem, že se ocitl v nějakém jiném světě, kde jsou lidé slušní, kde se solidněji pracuje a kde se koneckonců také dostane více koupit, a to nejen masa, ale i knížek. Kde se zřejmě nepodařilo zinscenovat ono podivné spiknutí všech proti všem, jako, jak se zdá, u nás.

Zajímá mě to proto, opakují, že takový zájem je praktický: tady mohu cosi, byť i jen málo, ovlivnit - v postojích vlastních, nejspíše tak či onak už také parazitujících na všeobecném zmaru kolem, a snad mohu o čemsi užitečném přesvědčit ještě pár dalších lidí. Což je tak nepochopitelné, že se v "Pokusu o vlast" snažím zaměřit pozornost na to, co lze ovlivnit o cosi více /třeba na náš poměr k práci v tom nejširším smyslu/, než na to, co mohu ovlivnit o něco méně /třeba zákonodárnou činnost parlamentu/?

Odhaluji, odhaluješ, odhalujeme

Polanský soudí, že "... střetáváním s jejich skutky /lidí-hrdinů - třeba mluvčích Charty nebo členů Výboru na obranu nespraved-

livě stíhaných - jak lze z Polanského textu přímo odvodit - poznámka P.P./ se nejnázorněji odhaluje charakter vládnoucího režimu". Obávám se, pokud jde o charakter vládnoucího režimu, mnoho toho k odhalování nezbyvá. Má snad kdosi ještě jakési iluze? Věří někdo, že je mají alespoň ti, kteří patří k vládnoucí vrstvě? Myslím, že ti je - sami pro sebe a mezi sebou - mají ještě méně než my, protože toho na sebe víc vědí. Četl jsem kdesi slova jakéhosi potentáta ze Západu, který u nás jednal na vysoké úrovni o nějakých obchodech, a který se vyjádřil v tom smyslu, že nejtrapnější dojem na něj u nás učinilo pohrdání vlastním státem u jeho představitelů... Proč se tedy vlámat do otevřených dveří? Proč pokoušet vězení vyslovením toho, co ví každý? Abychom si dokázali odvahu?

Ano, jsou situace, kdy se společenský děj začne náhle odvíjet podle Andersenovy pohádky o králi, který byl nahý, a o dítěti, které to nahlas řeklo. Jsou, a doufám budou situace, kdy takové slovo, vyřčené nahlas, a bude to právě slovo samozřejmé, všem dávno intimně známé, pohne naráz vším a dítě bude

oslavěno, protože promluvílo včas. Opravdu nevím, kdy ta chvíle přijde, a ani si nemyslím, že právě já ji rozpoznám. Jsem si však skoro jist, že právě teď takové chvíle není - také proto, že je z jistého hlediska - brzy! Ale docela jinak brzy, než soudí Polanský. Ještě jsme zdaleka neodhalili všechno o "charakteru vládnoucího režimu" jako o - ať se to komu líbí nebo nelíbí - organické součásti této společnosti. Možná, že jsme ještě nepochopili a tedy ani neřekli všechno o tom, jak tato moc vládne proti vůli širokých vrstev. Nejvíce těžké myšlenkové práce nás však při dalším odhalování čeká tam, kde budeme muset porozumět - a to co možná konkrétně - věcně, jak tyto dvě logicky protikladná konstatování nejsou v československé sociální skutečnosti protikladná sociologicky.

Jinými slovy: pokud jde o odhalování, čeká nás spíše těžší práce než lehčí slova protestů. Takovou práci například odvedl Milan Šimečka ve studii "Obnovení pořádku". Také některé dokumenty Charty jsou solidním dílem. Zato se plýtvalo silami a zbytečně riskovalo při četných opravdu jen slovních

protestech a podpisových akcích, tj. takových, za nimiž nebyla jediná původní myšlenka, užitečný nápad. S nimiž si prostě nikdo nemusel dát žádnou práci. Nejde jistě o to, aby protesty byly za každou cenu originální. Jde o to, aby měly alespoň naději být účinné. A k tomu je třeba, aby si jich někdo vůbec všimnul...

Vzpomínám, jaké rozčilení způsobila svého času Vaculíkova poznámka o tom, že člověk by měl pokud možno zvážit, zda v konkrétním případě stojí za to nechat se zavřít. Zase se příznačně mluvilo o něčem jiném, co na nás nezáleží. Poukazovalo se na libovůli v reagování moci - na to, že setotíž může stát, že člověka zavřou za nějakou doslova blbost a nezavřou jej za parádní dílo. Ale to už je zatím náš úděl - nechat moci, co její jest, tedy i její matoucí libovůli. Naše vlastní, a tedy snad důležitější starost je, abychom se nevystavovali žaláři za nicotnosti, za pouhé efektní gesto; když už si chceme vzít slovo, aby tedy za ním byla poctivá myšlenková práce. Když už chceme nastavit moci zrcadlo, aby byla vidět konkrétnost i detailů, nikoli jen všeobecně odpudivé rysy.

Když kritizujeme, abychom dokázali alespoň naznačit pozitivní řešení.

Především budme kritičtí sami k sobě, Což nevidíme všude kolem nás a leckdy mezi námi, že "odhalování režimu", mající mnohdy jen podobu ubohého nadávání a šíření všelijakých nepodložených fám, je značně oblíbený a všeobecně tolerovaný způsob, jak nemuset mluvit sám o sobě? Jak se vyvléci i z té poslední odpovědnosti, jak si omluvit všemožné nepoctivosti, přičemž ty v myšlení rozhodně nejsou méně škodlivé než ty, které spáchá defraudant! Což nemáme dost lidí, kteří tak říkajíc bez servítků odhalují poměry, aby zahalili sebe, svou rezignaci, myšlenkovou sterilitu a lenost, svou konformnost, byť i ne zrovna tu oficiální? Což my sami jsme vždycky od takového pokušení uchránění? Proč nemohu slíbit předem uznání a podporu každému veřejně projevenému nesouhlasu, proto si myslím, že veřejné odhalování vládnoucího režimu samo o sobě není ještě ničím, před čím bychom se museli v úctě posadit na zadek.

Ovšem, jestli Vaculíkovu momentu někteří nerozuměli proto, že v sobě onu náročnost

či už vůbec schopnost kritického soudu a hodnocení nemají, pak jim ovšem není pomoci. Ti pak vždycky odbočí od jádra věci ká patosu.

Ta zatracená práce...

Poctivá "práce drobná"! To je téma, které v poslední době dokáže spolehlivě rozproudit krev. Lidé, kteří byli zbaveni možnosti uplatnit své možnosti a dovednosti v zaměstnání, téměř pravidelně za ni pokládají právě jen tu, které věnují osm a třičtvrtě hodiny denně a která je stěží může jakkoli zaujmout. Já tou prací vždycky ale rozuměl nejen tuto práci zaměstnaneckou, ale cosi mnohem širšího! Nenapsal jsem "drobná práce", ale "práce drobná" v naději, že tato přesmyčka leccos vysvětlí, a to tímto nepřímým upozorněním na masarykovské a havlíčkovské pojetí práce a jejího étosu. Ovšemže máme dnes menší možnosti svobodně /třeba vzdělavatelsky/ pracovat, než je měli naši dědové za nesnesitelných ústavních poměrů rakouských koncem století, ale absolutní míra této možnosti mě zase zajímá méně, než naše ochota a schopnost zbylou míru naplňovat. Pak se přece přesněji ukáží ony meze! Jsou takoví, kteří vlastně

pořád na tu či onu mez naléhají, ale bude patrně o poznání více těch, kteří stále ukazují na sebe a vedle sebe a říkají: já, když bych já mohl! Práce ale zdaleka není jen to, za co dostáváme zapláceno. Práce je každé úsilí cosi kolem sebe změnit k lepšímu, cokoliv, co lze dělat dobře a poctivě. Pracujeme, i když myslíme - nebo se to snad dá ošidit? Tím spíše pracujeme, když čemusi novému dáváme tvar. Pracujeme, když vedeme nesnadný spor s někým, kdo s námi nesouhlasí. Práce je také vytváření slušné atmosféry na pracovištích a vůbec mezi lidmi, se kterými se stýkáme. Práce je dobře vychovávat děti. Zajisté, souhlasím s Polanským, užitečná "práce drobná" je, když překlepáváme na stroji dobrou neoficiální knížku. Pracujeme vlastně vždycky, když cosi zmáháme, když si ukládáme to, co není samozřejmé, nejpoohodlnější, nejkonformnější. Práce pak není, když zůstáváme neteční ke zmaru kolem nás a vymlouváme se, že to už je taková doba, že se nedá nic kloudného dělat...

Nerezignovat - to je práce. Nerezignovat alespoň ve všem - to je ta "práce drobná". Prolíná našimi zaměstnáními, životem rodinným, přátelskými svazky, naším myšlením, našimi

hovory, tvorbou. Našimi spory, naším hledáním.

Také v této, nejen v oné "zaměstnanecké" práci můžeme odevzdávat zmetky - třeba povrchní myšlení, nedomyšlené protesty, špatnou literaturu, nevěcný, upovídaný text. Pak doslova parazitujeme na stávajících poměrech, protože normální kritika, která by přispěchala upozornit na to, neexistuje a tu "paralelní" se nám z nějakých důvodů, které bych raději měl za velmi znepokojující, vytvořit nepodařilo. Hájíme se vzájemně jako vzácně se vyskytující druh. Vždyť právě v tomto smyslu Polanský vyzývá k uznání a podpoře i těch, s kterými nesouhlasíme, jen proto, že protestují veřejně. Ne a ne! Sám za sebe se o takové uznání nikoho neprosím a už vůbec je pro sebe nevyžaduji.

Nebo se nám zdá být naše vlastní práce rovnou "velká", a proto na ni onu skepsi vůči smysluplnosti "práce drobné" těch ostatních, co nic nepodepisují, nevztahujeme?

Řeknu to ještě takto: koluje po Praze ještě jiná replika na můj "Pokus o vlast" a je to práce nedobrá, a tu je už lhostejno, zda drobná či vzhledem k učenosti autora práce

přímo velká. Autor z mého textu vyčetl a naplno to napsla, že patřím k jakési skupince, která se chce zmocnit vedení Charty, a to je naprosto ničím nepodložený nesmysl, nepravda, čistý faul. Nikdo přece neuhneme před nárokem poctivé práce, kterou přece je i poctivý způsob vedení polemiky. Neomluví nás žádný režim, žádná míra represe, žádný totální zmar kolem nás. Ani ta entropie, jak se rádo dodává. Když bude nejhůř, můžeme ještě vždycky slušně mlčet.

Já si ovšem, Václave Polanský, nemyslím, že "snaha jednotlivých občanů... podstatně přispěje ke zlepšení a ozdravění dnešních poměrů, že změni převládající šlendrián". Jestli tohle opravdu /opravdu?/ vyplývá z mého textu, pak je chyba na mé straně. Znovu ale trvám na tom, že orientace na takovou snahu je politický program a dokonce si stále myslím, že je reálný.

Odkazují znovu na počátek tohoto textu: všechno to krizové nezačalo v noci 20. srpna 1968 ani v padesátých letech, ani v únoru 1948. Možná v letech okupace, možná s mnichovským šokem... Ale tohle tu naprosto nechci rozhodnout! Po sobě následující změny spíše k horšímu byly samy usnadněny, ne-li vyvolá-

ny celkovou pokleslostí, úpadkem národa: aktivních aktérů i těch lhostejných, jichž ostatně přibývalo. Naše krize je proto bohužel mnohem hlubší než by bylo možno vyvodit z vývoje za posledních dvanáct let. Ale nejspíš také z vývoje za posledních pětadvacet i dvaatřicet let. V mnohém jsme my Češi polevili, na leccos jsme rezignovali, mnohému jsme se odnaučili. Ba mnohé jsme zradili. A jen málo jsme toho v posledních letech sebekriticky promysleli... Současná moc, která toto všechno nezpůsobila, protože ani způsobit nemohla, se z tohoto úpadku sice pozvedává, ale nemůže nám zcela zabránit v úsilí regenerovat alespoň některé opuštěné a pozapomenuté ctnosti, léčit starší nemoci, rozpoznávat a pojmenovávat vleklejší české neduhy. Určitě se můžeme zaměřit na ty, které nejsou spojeny s citlivou sférou moci. Buďe někdo ochoten tvrdit, že moc ovlivňuje už docela všechno? Řekl bych, že takový člověk musí mít v předsíni sbalené kufry.

Proč tedy defétisticky vztahovat důsledky každé snahy, každé dobré práce jen či v první řadě k moci? K tomu, jak na ně koneckonců zareaguje, jak s jejími výsledky v globálu

naloží? Nemá dobrá práce smysl především sama o sobě? Nepotřebujeme ji ze všeho nejvíc my sami? I tehdy, jestliže se ve způsobu vládnutí u nás v dohledné době nic nezmění - a s tím ale přece musíme ve svých úvahách také počítat! - nestojí za to chránit aspoň vlastní sebevědomí, hrdost, či řeknu to raději méně vzletně, nestojí za to nepohrdat sám sebou?

Ta práce, kterou mám na mysli, není kvůli moci ani pro moc. Prací přece měníme především sami sebe. A pak se buď někdy nějaká příležitost změnit ty poměry před námi otevře a my jí buď využijeme k dobrému - to když nebudeme sami sebou příliš zhnuseni, budeme-li mít čisté svědomí a pokud možno všechno klidně a důkladně promyšleno. Pak budeme také sdostatek uvážliví, trpěliví, zdrženliví. Nebo té příležitosti využijeme ještě k horšímu - to když budeme v neventilovaném sporu sami se sebou, když se odnaučíme pracovat a jasně myslet a když si zvykneme alibisticky omlouvat kdejakou pokleslost. Pak se jednou na jaře místo ledů uvolní jaderná reakce rekriminací, rozpoutání se živly obviňování, udá-

vání a v téhle atmosféře všeobecné hysterie propadne se ještě o patro níže odůvodněnější beznaději.

Proto chci po sobě dobrou práci a proto ji chci i od druhých - ano, již z pouhého nedostatku sebevědomí a z opatrné skepse k druhým: mít dobré svědomí a za sebou aspoň kousek vykonané práce je nejspolehlivější zábranou proti tomu, abych ve chvíli, kdy ode mne bude požadována mužná rozvaha, prostě nezblbnul, nezjankovatěl. Lidé frustrovaní shovívavostí k sobě samým, shovívavostí vyloženou z bídy poměrů, budou nakonec jen netrpělivci, improvizátoři, hecíři a panikáři. V lepším případě. V horším z nich budou mstitelé, moderní běsi. To je, chcete-li, velmi pragmatické odůvodňování poctivosti a náročnosti. Ty méně "praktické" ať si každý přebírá v skrytosti srdce svého.

Snaha jednotlivců dobře a poctivě pracovat sama o sobě mění dnešní poměry, připouštím, jen zcela nepatrně. Ačkoliv poměry jsou přece to, co já a ty jako poměry kolem sebe vidíme! Mění-li se já, nemohu vidět stejné nezměněné poměry: udělám-li dobrou práci, nemohu alespoň vzápětí propadnout takovému

zoufalství, pocitu, že se nedá nic dělat, že nic nemá smysl, jakému propadají lidé programově cyničtí.

Poctivá práce jednotlivce sama o sobě nemění tedy v úhrnu poměrů viditelně nic, nebo jen velmi málo. Ale je vždy alespoň subjektivním východiskem a zároveň je i nezbytným objektivním předpokladem, aby se někdy mohly ty nadosobní poměry nejen změnit, ale změnit k lepšímu. Přesně v tom smyslu přemýšlí Karel Čapek: "Je vůbec podivno, že tolik lidí snese život v poměrech tak nekonečně špatných. Posloucháte-li je, dovíte se, že republika je prodána... katastrofa za dveřmi a vůbec nastává konec světa. Kdybych tomu věřil, musil bych se oběsit na první osice v nejčernějším zoufalství. Ale myslím si: kdybych byl jenom metařem a chystal se jen k tomu, že dnes večer spravím kouskem drátu své koště, aby lépe metlo, musil bych věřit, že není vše ztraceno: prostě proto, že mohu ještě spravit své koště, aby lépe metlo. Ale kdybych věřil, že je vše katastrofálně ohroženo a že "zítra se to sesype", nemohl bych už spravit své koště a čekal bych na konečnou pohromu se špatným koštětem /jako

emblémem strašné situace/ u nohou. Nuže je dobře pro metaře a pro stát myslet na koště. Kdyby koště bylo dobré a mohlo být zítra ještě lepší, hleďme, pak nejsou poměry tak špatné. Kdo vede svou věc, byť její obecný užitek byl sebeomezenější, s nějakým úspěchem, musí být tak trochu politickým optimistou. Defétismus je vlastně praktická lenost." Zdá se vám, že tohle platí jen na dobu první republiky? Pak tvrdím, nemáte špetku fantazie.

Co vlastně doporučují skeptici místo údajně neúčinné poctivé "práce drobné"? Ať jsou důslední! Ať /v tomto kontextu/ nemluví o ekonomické reformě, když ji bohužel nemohou zavést: tedy pokud možno žádnou práci? Prošvindlovat se do nějakého lepšího příští? Vztahují to také na sebe, na svou aktivitu, na své úvahy a díla, nebo takový shovívavý postoj rezervují jen pro mlčící menšinu, která nepodepisuje protesty? Není v tom kus nepěkného elitářství?

Na co, na koho se chtějí spoléhat? Na hrdiny, kteří nemohou být následováni množstvím, protože pak už by nebyli hrdiny? A tu mě Polanský věru nepěkně čte: nesplachují spolu s těmi, kteří se orientují na "nějakou

skupinu nějakých vojsk" i ty, kteří se podle něho /t.j. podle mě, P.P./ orientují na "platonické sympatie zahraničního veřejného mínění". Proč Polanského upoutala jen jedna strana obou rovnic? Není to příznačné, když mně přece zjevně nešlo o nic jiného než právě o tu druhou stranu rovnic: o rezignaci na vlastní síly těch i oněch. Já tyto dvě orientace neztotožňuji, musel bych být pitomec nebo lump, jen poukazuji na to, varuji, vlastně, že cosi mají tyto orientace společného a to právě asi Polanského málo zajímá.

"My" a "oni"

Ještě k těm "lidem režimu". Uznávám, je to příliš paušální charakteristika, ale v "Pokusu" mně vůbec nešlo o jakousi klasifikaci "možných spojenců", jak Polanský říká. Ta by byla zase jen paušální, i když jemnější. I pak bych tvrdil: nesmíme předem nikoho vylučovat, považovat jej za ztraceného, nenapravitelného. Ale to přece, Václave Polanský, neznamena ještě naivní ochotu spolupracovat s každým darebou!

Proto ten historizující úvod v "Pokusu": lidé žijící v Čechách a na Moravě a posléze,

se Slováky, v Československu, se jako kolektivita nekonstituovali tak, aby se tam, kam v průběhu dějin více méně spontánně směřovali /k národu, národnímu a pak k socialistickému státu/ vešli všichni. Občanství tu nebylo koncipováno, promyšleno a prožito jako pozitivní, cílová hodnota, dostupná všem a zavazující všechny, ale spíše jen jako nadpis rubriky v úředním dotazníku. Stát vznikl v kolejiích národa a posléze třídy: nikdy nezahrnoval všechny. Ani o to vlastně nestál. Proto jsme tak dopadli, či přinejlepším: právě proto.

Polanský nemusí mít vládnoucí vrstvu v tomto státě osobně rád, nemusí mít žádné kladné vztahy k lidem represivního státu a já mu v tom ohledu velmi rozumím. Ale co tedy? Co je to "nevyjít s nimi"? Nepočítat s nimi v plánech do budoucna? Čili donutit je pak - někdy - k emigraci? Zavřít je? Nějak jinak umlčet? Existenčně zničit?

Nikdy jsem netvrdil, že je třeba mít pro tyto lidi dnes pochopení. Vyjít s nimi prostě znamená počítat s nimi jako s těmi, kteří by neměli být jednou provždy skutečnou či potenciální pátou kolonou, jež se vždycky

bude spoléhat na podporu a pomoc zvenčí. Lidé je dnes volí ve volbách, bojí se proti nim ozvat- to už teď zní jako hroživé memento! Budou se jim totiž chtít mstít za svůj strach, za své ponížení. My máme strachu snad o něco méně, nenechali jsme se tak úplně ponížit. My proto musíme být ti klidnější, uvážlivější. To je opět, chcete-li pragmatický důvod pro občanskou odvahu. Z lidí nebojácných vyrostе v průměru méně neplodných maximalistů a radikálů, křiklounů a demagogů. A také žádní teroristé: doufejme, že policie snad jen předstírá, že tohle taky nechápe.

Musíme se k nim chovat klidně a důstojně. Samozřejmě nastavovat moci ono konkrétně ukazující zrcadlo, samozřejmě se věcně a co možná účelně bránit proti tomu, jak postupují: nejen sami sebe, ale především hodnoty a statky, které nám jsou drahé. Nelamte si předběžně a tedy zbytečně hlavu s tím, za jakých podmínek, kdy a s kým z nich spolupracovat a v čem. Zatím o naši spolupráci přece nestojí. Možná však, že si ještě jen netroufají! Vždyť jsou v mnohém nesvobodnější než my: jsou často jen funkcí svých postavení a

pevnosti svých pozic. Zítra mohou být změnou poměrů, na nás docela nezávislou, donuceni mluvit s námi jinak. Na nás je, abychom tomu nikdy nekladli předběžné nepřekonatelné překážky - třeba právě neodvolatelnými činy, příliš rozmáchlými slovy. V tomto, a jen v tomto smyslu s nimi musíme vycházet už dnes - rozhodně lépe, než oni vycházejí s námi.

Ale proč tu zase cosi vysvětluji já? Ať Polanský řekne docela konkrétně, co že to obnáší - "nevyjít s nimi"! Aha, to už je těžší, to už i člověk rozčilený zaváhá! Jak se snadno vyslovují paušální soudy! Taková rozmáchllost pak vůbec není tak poctivá "práce drobná", to je jako by asi Masaryk řekl aristokratický sport.

Lidé, kteří dnes u nás mluví nahlas a přitom nikoli tak, aby to mohly otisknout noviny, budou se muset ještě mnohému naučit. Měli bychom umět jednat a mluvit tak, aby co nejvíce z nás, občanů tohoto státu, zase v sobě nalezlo smysl pro odpovědnost, často již zasutý a převrstvený cynism^{em}. Možná, že to už vůbec nepůjde, ale musíme to přece zkusit, musíme se o to pořád ještě pokoušet. Já alespoň o žádné jiné cestě ven z tohoto svrabu

nevím, kromě všech možných variant, které na nás nezávisí, které nemůžeme ovlivnit, včetně těch katastrofických, které odmítám zásadně.

Co však dokáže lidi probudit z lhostejnosti? Další a další důkazy o tom, že jsme zbaveni těch a ještě oněch práv, které nám podle litery zákona či nějaké deklarace náleží? To ale dokáže méně informované lidi vlastně jen naštvat, informovaní pokývají hlavou. Maximálně se pak někteří jednotlivci přidají k houfci protestujících.

Nevím tedy. Tuším však, že dosavadní výlučná orientace na právo a svobody je jen polovinou pravdy. Nevím ani, zda větší či menší. Vím však, že je laděna - pozor, přijde provokativní nadsázka! - konzumně. V tom smyslu je pak nenáročná. Požaduje spíše od druhého, ale ani ne od těch konkrétních druhých: požaduje od státu, institucí, úřadů. Tím méně požaduje od nás samotných. Nabízíme, pravda, dnes dosti vzácnou odvahu, mně se ale zdá odvaha sama už nedostačivá. Tato výlučná orientace se obrací kamsi mimo nás a vůbec mimo ty, kterým opravdu záleží na společném osudu. Nezakládá proto ani národ, ani

vlast, O státu občanů ani nemluvě.

Měli bychom mít především větší odvalu všechno hlouběji, to však neznamená abstraktněji, promyslet. Práva vskutku nemáme od státu za to, že bez odmluv plníme všechny povinnosti, které si zamane, například nemyslet vlastní hlavou, ale reproduktorem oficiální propagandy. Na druhé straně by bylo jen jinak asociální tvrdit, že se budeme chovat jako opravdoví občané teprve tehdy, až od státu dostaneme všechna ta práva.

Skutečný občan je proměnlivá, křehká a především zcela konkrétní rovnováha mezi právy a povinnostmi. Není tu praktické tázat se zásadně, zda nejdříve musí být slepice a teprve pak vejce, či zda tomu může být jen naopak. Je chybné na tuto otázku jednoznačně odpovídat a v duchu takového tázání cokoli od moci či bezmocných vyžadovat. Kontrastů v tomto smyslu však ubývá v přehlednějším světě sousedství, obce, pracoviště. Tam je přece jen snadnější být občanem, třebaš jen malým, neúplným, jakýmsi zárodečným občanem. Promýšlejme a jednáním pěstujme většího a především úplnějšího občana z toho, který jde uskutečnit už zde a nyní. Nevěříme moci,

že jakákoli práva urodí se nám až ze splněných povinností, nevěřme však ani tomu, že z naplněných práv zrodí se smysl pro povinnost.

Souhlasím s Polanským, když píše: "Přechod od patočkovského 'života v pravdě' k p r a k t i c k é politice je... teprve před námi." A obdivuji se na tomto místě Karlu Havlíčku Borovskému, který 13. srpna roku 1851 v posledním čísle Slovana, v němž se loučil se svým povoláním, napsal tato dosud aktuální slova:

"Jest tisícero cest, na kterých můžeme působiti a přispívati ke konečnému vítězství našich zásad... Každá dobrá česká kniha, každý dobře sepsaný článek o čemkoli užitečném, každé zlepšení v průmyslu, hospodářství atd., které třeba jen jednotlivec z nás sám u sebe provede, získání každého jednotlivého člověka pro naše pravdivé zásady, každá nová vědomost a zkušenost, kterou některý z nás z ciziny přinese, každý dobrý skutek, který v okolí svém kdo učiníme atd. atd.: všechno to zesílí v nás, každá taková věc jest hřebík do truhly absolutismu, jest stupeň jeden ke konečnému vítězství národní strany. Kdo jen

poněkud zná historii a běh tohoto světa, ten jistě ví, že žádná politická strana, žádný národ nemůže jinak ke konečnému vítězství přijíti, nežli skrze svou vlastní vnitřní sílu, kterou si nejdříve sám dobyl, pročez každý pracuje nejlépe k lepší svobodě národa, který pomáhá rozmnožovat jeho vnitřní sílu. Vnitřní síla národa ale záleží v jeho vzdělanosti, mohoucnosti, přičinlivosti, mravnosti a zachovalosti, a každý, kdo se o rozmnožení těchto vlastností svého národa stará, přispívá nejlépe k budoucí svobodě. Tady činme každý ve své domácnosti a žádná moc nemůže nám toto zameziti."

K.H. Borovský byl muž odvážný. V neposlední řadě měl odvahu myslet.

o o o

Únor 1980

Božena K o m á r k o v á

Několik poznámek k Pithartově Pokusu o vlast

P.P. se snaží najít východisko ze situace takřka ztracené: demoralizovaný národ, stát, který je nástrojem občanského útisku a nikoli ochranou podmínek občanského života, vláda, prohlubující rozpad všeho národního konsensu v morální nihilismus a cynismus ovládaných i ovládajících - existuje ještě vůbec cesta k životaschopné budoucnosti?

Pro cestu obnovy se vrací k polozapomenutému pojmu obrozenců: vlast. Odvolává se předně na dvě autority: Na B. Bolzana z předbřeznové doby minulého století, kdy dynamic-ký nacionalismus počal rozkládat teritoriál-ní či dynastický patriotismus Čechů i Němců. Napomíná obě strany, aby byly pamětlivy společné vlasti, jejíž rozkvět si vyžaduje jejich svornost a spolupráci. Druhou autoritou je E. Rádl, jehož Válka Čechů s Němci vyvolala na počátku třicátých let prudké kulturně-politické diskuse, vedené masarykovsky orientovanou částí veřejnosti, aby přesvěd-

žovala tábor nacionálního vlastenčení o potřebě vytvořit z ČSR státní společenství, v němž idea demokracie je vnitřním tmelem státního života a nosnou základnou loajality všech národnostních skupin ke státu, který uprostřed nástupu diktatur zůstává ve Střední Evropě oázou právní jistoty a tolerantního spoluobčanství. Vlast není podle Rádla a P.P. přírodní daností, ale úkolem ve smyslu odpovědného manželství, v němž závazek a vědomí služby druhému je důležitější než osobní nárok na tzv. sebeuplatnění. Stát jako organizované úsilí a vůle vytvářet podmínky slušného společného života je více než přírodní fenomén jazyka. Stát je vyšší hodnotou než jeho parciální složky rozlišené jazykem či zájmy.

Plnost občanství pro všechny skupiny obyvatelstva - dnes rozděleného jinak než národnostně - je podle P.P. v naší nezáviděníhodné situaci společným úkolem, a měl by se stát obsahem odpovědné "práce drobné" jako naší jediné zbylé pozitivní možnosti. Tato drobná práce má začít požadavkem značně náročným: změnit sebe samé, aby se tato pro-

měna mohla stát předpokladem změny poměrů. Sebepoznání, znamenající přijetí podílu vlastní viny a odpovědnosti za situaci, v níž jsme, otevírá cestu návratu ke ztracenému odpovědnému občanství, jehož znovuzískání je bezpodmínečnou podmínkou naší další existence jako národa i státu. Věří, že "práce drobná", výraz označující autorovi celou škálu vynalézavých možností odpovědného a pozitivního působení, je praktičtější a konstruktivnější postoj než alibismus zříkající se odpovědnosti, nebo radikalismus vedoucí k neplodnému zápasu s mocí. Odpovědnost v rámci každodennosti, od pracovišť přes možné občanské iniciativy až po rodinný život a výchovu dětí je jediná moc bezmocných, která se nakonec ukáže mocnější než moc mocných. Přinese společnosti nikoli alternativu mocenských převratů přebarvením starého do nové bezvýchodnosti, ale regeneraci národních sil. Vytvoří občanství všech vůči všem a znovu upevní loajalitu ke státu, jenž organizuje na svém místě ve Střední Evropě slušné podmínky lidského života pro všechny, kdo v něm žijí. Takový stát je vlastí, na kterou jsme zapomněli a proto ji i ztratili.

Je to sympatická výzva, hodná respektu. Apelovat na poznání vlastních i společných vin je samo o sobě v dnešním světě raritou. Bez takového poznání vskutku není dána možnost nového počátku. Je to přísná výzva, ale zdá se, že autor k ní má právo, poněvadž cítíme, že sám bolestně hledá cestu. Avšak je jeho apel k "práci drobné" fundován dosti hluboko?

x

Celých sto let našeho obrození bylo převážnou většinou obdobím takové drobné práce. Všechno impozantní rozvoj národního života ze začátků tak nepatrných byl na cizím státě spíše vyvzdorován než dosažen s jeho pomocí. Od onoho prvního "českého bálu" až po proklamaci československé státní nezávislosti to byla mnohotvárná práce všech vrstev národní společnosti, hospodářskou iniciativou počínaje. S ní a vedle ní rostly všeho druhu vzdělávací a kulturní instituce od drobných ochotnických spolků až po stavbu Národního divadla, od matičních a národních jednot zabráňujících germanizaci dětí ve zněmčeném území až k zápasu o českou univer-

zitu, od zakládání prvních jednot Sokola až po imponující organizaci se sítí sokoloven, budovaných i v nevelkých obcích z vlastních prostředků a nezištné práce set a tisíců drobných lidí. Význam Sokola nezůstal omezen jen na tělovýchovu všech vrstev národa bez rozdílu věku. Sokolovny byly střediskem vší osvětové práce na venkově, a podíl Sokola na výchově občanstva širokých vrstev k odpovědnému občanství a demokracii dosud nebyl doceněn. Všechna národní život se za těch sto let diferencoval a strukturoval zdola a dával celé společnosti na všech úrovních od základu demokratický ráz. Existovala však podmínka, bez níž by to nebylo možno: liberální proudění devatenáctého století, jemuž se neubráníl ani habsburský absolutismus a tím méně jeho pozdější konstituční forma. Stát podle klasického výroku Marxova byl v té době omezen na donucovací aparát, omezený na policii, soudy a trestnice. Kromě vyžadování daní a vojenské služby do občanského života nezasahoval a na obranu zákona působil tisk, poslanci a porotní soudy.

Opakuji tato notoricky známá fakta jen proto, aby docela jasně vynikla nesrovnatelnost tehdejších poměrů s dneškem, kdy stát jako jediný zaměstnavatel učinil každého občana existenčně závislým na státní moci či protekci, a jako nesnášenlivý držitel domnělých posledních pravd zbavuje své občany práva myslet. Z tohoto rozdílu vyplývá, že drobná práce v jakékoli podobě je v takovém státě docela nový problém.

P.P. k ní chce podat návod aspoň v příkladech, které předchází obecná zásada: Jednat, jakoby podmínky občanství vskutku existovaly, protože je to sice fikce, ale je prakticky užitečná: jakoby platily domácí zákony a závazky plynoucí z přijatých mezinárodních paktů, jakoby odpovědná dobrá práce nutně měla za následek pozitivní změnu kvality lidí i poměrů, jakoby lidé v mocenských pozicích vskutku jednali a měli na mysli celonárodní dobro. Taková předběžná captatio benevolentiae otevře pole naší práci, odhalíme spoustu úkolů, které se dají zvládat a výsledkem bude, že se poměry kolem nás začnou zvolna měnit k lepšímu dříve, než bychom si to sami uvědomovali. Ve vzrušené diskusi

s V. Polanským je takové tvrzení P.P. nejproblematičtější ze všeho, co napsal, a nevím, může-li to být uspokojující odpověď zjitřenému svědomí.

Myslím, že srozumitelnější než jeho složitá dialektika "jakoby" je prosté apodiktické tvrzení, že zákony platit mají a zavazují vládu i občany a že je v zájmu občanů i vlády, aby je respektovali. Když občan nedodrží zákon, je trestán podle trestního zákoníka. Když nedodrží zákon vláda /což samo o sobě má být v celém rozmezí naší civilizace *contradictio in adiecto*/, má občan aspoň zákonné právo na tuto skutečnost vládu upozornit. Není mi znám jediný případ, že by chartisté nebo VONS zásadu zákonnosti porušili. Kdyby tomu tak bylo, otevřeli by mocenští činitelé zahraničním právníkům přístup k procesům dokořán, aby se před cizinou reprezentovali jako ochránci řádu a práva.

Jejich nervozita a tajnost všech přelíčení naopak dokazuje, že jsou si sami vědomi svého protizákonného počínání a zbývá jim jako jediný prostředek nekontrolovaná moc. Je nám to známo již dávno a ze všech oblastí našeho

života, než abychom se tomu divili.

Divné naopak je, že P.P. svoje odsouzené přátele za doporučované jednání "jakoby zákony platily" nazývá neplodnými radikály s jejichž akcí odmítá spolupracovat /což mu jistě nikdo z nich nevytkl/ a chystá se jim po jejich návratu přátelsky vyložit, že jednali netakticky, příliš otevřeně a na základě nedokonalých informací. Čá zůstává z jeho požadavku jednat jakoby zákony platily? Kudy vede jeho vnitřně vybojovaná cesta k obrodě? Je v případě jasného pohrdání zákony ze strany mocných hranicí pro obranu postižených nějaká přátelská přímluva u dřívějšího přítele z mocenského tábora, aby vrchnost jednala humánně a povolila bezprávně odsouzenému o balíček jídla nebo jeden dopis navíc?

Případ VONSu je jenom příkladem obecnější otázky: je-li neplodným radikalismem všecko, co v dnešních poměrech znamená jednání s vědomím možného rizika, pak je spíše ona bezriziková práce drobná alibismem, konejšivou náplastí na osobní svědomí, ale v žádném případě není východiskem a cestou k odpovědnému občanství. Ono postulované

"jakoby" se fakticky mění v přijetí stanoviska mocných a potvrdí jim, že strach stačí na umlčení každého nesouhlasu.

Druhým doporučením P.P. je "koncept odpovědné kvalitní práce a důsledně občanských postojů v každodenních 'malých' konfliktech na pracovištích". Jsou nám už přes deset let známa mnohonásobná vylučování z práce a mnoho jiných sociálních křivd, a to opět se svévolným zdůvodněním, k němuž se ad hoc někdy užije nějakého zákona. Jenom výjimečně a zřídka se dovíme zázračnou událost, že odbory měly odvalu se svého člena zastat, a dokonce mohly od někoho odvrátit katastrofu. A odvahy bylo třeba, protože postižení jsou dodatečně zahrnováni omluvami svých spolupracovníků, že nemohli jinak než hlasovat proti nim, protože jim v opačném případě hrozil existenční postih. Takový postih je velmi těžké riziko - je tedy protest proti bezpráví neodpovědný slovní radikalismus? Nazveme-li práci drobnou jenom neškodné zásahy na periferii života a pečlivě se vyhneme jeho citlivému středu, abychom nebyli neodpovědnými radikály, nemusili jsme si dělat

zvláštním programem obrodu společnosti.

I dnes je málo lidí tak špatných, aby nepomohli druhému, když je to nic nestojí.

V opačném případě se ovšem věc radikálně obrací. Civilní kuráž zmizela zároveň s občanstvím. Zůstala jen bázeň a poslušnost milostivé vrchnosti.

Další rada P.P., abychom k metodám drobné práce přiřadili také fikci o tom, že mocní to také myslí s ČSSR ~~ja~~ s námi dobře, bude asi nad síly většině z těch, k nimž se s takovou radou obrací. Jsou-li po desítiletí kvalifikovaní lidé vyloučení z odpovědných pozic, vylučují-li se z přístupu ke vzdělání talentovaní mladí lidé a persekuce za nonkonformismus rodičů postihuje i nezletilé absolventy základní školy, je-li vyloučeno z kulturního života takřka všechno, co je jeho chloubou a jejich autoři jsou zbavováni státní příslušnosti, je absurdní sugerovat si jako metodologickou fikci pro drobnou práci předpoklad, že odpovědní činitelé to myslí s národem dobře. Ledaže by P.P. přijal odmítnutou tezi o výlučně jazykovém pojetí národa, protože v této etapě není národ rusifikován jako se děje v Pobaltí, ale

sovětizován českým jazykem, takže se národu nijak neškodí.

x

P.P. se dovolává ještě jedné autority, ale jen na okraji. Připomíná zásluhu profesora Patočky o znovuoživení Bolzana v souvislosti s jeho výklady o filozofii českých dějin. Avšak pro signatáře Charty je Patočka především jejich prvním mluvčím a jeho poslední dopis z nemocničního lůžka je naléhavou výzvou k ž i v o t u v p r a v d ě . Zнала jsem prof. Patočku mnoho let. Když byl po roce 1948 zbaven přednášek na Karlově univerzitě, dělala mu starost vlastní nepraktičnost a bezmocnost intelektuála, jak nyní uživit rodinu. Od těch dob se počala jeho filozofie měnit. Měl stále blíže k životu a k jednotě slova a činu, kterou stále hlouběji obdivoval u Masaryka. V této jednotě slova a činu zemřel, a stalo se to spíše svobodnou volbou než vnějšími okolnostmi. Požadavek odporovat lži a stát v pravdě vstáhl především na sebe. Je to veliký dar, že takto mluví do našich řad. Drobné práce je velmi potřebí, protože je to naše jediná možnost,

avšak její mírou musí být pravdivost a jenom práce v ní a skrze ni nám dává možnost budovat budoucnost, a s ní i vlast. O to je naše pozice těžší než v dobách osvícenců, kteří ve svém průměru mohli vystačit s průměrnými životními i morálními polohami. V absurditě, která se stala naší každodenností a rozleptala všechny hodnoty aby je nahradila pahodnotami, se stal riskantní život v pravdě jedinou zárukou naší naděje pro budoucnost. Před Patočkou stejnou výzvu učinil svému národu A. Solženicyn. Charta vyslovením pravdy o naší právní a občanské situaci učinila první krok na cestě k novým počátkům. Jejím programem po celou dobu zůstala obnova právní jistoty civilizovaného státu. Že snaha žít důstojný lidský život pod spolehlivou ochranou zákonů ohrozila existence signatářů a mnohé z nich přivedla do vězení, není vinou jejich neodpovědného radikalismu, ale zastrgšujících metod nositelů moci, kteří cítí, že apelace k ne-mocenské instanci pravdy pro ně znamená ohrožení.

Programem Charty od počátku byla jedinež drobná práce. Ale tato práce jakkoli omezená

a svízelná přináší výsledky. Stranou oficiální oblasti kulturního života se spontánně aspoň v náznacích vytvářejí zárodky struktur svobodných, kde samozřejmost pravdy je zcela autentická. Samizdatové knihy a časopisy vytvářejí most kulturní kontinuity a zabráňují, abychom znova neupadli do koniášovské epochy. VONS za těžkých okolností a s mečem nad hlavou svých členů sleduje vědomé porušování práva samotnou justicí a na podporu jejich obětí o nich informuje světovou veřejnost. Jiní se snaží pomoci mládeži, persekované za perzekuci rodičů, aby měla možnost získávat vzdělání, k němuž proti výslovnému znění ústavy nebyla připuštěna. Je to práce nejpotřebnější, kladou se jí nejtěžší překážky a vyžadovala by velmi mnoho ochotných pomocníků. Jsme svému odpovědnému občanství dlužni velmi mnoho, také tu kritičnost k sobě samým i přátelům, ale především solidaritě s nimi a vzájemný respekt k sobě navzájem i vědomí, že i při rozdílnosti stanovisek je na místě starodávné heslo středověkých scholastiků: *in necessariis unitas, in dubiis libertas, in omnibus caritas*. Nebudeme schopni zhodit se přijatého úkolu budovat

vlast jako společný a milý domov všech, kdo v ní bydlí, bez oné rytířskosti, jíž se P.P. z Rádlových textů dovolává. Rytíř spojoval ve své mysli oddanost k pravdě /Bohu/ s pokornou hrdostí, že jí slouží, a ze stejného důvodu měl úctu ke každému spolurytíři. V obou v mnohém sympatických člancích P.P. je jedna hluboce zarážející věta: až se vrátí poslední z jeho přátel protiprávně odsouzených, bude prý na místě si přátelsky promluvit o tom, zda neměl jednat taktičtěji a s větší diskrétností /jakoby byli zatčeni pro protiprávní činy a ne předem vybráni pro zastrašení jiných/. Kdo mu dává právo stavět se do pózy rádce proti těm, kdo svobodně jednali podle vlastního svědomí? A kde vezme odvalu přiblížit se s takovým úmyslem k člověku, který prošel fyzickým i duševním utrpením /to je oblast, kterou člověk ve vězení spíše tají i před přáteli a nikdy se o ní nezmiňuje v dopisech, ale prožívá ji s celou tragickou tíhou, když je sám se sebou/, a pochopil skutečnosti o životě, jež nejsou sdělitelné nikomu, kdo jimi sám neprošel? Člověk, který trpěl za druhého, nemá

potřebí se ospravedlnovat. Nevěřím, že by to P.P. nepochopil. Nevěřím, že by skutečně učinil věc, na kterou nemá právo. Ale jak zvládneme svůj úkol regenerace morálně rozložené společnosti, když budeme i ve svém kruhu stát vedle sebe obtíženi výhradami a protektorskými radami vůči druhým? Považujeme aspoň sebe navzájem za odpovědné občany? Je tak těžké souhlasit s tím, že každý u vědomí společného díla se rozhodne způsobem odpovídajícím jeho vlastnímu naturelu, jeden riskantněji a druhý méně riskantně? Při příštím rozhodování se možná stanoviska vymění. Je hnutí Charty skutečně zatíženo proklamacemi planých slov a slovním radikalismem, který k sobě zbytečně přitahuje pozornost státní policie? A přitom není schopno přinést pozitivní pomoc? Nevím, lze-li vůbec nějak zásadně dislokovat slovo a čin. Proklamaace Charty byla obojím. A každé slovo vnitřně pravdivé, i když by nebylo nové, se ve schizofrenii našeho života stává ozdravujícím činem, stejně jako čin loajální pomoci se stává slovem, apelem na každého, kdo se s ním

setkal. Boj tak těžký jako náš se nedá vést ze středních poloh opportunity a účelovosti. Potřebuje zázemí, z něhož vedl boj Charty profesor Patočka.

o o o

Josef V o h r y z e k

Zestátnění vlasti

Před časem kolovala stať Petra Pitharta "Pokus o vlast". Vyvolala několik polemik, na které P. Pithart odpověděl článkem "odvahu myslet". Oba texty mají charakter programu a energické, ba přísné výzvy k jeho plnění. Jsou polemické, aniž by byly v pravém slova smyslu diskusní, naopak, k diskusi příliš nevybízejí. Není v nich zřetelné povědomí o tom, že postoj, který vyvolávají, představuje jednu z mnoha možností. Jsou spíše imperativním voláním k pořádku.

"Pokus o vlast" opatřil P. Pithart historickou částí, věnovanou Bolzanově koncepci zemského patriotismu, která v době národního obrození představovala alternativu, již Jungmannův národní program zatlačil do pozadí. Pithart vynaložil velké úsilí, aby Bolzana aktualizoval jako základnu jakési nové národní obrody. Opíral se přitom o výklad Jana Patočky. Patočka sice v šedesátých letech připomněl Bolzanovu koncepci jako filozoficky

obsažnější, než byla koncepce Jungmannova, ale také ukázal, že Bolzano nebral v úvahu akutnost jazykové otázky, jejíž řešení naopak přinášela Jungmannova romantická škola. Pithart svou aktualizací Bolzana dospívá k velice konfúznímu programu, který se do současného světa hodí stejně špatně jako metafory o stálosti v lásce a nerozlučitelnosti manželství, jimiž svůj výklad pro názornost provází, do současné češtiny. Přiřazuje myšlenky z devatenáctého století k dnešním skutečnostem, přestože česká národní identita, která tehdy byla jádrem všech problémů, dnes prokazuje svou nepochybnost o to jednoznačněji, oč je kulturní a morální krize české společnosti hlubší a vleklejší. Pithartova tvrzení, že "po národu je vlastně veta", že jsme za svůj stát nikdy nevzali zodpovědnost, a že jsme se nebránili, protože jsme neměli co svého bránit, bylo by možno přejít jako flagelantské či snad "burcuující" nadsázky, kdyby tak logicky nezapadaly do jeho programu státního vlastenectví či spíše ještě vlastenecké státnosti.

V posledních letech se hodně psalo o tom, kdy vlastně začala a jak uboze pokraču-

je česká národní krize. Srpen 1968 byl opatřen bohatým rodekmenem, který sahá do roku 1948 nebo 1938 nebo dokonce rovnou až do roku 1621. V tomto historickém zpytování bylo často víc zoufalství než racionálního odstupu. Dramatické zlomy vždycky zpětně dramati-
 zují dějiny, zvlněná hladina politiky rozvlní hladinu dění, které dávno ustalo a historiko-
 vé přinášejí nová svědectví. Historická publi-
 kace bývá selektivnější než je zdrávo a nové situace ať povzbudivé nebo zkrušující, ji podněcují k tomu, aby žasnoucímu čtenáři pověděla, že se minulost odehrávala právě tak, jak musela, aby z ní vzešlo to, co se děje teď. Pithart, pro něhož je historie "sousední" disciplínou, je v tomto směru jedním z nejradikálnějších. Srpen 1968 a to co předcházelo a následovalo, jeví se mu jako důkaz, že český národ je absolutní repent, který při zkoušce dospělosti propadl pokaždé. Ve skutečnosti si ostatní Evropa obzvláště v posledních čtyřiceti padesáti letech v žádném ohledu nevedla líp. V celé řadě českých selhání, o nichž se v posledních letech psalo - mám na mysli texty, které kolují - jsem nenašel ani jedno, kterému by

chyběla věrná obdoba v kterékoli suverénní evropské zemi. Neříkám to proto, abych někoho povzbuzoval k národní hrdosti - té je u nás ruku v ruce s malostí a pokorou trvalý přebytek. Říkám to naopak proto, že to flagelantské vyhlašování vlastní inferiority, ve kterém se skrývá tolik sebelítosti, je ve skutečnosti sebeheroizací svého druhu, která vyvolává staré národovecké duchy a oživuje ideje, představy a atavismy, které už kdysi zemřely přirozenou smrtí nebo aspoň náležitě vyčpěly. Není pravda, že jsme neměli co svého bránit, ale je pravda, že se u nás do roku 1938 nestačila zformovat a v roce 1968 vůbec neexistovala důležitá struktura, a to struktura profesionální politiky, která by dosáhla úrovně struktur ostatních a měla všechny atributy, které k ní patří, tj. všechna axiomata, nedotknutelné normy a neporušitelné imperativy, celý systém všeobecně, i tou nejextrémnější opozicí sdílených samozřejmostí, které například vylučují, aby státník, který se stal obětí únosu, něco podepsal a j e h o p o d p i s p l a t í l .

Taková struktura se ale nepřipravuje regrese k starosvětským občanským ctnostem.

stát bez státníků je deficit, ale stát obda-
 řený státníky stojícími v čele jednotlivých
 občanů ukázněně plnících povinnosti, které
 si sami neuložili, by u nás znamenal regres
 mnohem horší, tak jako je absence jakékoli
 skutečné opozice horší než stav, kdy existu-
 je jen opozice potlačovaná. Pithart neustále
 zdůrazňuje dostředivost, kázeň, zodpovědnost
 za stát, náležitost ke státu, zkrátka rigid-
 ní hodnoty a singularitu, jako by dnes otáz-
 kou všech otázek byla obroda poslušnosti a
 podřízenosti autoritám. V jeho výkladech
 chybí vědomí o i n s t r u m e n t a l i t ě
 státu. Jemu je stát a náležitost k němu ni-
 terností, vrcholem občanské stvrzenosti, úhel-
 nou hodnotou. Občan budující vlastní stát a
 představující přitom sílu odstředivou, opo-
 nující, rušivou, se tomu, kdo přijal Pithar-
 tovy výzvy, musí jevit jako cosi až frivol-
 ního, jako luxus možný jen tam, kde stát
 žádné akutní nebezpečí neohrožuje. Jenomže
 integrální a f u n g u j í c í státy ve
 skutečnosti vytvořila jediné občanstva, kte-
 rá si svá práva vyhrazovala předem, jako
 podmínku občanské poslušnosti a soudržnosti,
 a ne jako vzdálený cíl či žádoucí odměnu.

Pithart vyslovuje ostrý nesouhlas s těmi, kdo se příliš důrazně dovolávají svých práv a tím dráždí mocné. Tvrdí, že to je vlastně pohodlné a neplodné, ba dokonce konzumentské. Dovolávat se svých práv ale příliš mnoho pohodlí nepřináší, pohodlnější je naopak svá práva pokud možno vůbec neznat. Konzumentský vztah ke státu a konzumentské dožadování se záruk, které má stát občanům poskytovat, se v dnešní době opravdu vyskytují, a to v zemích, v nichž kombinací tržního hospodářství a sociálních reforem se podařilo vytvořit nebývalý stav obecně garantovaného blahobytu. Mluvit o konzumentství ve spojitosti s těmi, kdo se svých práv dovolávají u nás, je groteskní.

K trvalým tématům posledních let patří nutnost drobné práce. I Pithart mu věnuje mnoho pozornosti, ale logika jeho přístupu posunuje problém do absurdních poloh. Pithart je v rozporu s každodenními realitami a postulát dobře pracovat u něho vyznívá skoro jako jakési nové čehonovství. Říká: "... udělám-li dobrou práci, nemohu alespoň propadnout takovému zoufalství, že se nedá nic dělat, že nic nemá smysl..."

Takovou sebezáchovnou funkci může se-
hrát jenom práce v několika málo profesích,
které se režimnímu systému a jeho dezorgani-
zaci a znehodnocování pracovních výsledků tak
či onak vymykají. Pro drtivou většinu lidí
je to možné jedině kutilstvím, tj. krajní
privatizací. Kdo se snaží o víc, ten podstu-
puje sisyfovská muka a opravdu se vystavuje
riziku, že velmi brzy propadne zoufalému po-
citu, že "se nedá nic dělat, že nic nemá
smysl..."

"Prací přece měníme především sami sebe"
říká Pithart. Opravdu "především" sami sebe?
Především měníme to, co opracováváme. Sami
sebe přitom měníme především tehdy, je-li
smysluplnost naší práce natolik evidentní,
že při ní sami sebe měníme mimoděk, tedy bez
zbožného dojetí nad tím, jak nás ta práce
krásně mění. To neustálé skloňování "dobré
práce" a "drobné práce" a teď ještě s Pithar-
tem i "práce drobné" /sám upozorňuje na vý-
znamuplnost té lumírovské inverze/ a dolová-
ní jejích hlubších smyslů je přece zřetelným
signálem o tom, že to s ní, s jejím uplatně-
ním, není v pořádku. Udělat kus poctivé prá-
ce - manuální, duševní, jakékoli!!! - a vý-

sledky odevzdat společnosti, to je přece v dnešních poměrech pro většinu lidí naprosto nedostupný luxus.

Pithart přikládá pojmu drobné práce ještě navíc univerzální roli tak jako státu a vlasti a dokonce v ní vidí záruky proti tomu, čemu říká běsy: proti duchu odvety a rekriminací, který by se mohl rozpoutat ve chvíli, kdy se objeví možnost poměry opravdu změnit. Protesty, VONS a podobné aktivity mohou prý, rozumím-li Pithartovi dobře, tyto běsy naopak probouzet. Já bych lék proti běsům hledal jinde. Duchu odvety a rekriminací přece v obdobích osvobodivých změn propadají právě ti, kdo předtím byli zticha a nezmohli se na protest. /Na jiném místě ostatně Pithart v rozporu sám se sebou říká něco podobného./ Odveta bývá restitucí ztracené důstojnosti a ne pokažené pracovní morálky. Za svou nechuť k práci a návyk k drobným podvodům se lidé obvykle příliš nemstí. Mstí se za strach prožitý v pokoře, za pocit hanby, že alespoň neprotestovali. Jako prevence proti běsům by tedy mohly sloužit spíš protesty a dovolávání se práv. To ale Pithart odmítá a ty, kteří se za takové počínání dali zavřít, si po-

zve, až se z vězení vrátí, na pohovor. Cituje Havlíčka, jenže ten přece protestoval, vyzýval k protestům jiné a dal se za to zavříť. Jeho výzvy k příčinnivé práci byly adresovány docela jiné populaci, která pracovala a hospodařila "každý ve své domácnosti" svou práci a svá hospodářství - selské grunty a řemeslnické dílničky, právě tak jako redakce, divadla, knihovny a spolky - řídila za docela jiných podmínek a účelnost každé vynaložené námahy ovlivňovala docela jinak než jak se děje dnes. /Rozdíl mezi dneškem a dobou Havlíčkovou tedy zdaleka netkví jen v těch rakouských ústavních poměrech a v tehdejších podmínkách pro "vzdělavatelskou práci, jak se o tom zmiňuje Pithart, ale tkví v celém horizontu práce a lidských aktivit. Je přece řeč o totalitě!/"

Pithart dokonce velmi energicky odmítá myšlenku Václava Polanského, který říká, že projev nesouhlasu si zaslouží uznání a podpory i těch, kteří mají o vhodnosti a účinnosti právě takového projevu nesouhlasu jiné mínění. Zavrhuje tedy starou voltairovskou zásadu, že se zastaneme práv i těch, s nimiž nesouhlasíme? To se snad přece jen

dal unést vlastní stylistickou bravurou a přehlédl, co je jejím obsahem? Na jiném místě a v jiné souvislosti volá: snad ještě rytířství a gentlemanství v Evropě nevymřelo!

Nevymřelo? Ať vymřelo. Voltaire byl lepší. Rytíři a gentlemani se přece k podrytířům a podgentlemanům odjakživa chovali jako dobytek. Voltairovská zásada hájit práva těch, s nimiž nesouhlasíme, obстоjí mnohem líp. Pithartova záliba v starobylých ctnostech a idolech a ve starosvětských průměrech je pozoruhodná a dobře zapadá do celkového duchovního ladění článků "Pokus o vlast" a "Odvalu myslet".

Uznání a plnou podporu těm, kteří se za činnost ve VONSu dostali do vězení, tedy - jak doufám jen pro polemický efekt - odmítá a místo ní navrhuje diskrétní pomoc, která nepodráždí mocné. Taková diskrétní pomoc může někdy opravdu dosahovat jakýchsi výsledků, ale přináší i rizika, která by bylo nemoudré podceňovat. Podrážděnost mocných totiž nemá stabilní normu, ani není spontánní lidskou reakcí. Je tedy nepředvídatelná, protože je umělá a dávkuje se podle propočtů jiného řá-

du . Zítřa ji může vyvolat "Pokus o vlast" a snýaha o diskrétní pomoc se pak snadno přemění v mlčení. A o mlčení občanů se dnešní moc opírá. Interpretuje je jako souhlas, jímž se před světem účinně legitimuje, protože svět tuto hru přijal. V tomto bodě tzv. svobodný svět s totalitou fakticky spolupracuje, přestože mechanismus onoho souhlasu je všeobecně znám. Kromě toho je diskrétní pomoc myslitelná jedině v kontrapunktu s celou škálou postupů opačných, protože kdo trpí bezprávím bez protestů, tomu se přece nepomáhá a bez protestů nemá diskrétní pomoc žádnou bázi, žádné zázemí, žádnou razanci u těch, jejichž shovívavosti se dovolává.

Pithartovy úvahy vybízejí ke sporu i ve věci samotných práv a povinností. Nemyslím, že jeho stanovisko skreslím, když řeknu, že příkaz plnění povinností klade dnešku, zatímco respektování práv koneckonců přece jen odkládá do budoucna. Mně se naopak zdá, že respektování práv nesmí být všeobecně podmínováno plněním povinností. Běžné představy, které třeba ilustruje výrok "dovolává se svých práv, ale aby plnil své povinnosti, to

ne" /necítuji nikoho, jen uvádím běžný stereotyp/ souvisejí s rudimentárním chápáním pojmů práv a povinností, odvozeným ze sféry služeb a protislužeb, ze sféry "má dáti - dal", která se s lidskými a občanskými právy a svobodami nekryje. Frekventovanost dvojvýrazu "práva a povinnosti", která k sobě oba pojmy přiřazuje jakoby automaticky, nevylučuje možnost chápat je jako opozita. Pokud nepřijmeme pojem povinnosti tak, že by ve výrazu "občanská povinnost" znamenal totéž, co třeba ve výrazu "robotní povinnost", ale pokud mu vyhradíme význam slučitelný jen s všeobecným kódem současné civilizace, pak se podle mého laického mínění mezi oběma čas- to spojovanými pojmy dokonce objeví vztah jakési suksese, který možná Pithartovi bude znít kacířsky nebo rovnou neslušně: nejdřív práva, potom povinnosti! Je-li totiž občanská povinnost opravdu z jiného světa, než třeba robotní povinnost, pak přece musím požívat určitých práv, abych vůbec mohl zjistit, jaké mám povinnosti. Cožpak neexistují ve významné míře povinnosti, které si občan - jako člen komunity ovšem, jako člen spole-

čenství, které tvoří normy - ukládá sám? A cožpak ve chvíli, kdy plním povinnosti, nenesu plnou odpovědnost za to co dělám? Přesouvá se snad moje odpovědnost za mne na toho, kdo mi je uložil? Je-li tomu opravdu tak, pak je odpovědnost nahraditelná kázní a občanská společnost pochoduujícím útvarem. Řeknu to jinak: občan civilizované společnosti nese odpovědnost nejen za to, že své povinnosti plní, ale v první řadě odpovídá za to, jaké povinnosti na sebe bere. Mám snad na tento druh "sebeurčení" příliš vysoké nároky? Nemám. Myslím jen na všechny genocidy, na všechna systematická "porušování zákonnosti" /tenhle horentní aufemismus!/, co jich naše století zná. Všechny probíhaly ve znamení dokonale ukázněného plnění uložených povinností.

Je-li tomu přesto tak, že občané mají povinnosti, které si sami neuložili, pak z toho logicky plyne závěr, že jim je ukládají ne-občané. Ale kdo to jsou? Sekularizovaná božstva? Ta neexistují. Hrubá síla? Pak by přece P. Pithart netvrdil, že se jejich plněním měníme k lepšímu. Má snad na

mysli povinnost natolik konstantní povahy, že si je předáváme přirozenou střídou generací? Těch je ale pramálo a jejich svědomité plnění velmi často dráždí mocné víc než cokoliv jiného.

Já ovšem nevzývám cháttru, která volá po právech nemajíc smysl pro povinnosti. Ani netvrdím, že nemajíce práv nemáme povinnosti. Tvrdím jen, že není povinnost bez práv, protože není povědomí o povinnostech bez povědomí o právech. Jedině ten, kdo na svých právech trvá a je včas i nevčas brání, a t e d y o n i c h v í - žádný jiný živý způsob "vědění o nich" totiž, Petře Pitharte, neexistuje! - jedině ten se může za dnešního stavu věcí dobrat povědomí o tom, jaké jsou d.f. jeho povinnosti. Bez takového postoje by vznikla cenzura, v níž by s právy zmizelo i povědomí o tom, že nám jsou upírána.

Pithart říká, že nemáme volat mocné k odpovědnosti, protože odpovědnost je nepřenosná. Ponechme stranou logický lapsus, že by viník sám nesl odpovědnost i za to, že bude volán k odpovědnosti. Nepřenosnost od-

povědnosti neexistuje ani v širším smyslu. Za zneužití moci nese přece odpovědnost nejen pachatel, ale i ten, kdo mlčí a nezastane se obětí. Svědek, který mlčí, nese přece těžkou odpovědnost i ve smyslu zákona.

A je tu ještě prastará představa, že vážnými zločiny, ať je spáchal kdokoli, je spoluvinen celý lidský druh. Byla spojována s mnohými mystifikacemi, a tedy i mnohokrát vyvrácena. Byla také zneužívána viníky a tedy karikována a vyvrácena dvojnásob. Nicméně právě národní zkušenost, jakou poskytuje totalitní stát, napovídá, že s ní lidstvo přece jen není hotovo. Bez této představy bychom přece ani neznali pojem svědomí, a vina a soud by byly jen institucionalizovanou podobou msty. Petr Pithart se k této myšlence blíží z jiného konce, když zdůrazňuje pouta, která nás spojují s mocnými a upozorňuje na skryté zájmové srozumění mocných s ovládanými. To jsou jistě věci nanejvýš důležité, a chce-li je Pithart zevrubně pochopit a popsat, pouští se do dobrého díla. Nechápu jen, v jakém směru by jeho úsilí mohly překazit aktivity jiné, které tak rozčileně zamítá.

Kdyby ustaly, pak by přece i jeho úsilí ztratilo smysl a praktický cíl. Zkoumání onoho "skrytého srozumění" mocných s ovládanými je přece podnětné hlavně potud, sleduje-li se v jeho živém působení, a tedy jako protiklad i komplement nesrozumění, a to skrytého i neskrutého. Bagatelizovat jedno pro druhé je hluboký omyl, tak jako programovat, ba striktně požadovat jakousi všeobecnou celonárodní sebekritickou introspekci, po níž by se prý teprve, jak praví Pithart, mohlo "začít něco užitečného podnikat".

Pithartova interpretace dnešní situace se mi zdá téměř tak neadekvátní jako jeho poukaz k Andersenově známé pohádce. Slovo o tom, že král je nahý, má prý být vyřčeno v pravý čas. Pithart věří, že až ta chvíle nastane, dítě z Andersenovy pohádky se najde a pravdu o králově nahotě vysloví. Do té doby o tom pomlčme, míní Pithart, stejně to každý ví a král se nemá zbůhdarma dráždit. Jenomže to dítě se do Andersenovy pohádky dostalo právě proto, že se o vhodnost či nevhodnost chvíle nestaralo. Ve vhodnou chvíli by ta slova nepronoslo dítě, ba ani dvorní

šašek, ale dvořan. A Andersonova pohádka by pak byla jen ubohou anekdotou. Anekdotou o dvořanovi, který se posmíval králi, až když se kácel trůn.

o o o

Druhá diskuse v Brně

/7. června 1980/

Mezník:

Myslím, že bychom mohli navázat na to poslední, co v této diskusi bylo řečeno, a to byl příspěvek paní profesorky. Paní profesorko, váš hlas v této diskusi byl velmi podnětný. Především jste ukázala, že Pithart i další účastníci diskuse o drobné práci a hrdinství sporné problémy viděli nepřesně. V podstatě totiž nejde o rozpor mezi hrdinstvím a drobnou prací, ale o rozpor mezi radikálnějším a mírnějším postupem. I ti, co myslí a jednají radikálněji, dělají drobnou práci.

Komárková:

Všichni děláme drobnou práci, jiná se dělat nedá.

Mezník:

Mluvení o drobné práci lze v této souvislosti pokládat za odbíhání od problému.

Komárková:

Konkrétně bych k Pithartově nabádání

k drobné práci dodala: Po únoru jsem řekla sama sobě a také jiným: z negace se žít nedá. Musíme spolupracovat a pomáhat, aby se v nových poměrech dalo lidsky žít. Zdálo se, že je to jediná možnost, která zůstávala. Jenomže během let se tato možnost ukázala nemožná. Systém nás chtěl trpět, dokud poslušně vykonáváme jeho rozkazy, z našich hřiven jsme do něho nemohli vkládat nic. Pro vaši generaci byla věc jiná. Rychle jste se přizpůsobili a měli otevřenější přístup k vytváření budoucnosti: šedesátá léta vypadala neobyčejně nadějně, ale nakonec jste skončili tam, kde my. A teď Pithart se vrací k tomu, co jsme už vyzkoušeli jako nemožné. Sebeobětavější práce, je-li jen odpovědí na rozkazy neodpovědné moci, která pohrdá mীনím občanů, neřeší vůbec nic. To ukazuje Polanský. Václav Benda v jednom ze svých článků mluví o tom, vytvářet odpovědnou práci para-struktury, v nichž by se žilo autenticky a nikoli schizofrenicky. Souhlasím s ním velmi vřele. Pithartův článek je nejslabší tam, kde začíná nadšeně mluvit o tom, jak se poctivou prací naše skutečnost začne měnit k dobrému dříve, než si to začneme

uvědomovat. Stačí prý jen vyzbrojit se fikcí, že vrchnost chce národní dobro a spolupracovat. Vypadá to skoro jako program na "normalizaci" Charty. - On to tak zle nemyslí, ale je možné ho tak pochopit.

Šimsa:

Pithart se v "Odvaze myslet" brání této námitce. Upozorňuje, že nemluvil o drobné práci, ale o "práci drobné", že myslel linii Havlíček-Masaryk. Nebyl ovšem dost konkrétní ve své kritice. Jisté rozčilení nastala nad tím, že v určitém období někteří lidé pojali svůj zápas dramaticky: Utíkalo se, lezlo se oknem, nebo se člověk nechal odnášet a vynášet, i Ladislav Hejdránek v tom sehrál svou roli se ztracenou botou... Rozvážní lidé to sledovali kriticky, Ludvík Vaculík proti tomu pozvedl svůj hlas. Byl tu i spor mezi paní Tominovou a Vaculíkem o tom, co je statečné, jestli navštívit Jiřího Grušu je statečné. Oba byli u Gruši, on se vrátil bez úrazu, a ona byla ztlučena. Paní Tominová se vysmívala tomu, že když se nikomu nic nestane, tak je to drobná práce a když ona je ztlučena, tak je to hrdinství.

Já vidím základní problém v nedostatku toho, co bych nazval tolerance. Pithartovi i Vaculíkovi chybí tolerance, že někteří lidé jednají jinak, než oni. Jednou to pěkně vyjádřil Milan Uhde, když jsem se mu svěřil, proč jsem kritizován. "Vy zkrátka nejste Pavel Kohout, pokud jsem si všiml." Mohu mít vnitřní výhrady, že bych nejednal jako on, a při tom mohu se sympatiemi a solidaritou snášet bližního, který se k věcem staví docela jinak, než já. V našem širším společenství nemáme politickou stranu, tedy smluvnou taktiku, abychom mohli druhé volat ke kázni. Proto se ozvala zdánlivě nesmyslná námitka proti Pithartovi, že chce na sebe strhnout vedení v Chartě. Tím, že Pithart věc rozebírá z hlediska potřeb celého národa, tak evokuje napětí, které tu bylo třeba před stodvaceti a stotřiceti lety, kdy skutečně šlo o to, jaká se domluví národní taktika vůči Vídni. My tak daleko rozhodně nejsme, je potřeba vidět, že se teprve seskupení hledají. Charta má především charakter morální, jen druhotně je to sonda, pokus, co to vlastně bude dělat. Je chyba, když druhé moralizujeme, v tom smyslu je třeba

být tolerantní i vůči Pithartovi, který má rysy loajálního pozitivního postoje k režimu. Paní profesorka správně ukázala, že mnozí z nás to už máme za sebou, právě tak ten Polanský. Pithart vidí v tomto postupu, my jsme tomu říkali kladný postoj, klapoklīdz, správnou taktiku.

Vydrář:

Myslím, že Pithart zaměřuje pozornost na nás samotné, abychom si sami v sobě udělali pořádek, abychom si sebezpytováním ujasnili, jak je to možné, že režim vládne "po naší vůli" ve smyslu z naší vůle, s naším trpným souhlasem. Jak je to možné!

/V naší společnosti žijí lidé, kteří Chartu nepodepsali, ale snaží se ve svých podnicích žít poctivě a jsou v rámci svých podniků sledováni jako disidenti - jejich činnost je pod drobnohledem, ale je možná. Nejednají tak odvázně jako chartisti, ale nejsou tak izolováni od společnosti, i když se někdy setkávají i s neporozuměním u svých spolupracovníků, po případě se strachem či odporem, které plynou z výčitek svědomí, že druzí tak nejednají./

Vydrář:

Dost mne zaujalo, že vy ten text chápete jinak, než jsme ho chápali my, kteří

jsme ho dostali do ruky bez návaznosti na vaše diskuse. My jsme v tom, co Pithart říká, slyšeli spíše volání po toleranci vůči lidem, kteří jsou mimo Chartu než jako netoleranci vůči některým chartistům. Že pociťuje, že vnímání a dopad Charty do široké společnosti je malý. Já to cítím taky. Myslím si, že Pithart vyzývá k tomu, aby se pole působnosti Charty rozšířilo tak, aby ke společné práci přitáhlo více lidí. Taky bych řekl, že jeho názory vycházejí z jiného pojetí vztahů ve společnosti, než je to, které dává najevo Polanský. Polanský říká: "Jsou ti, co silou vládnou a je tady národ, který je ovládán jen proto, že tu je ta síla." Pithart podle mne vychází z poznání, že národ do značné míry tomu, aby byl ovládán, sám pomáhá. Já myslím, že je to přesnější poznání a tvrdím na základě svých zkušeností, že prolnutí ovládajících a ovládaných je u nás tak velké, že je potřeba právě tomu se postavit. Pokud se člověk nechce dostat do izolace, tak je potřeba, aby přemýšlel nad tím, jak najít kontakt s těmi ovládanými a něco jim přitom nabídnout. Těm, kteří žijí v tom šlen-driánu, kteří si zvykli na nepoctivý život,

na korupci, na nezodpovědnost a na lajdáctví a kteří si tím vlastně na sebe pletou bič. Když Pithart mluví o té "práci drobné", tak zdůrazňuje takové vlastnosti jako je tvořivost a zodpovědnost a já si nemyslím, že tím vyzývá ke konformitě.

Müller:

Považuji pro sebe za nejdůležitější tento odstavec Pithartových textů: "Nezajímá mne tolik, jak moc vládne potlačováním lidských, občanských a sociálních práv a svobod... Zajímá mě mnohem více ono hluboké skryté srozumění mezi mocnými a mnohými z bezmocných, kteří střeží status quo možná daleko spolehlivěji než potlačující policie." Mne tato pasáž zaujala nejvíc proto, že vyjadřuje omezení takových pokusů ve společnosti, jako je Charta 77. Je podle mne hodné respektu myslet dnes tímto směrem.

Podívejme se nyní z hlediska citovaného Pithartova zájmu na jeho první stať Pokus o vlast. Diagnóza stavu zní: chybí nám plnohodnotný občan, vlast, stát. Program nápravy zní: ustavme je, usilujme o to, aby ve vymezeném okruhu světa byli všichni lidé

spojení vědomím spoluodpovědnosti k společnému dílu. Avšak nad cestami, jež nabízí Petr Pithart, vznikají otázky.

"Nuže, vytvářejme to zatím v sobě. Jednejme, jakoby tu vlast, občan a stát byli... Tak například trvejme na tom, že zákony, které moc v naší zemi vyhlásila, vskutku také platí a že tato moc nad jejich všeobecným dodržováním ve dne v noci bdí."

Vrátit právu a zákonu jejich smysl pomocí všeobecného předstírání je jistě dobrý návod k pěstování lstivého občana a lstivého státu. Avšak nebude pak i nová vlast jenom lest? To je má první otázka.

"Mluví se u nás v poslední době také o potřebě práce drobné, a myslí se tím "nedisidentský" koncept odpovědné, kvalitní práce, vůbec důsledně občanských postojů zejména v každodenních 'malých' konfliktech na pracovištích." Je pro mne samozřejmé, že občanství, stát i vlast lze tvořit jen prací drobnou, tady nic jiného než drobnou práci dělat nejde. Jaký však to je koncept drobné práce, jestliže se z ní vyřazuje disident, který pracuje na poli veřejného života ve společnosti? Nevím jestli některá jiná

oblast sociálního života potřebuje víc odpovědné, kvalitní práce a vůbec důsledné občanské postoje, než právě veřejný život. Nevím koho považuje Pithart za disidenta. Pro mne je to veřejný odpůrce, přičemž je lhostejné zda celého systému či jeho dílčích rysů. Rozhodující je postoj ve veřejném životě.

"Lidé od přírody skeptičtí, ale také nekonstruktivní radikálové a ti, kterým z nejrůznějších důvodů nezbývá, než osvědčovat se skrze negativní reakce moci, namítají, že je to všechno nesmysl: systém je špatný, neracionální, neekonomický... Jako bychom to všichni nevěděli! Když však dodávají, že takový systém je třeba rozbít a vyměnit a nemají přitom sílu to provést, pak rozpoznávám v takovém "zásadním" postoji předešlým alibismus: tito lidé nechtějí dělat nic!"

Proč autor vylučuje ze svého konceptu drobné práce ty, kteří odmítají systém a nemají sílu ho celý vyměnit? Proč myslí, že tento zásadní postoj znamená alibi pro drobnou práci? Drobnou práci nelze oddělovat od vztahu k systému. K drobné práci patří i vědomí v jakém kontextu ji člověk dělá, neboť

teprve tím může dostat jiné znaménko než právě jen "provoz statu quo".

Pithart doporučuje co nejvšeobecnější podstírání, "jakoby se u nás opravdu mělo dobře hospodařit a kvalifikovaně rozhodovat".

Poctivou prací rozumím osobní nasazení schopností, znalostí a výkonností. V širším kontextu je práce nejen způsob obživy, ale i jeden z nejdůležitějších způsobů seberealizace. V tomto smyslu patří k samotným základům evropské civilizace. Myslím, že poctivá práce má pro člověka o s o b n í kladný smysl v jakýchkoliv společenských poměrech. Při tom je ovšem nutné vidět, že s o c i á l n ě může osobní poctivá práce podporovat společenské poměry preferující hodnoty zcela jiné. /To je patrně případ československé ekonomiky o jejímž chodu z části rozhodují lidé na středních člancích, kteří p ř e m á h a j í obecný s y s t é m neodpovědnosti, nepoctivosti a nekvalifikovaného rozhodování./ Osobní poctivá práce se může dostat sociálně do služebné role - vždy, není-li spojena s veřejným n á r o k e m n a p o c t i v o u p r á c i všude ve společnosti. Nekonformní hnutí se svým

pojetím práce musí dostat dále než k poctivé práci pro uspokojení z vlastní poctivosti. Nekonformní hnutí právě obecným nárokem na poctivou práci musí rozhodnout o sociálním smyslu, o sociálním směřování své vlastní poctivé práce.

Považuji za Pithartovu přednost, že kladě důraz na pracoviště, neboť to je oblast, která se nejen týká všech, ale zde se všichni mohou účastnit nápravy. Program umístěný sem je něco významně jiného než disidentské koncepce otevřené jen lidem připraveným k totálnímu strádání. Vidí však Pithart úplně funkci pracoviště v daném politickém systému? Na pracovišti se nejen produkuje výrobky. V situaci, kdy neexistuje veřejný život je pracoviště ventilem mínění společnosti. A tak se do práce - jejího procesu i výsledku - dostávají vztahy k monopolnímu podnikateli, zaměstnavateli a vládci.

Jaká může být na pracovištích chuť co "nejvšeobecněji předstírat", že v tomto stá-

tě jsme my všichni vlastníky výrobních prostředků? Který zaměstnanec se bude snažit dobře hospodařit a kvalifikovaně rozhodovat, demonstruje-li zaměstnavatel, že dává přednost jiným kritériím? Že dává přednost plnění příkazů byt' nesmyslných před samostatnou iniciativou? Že dává přednost politické oddanosti před schopnostmi a znalostmi. Kdo z těch, kteří vědí, že právě princip dobrého hospodaření a kvalifikovaného rozhodování není oceněn, nýbrž dokonce odsouzen, bude ve svém chování předstírat něco jiného? Kdo se může poctivě snažit a zároveň se vyhýbat tomu, že je nad ním jeho snaha promarnována? Není snad zbytečná a marná práce nejhlubší urážkou lidské důstojnosti? Nad těmito problémy se musí výzva k poctivé práci zamyslet, aby nezněla hluše.

"Je to málo začít se změnou poměrů u sebe samých?" Pithart má pravdu, když tuto změnu pokládá za nejdůležitější předpoklad skutečné změny poměrů. "Čtème znovu Havlíčka a Masaryka: všechno tó tam už dávno je." Ale to už není pravda! Havlíček i Masaryk žili v netotalitním státě, kde zákonný od-

por byl legální. Dnes však už za samotný požadavek omezit moc - právem - sedí VONS. Práce drobná má jiné rysy, existují-li životní oblasti, v kterých je člověk autonomní na poměrech. Avšak co je dnes autonomní ve veřejném životě? Práce? Kultura? Školství? Věda? Přesně vzato, je tolerována jen autonomie soukromého života. To je podstatně jiná situace než Havlíčkova a Masarykova. V totalitním státě je každá drobná práce politická, neboť moc ji posuzuje v první řadě podle toho jak slouží podpoře jejího postavení. Dnes probíhá střet o samotnou možnost drobné práce.

"Vytvářet vlast jako 'národ občanů' vskutku totiž znamená, že se tu musíme srovnat všichni." Předpokladem občanů je vzájemný respekt k sobě j a k o l i d e m . Cesta k takové vlasti může být jen ta, na níž se každý vzdá nenávisti k jiným. Cesta, na níž bude každý usilovat o rozšíření lidské shody a současně klást odpor porušování lidské důstojnosti. K této cestě je však nutné h l e d a t lidi, kteří jí chtějí jít, nikoliv předstírat, že tudy by rádi

šli všichni.

Pithartovu ideu jít z a výlučnost Charty 77, jít z a disidentský koncept společenského úsilí беру za své. Pro mne je to však věc ne vzájemně se vylučujících alternativ, nýbrž p a r a l e l n í c h p r o g r a m ů , z nichž každý sám o sobě považují za nezbytný. /Nejsem si jist Pithartovým názorem./ Trvat na omezení každého člověka a každé moci právem. Trvat na pozitivé práci v celém státě, na všech místech. Trvat na společnosti, která je otevřena všem stejně. Avšak bez Pithartova programu předstírání, že to vše už zde je. Nevidím dobrý důvod proč přijmout ideologii státní moci, která tvrdí totéž: vše zde už je. Když profesor Kusý použil ve studii "Charta a reálný socialismus" pojmu "jakoby", použil jej jako prostředku k analýze j e d n é f o r m y s p o l e č e n s k é h o m a r a s m u . Pithart chce programovým rozšířením tohoto marasmu ozdravit společ-

nost. Avšak to je p o h y b v k r u h u .

Mezník:

Tolerance je nezbytná, v tom souhlasím s Jirkou i Jendou. Někteří z přítomných pochopili stať Petra Pitharta jako výzvu k toleranci k těm, kteří nedělají to, co dělá VONS. Proti takové výzvě bych nic neměl. Na Pithartovi mi vadí, že on nemá dosti tolerance k těm, kteří jsou radikálnější než on. Je třeba, aby se pěstovalo v lidech občanství, ale nelze přitom vždy přesně určit, jak postupovat. Nejsme stejní, někdo je mírnější, někdo radikálnější. Ale je třeba, abychom se vzájemně chápali, abychom svůj vlastní postoj nepokládali za jedině správný. Nejsem schopen a nebyl bych ani ochoten dělat přednášky tím způsobem, jako je dělá profesor Tomin v Praze. Kdybych dělal přednášky, snažil bych se, abych tím Státní bezpečnost příliš nedráždil. Šlo by mi především o to, abych posluchačům mohl něco sdělit. Ale nikdy bych neřekl: jedině správný způsob, jak dělat přednášky, je ten můj. Já totiž uznávám, že postup profesora Tomina má své velké reálné i morální hodnoty. Vy jste mluvili o

tom, že ve svém prostředí působíte, že vidíte i odezvu tohoto působení. Domníváte se, že způsob, kterým jednáte, je jiný, než jakým jednají signatáři Charty, a že po některých stránkách dosahujete větších výsledků, protože jste víc spojeni s lidmi, než signatáři Charty. Máte pravdu, ale já bych k tomu dodal, že po některých stránkách dosahují významnějších výsledků zase chartisté. Oba postupy se vlastně svým způsobem doplňují. A nesmíme nikoho nutit, aby dělal to, co děláme my sami.

Šimsa:

V rozhovorech se setkávám s pojmy signatáři, disidenti, pak lidé venku; já to tak necítím. Vím ovšem, že je určitý psychologický rozdíl. Mám na mysli rozhovor s manželí, oba jsou signatáři, on pracuje v ochraně přírody a dělá co může na tom svém pracovišti. Jeho život je plynulý přechod od signatářství k nesignatářství. Znáám spoustu lidí, kteří podepsali Chartu, jejich život to nepoznamenalo, protože za to nebyli perzekvováni, například zůstali ve své práci, tak si ty otázky kladou znovu, co teď mám dělat na svém pracovišti. Vyprávěl jsem jim

případ chlapce, který dostal tři roky. Co můžu pro něj udělat - tuto otázku položí každý člověk, který má pocit odpovědnosti, necítil jsem, že by ta reakce byla jiná, protože jsou podepsáni na nějakém dokumentu.

Druhá stránka je ta, že se mi zdá, že u Pitharta a pak zejména u Vaculíka je jakási představa, jakoby někteří lidé byli statečnější nebo méně stateční. Já si myslím, že situace, do které se dostal Pavel Kohout několikrát v životě a s jeho statečností nebo nestatečností nesouvisela. Ale jistě souvisí s jeho psychologií dramatika, režiséra, on dovede naaranžovat určitou situaci, v tom je výjimečný, ale jinak se do toho dostal jako kdokoliv k čemukoliv jinému. Někdy to není otázka rozhodnutí, ale nahodilých historických událostí. Albert mi po zkušenostech v roce 1978 svěřoval, že se hodlá vzdát své činnosti. Jedině by pracoval ve VONSu, to je to nejmenší, pro svědomí. Krátce na to se ukázalo, že být ve VONSu je to nejhorší. Nebo Tomin. On je svérázná osoba, jemu šlo o to, aby přednášel a aby ho někdo poslouchal. Samozřejmě, on jde tak daleko, že když jsou v Bartolomějské ve velké cele, že

si zjedná ticho a pokračuje ještě čtvrt hodiny v přednášce o Aristotelovi.

Vydrář:

To jednání "jakoby" vypadá jako naivnost. Ale také jsem to zkusil, je to nutné kombinovat se strízlivými způsoby jednání. Je v tom napětí.

Müller:

Já myslím, že metoda "jakoby" není naivní. Je to opravdu praktická metoda, kterou lze dosáhnout výsledků. Ale je třeba se na ni vždy dívat v celku, pak uvidíme její úskalí.

Metoda "jakoby", to jsou šedesátá léta, to je metoda reformního komunismu, vedoucí k osmašedesátému. Velmi úspěšná metoda, velmi praktický výsledek. Ale tato metoda je také srpen šedesátosm a moskevské protokoly. Zde "jakoby" katastrofálně selhává. V situaci, kdy není třeba předstírání, kdy je naopak třeba zaujmout jasné vlastní autentické stanovisko, se celá minulost postavená na "jakoby" stane závažím, jež nelze odhodit ze dne na den. Celá ta strategie "jakoby"

je založena na tom, že se vlastně vzdávám pravdivého postoje, musím předstírat, abych dosáhl úspěchu. Avšak tím se stanu nejen zajatcem, ale i obětí předstírání /v nějaké míře/.

Šimsa:

Já mám dojem, že my metodu "jakoby" známe velmi dobře z církevní praxe, respektive z Hromádkovy linie. Vycházeli jsme z této strategie v šedesátých letech, kdy celá řada protestních dopisů začínala kladným postojem k socialismu, dovoláváním se na humanistické cíle komunismu, zákony, ústavu, usnesení. Třeba i můj dopis, kvůli kterému jsem odcházel z Kláštera nad Dědinou, začínal odvoláním k XXII. sjezdu KSSS. Kde ovšem zůstává jenom to "jakoby", tam je něco falešného. Unde kritizoval Pitharta v tom smyslu, že se mu zdá při jeho věku to "jakoby" opožděné. Jakoby už na to "jakoby" neměl právo.

Já jsem nikdy nechápal Chartu jako hnutí za občanská práva, ale jako hnutí za občanské povinnosti. Máme určitá práva a to nás zavazuje, abychom plnili své povinnosti. V Patočkových textech bylo nápadné, že si

pro sebe nějaké právo nevyžadoval, ale cítil povinnost říci pravdu, zastat se druhých, postavit se zvůli.

Druhá otázka je, co z mého jednání /z motivů občanské odpovědnosti/ vzejde. Ozvalo se to v souvislosti s Petrem Cibulkou. Již dříve jsme slýchali: Chcete pomoci někomu? Tedy nedělejte nic, poněvadž každá akce /na počátku šedesátých let/ prý vedla spíše ke zhoršení situace. Nyní znovu: Chcete pomoci Cibulkovi? Nedělejte demonstraci. Organizátoři demonstrace vycházeli ze zkušenosti demonstrace za Honzu Prince, která vyšla. "Princovi to pomohlo, zkusíme to, třeba to pomůže Cibulkovi." Nepomohlo. Poznámku soudce asi v tom smyslu: "Co jsem mohl dělat? Já za to nemůžu, vy za to nemůžete, poděkujte přátelům, co dělali demonstraci. Já jsem vám ten půl roku musel přidat," považuji za cynismus.

Nesprávné by bylo dívat se na oběti při akcích jako jakýsi instrument. Steinbeck popisuje v "Bitvě", jak při stávce česačů zastřelí chlapce. Stranický pracovník pohřeb zorganizuje tak, aby to pohnulo masami.

Zastřelili? Dobrý, tak teď co s tím. V té loňské diskusi se ozvala obava, aby někteří přátelé skoro až nečekali perzekuci, aby mohli vydat "sdělení".

Já si myslím, že člověk musí dělat to, co opragdu jen "musí", z vnitřní nutnosti. Myšlenka na to, co z toho bude, je přirozená a pro odpovědného člověka zcela správná. Také tu bude vždy určitý kalkul, jistě i politický. Jen nesmí být ten kalkul, ta úvaha o efektu posledním nebo jediným měřítkem.

Žádost o demonstraci jsem nepodepisoval snadno...

Vydrář:

Podepsal jsem to taky - solidárně - s vnitřními otazníky.

Šimsa:

Pak jsem zjistil, že jsem mezi signatáři takřka nejstarší. Při obou výsleších se mnou jednali jako s člověkem umírněným, ale zároveň mimořádně odpovědným, jakýmsi "šéfem".

Ještě k Pithartovi: pomáhá spíš analýzou, než radami. V analýze cítím, že je na stopě živým problémům. Jistě celá ta tematika, co na pracovištích, s jakým pozitivním

programem pro společnost jednou přijdeme, jakou má perspektivu naše vlast, otázka emigrace, radikálního a umírněného postupu, spolupráce - nespolupráce atd. Kde dělá analýzu, tam pomáhá. Rady a hlavně neoprávněné soudy nad druhými mne podráždily, ale to už zodpověděla paní profesorka.

Müller:

Hovořils' o demonstraci a sám jsi říkal, že jsi z těch rozšafných jediný, který to podepsal. Já naopak nejsem počítán k rozšafným a nepodepsal jsem to. A nepodepsal jsem to s poměrně obsáhlým zdůvodněním těm, kteří za mnou přišli. Jádrem bylo nikoli odmítnutí disidentského konceptu, to jest že by se nemělo pro Cibulku něco v e ř e j n ě udělat, ale to, že by se mělo udělat něco náročnějšího, než je demonstrace.

Ale teď bych se vrátil k ústřednímu tématu, který mne z Pitharta nejvíc zajímá a který také zajímá nejvíc naše přátele. Ti jsou především v jiné sociální situaci než my. Problém drobné práce je u vás spjat s problémem kvalifikované práce na pracovišti. Mluvili jsme o dvou autorech, Pithartovi

a Polanském. U obou dvou je možné s menší dávkou nepřesnosti hovořit o tom, že jsou to lidé, kteří do roku 1968 šli cestou odborné kvalifikované práce na svých pracovištích. Došli tak daleko, až přešli hranice. V momentě, kdy člověk na hranici nerezignuje na svou odbornost a kvalifikovanost, přestává být zaměstnancem ve své profesi. Dostává se do jiné situace. Už nemůže použít svou odbornost v zaměstnání. Lidé, kteří na hranici dosud nenarazili, mají zcela smysluplnou životní náplň, jestliže se stávají, jak vy říkáte, disidenty na svém pracovišti. A to je ta drobná práce, po které Petr Pithart volá a která je velmi potřebná. Udržují určité hodnoty, které jsou potřeba v každé společnosti. A jestliže nejsou, společnost degeneruje. Co však s tím, když lidé jsou mocí ze své profese vyřazení? Když člověk dělá topiče, tak opravdu obtížně sleduje, co je v jeho profesi aktuální. Oproti svým bývalým kolegům získává jen jedno: zkušenost ze systému a pohled na svou profesi zvenku. Tak p o t e n c i o n á l n ě existuje možnost syntézy profesionální práce a zkušenosti s politickou hranicí profesionality. Ve sku-

tečnosti k této syntéze nedochází. Lidé, kteří do včerejška byli kolegy, ocitnou se v zcela rozdílné situaci. Každý má okamžitě jiné problémy, nastává diskontinuita místo spojení. Toto rozdělení netvoříme primárně, nýbrž moc svým tlakem. Ona z něho nesmírně těží, jsou přerušeny komunikace. Jsou zde dva faráři. Jeden přešel hranici a dnes už farářem není. Druhý z hlediska moci ještě hranici nepřešel. Avšak jejich vazby nejsou přerušeny a jejich obsahem nejsou nostalgické vzpomínky, ale přítomnost a budoucnost a rysy profese duchovního. Považuji to za nesmírně plodné, avšak ve společnosti je něco takového výjimkou.

Mezník:

Jirko, cos' říkal, je velmi podnětné, ale člověk by o tom musel mnohem víc rozmýšlet, aby se k tomu mohl vyslovit. Konkrétní příklad, který jsi uváděl, není dost typický. Oba zde přítomní faráři jsou signatáři Charty a navíc příslušníci profesionální skupiny /tedy evangelických farářů/, která se vyznačuje poměrně vysokou morální úrovní. Tohle je vůbec abych tak řekl

zvláštní brange.

Já bych spíš chtěl navázat na něco jiného, totiž na otázku, jaká činnost má smysl. Vracím se k cibulkovské demonstraci. Je možné, že to nebyl nejlepší způsob. Ale byla to věc, která byla provedena. A myslím si, že smysl měla. Ze dvou důvodů. Ten první je mravní. Děje se cosi nespravedlivého, člověk má pocit, že k tomu nemůžeme mlčet. Tady tato snaha nemlčet byla a já mám dojem, že projevovat tuto snahu je dobré. Když budeme jednat podle svých mravních představ, budeme jednat jako občané. Druhý důvod je ten, že takové akce, jako byla demonstrace pro Cibulku, má i konkrétní, řekněme politický význam. Je ovšem problematické, zda taková akce může pomoci osobě, pro kterou je konána. Někdy jí může dokonce ublížit. Ale může kupodivu pomoci jiným. To je jeden z paradoxů zvláštní situace, ve které dnes žijeme. Je demonstrace ve prospěch Petra Cibulky, a protože vládnoucí moc nechce nikdy ustupovat, tak tomu Cibulkovi raději trest přidá, místo aby mu ubrala. Ale je docela možné, že si v jiných případech, aby se vyvarovala

problémů, dá více pozor. Zvlášť je to typické v záležitosti s VONSem, kde nakonec bylo uvězněno jen deset lidí, souzeno jen šest, ostatní byli zatím necháni na pokoji. Zvláštní význam má skutečnost, že zprávy o porušování lidských práv a o akcích obránců lidských práv jdou do zahraničí. Na mínění světové veřejnosti musí vládnoucí moc někdy brát ohled.

Posílání zpráv o porušování lidských práv v Československu do zahraničí má ale ještě jiný význam. Jde o věc, kterou Pithart vůbec nebere v úvahu. Nejde jenom o vlast, nejde jen o Československo, jde o celý svět. Ve světě jsou síly, které jsou pro lidská práva. Pokud nedojdou ven zprávy, které se týkají porušení lidských práv v této zemi, má normální občan ve světě dojem, že u nás je všechno v pořádku. A jestliže chceme, aby na celém světě bylo postupováno proti těm, kteří lidská práva ve světě porušují, musí lidé vědět, že lidská práva porušována jsou. O tom, že jsou porušována lidská práva třeba v Americe, se dozví každý přímo z amerických novin. Z našich novin se to člověk nedozví. A musíme si uvědomit, že

ten systém společnosti, v kterém žijeme, chápeme často jen my, lidem, kteří v něm nežijí, je velmi často nepochopitelný. A aby se ukázal zlomek toho špatného, co na tom systému špatného je, musí se to ukázat na zprávě, že někdo byl zatčený, nespravedlivě odsouzený nebo zfackovaný.

Nakonec ještě jednu poznámku. V odpovědi na otázku, co smysl má a co smysl nemá, můžeme docházet k poněkud rozdílným závěrům. Jakýkoli postoj a jakákoli činnost se však musí řídit etickými zásadami. Nechtějme, aby všichni lidé jednali podle jediného receptu, tolerujme vzájemně své přístupy, ale sjednotme se na určitých etických postupech.

Černý:

Já vidím situaci takto: Pracovní prostředí formuje v převážné míře sociální klima celé naší společnosti. V jakých podmínkách se utváří postoje jednotlivců a skupin na pracovišti?

Zaměstnavatel disponuje celou řadou prostředků k uspokojování sociálních potřeb zaměstnanců, jako jsou sociální jistoty, finanční a jiné hodnocení, přidělení bytů, půjček, rekreace, společenské i odborné

uplatnění. Při jejich rozdělování jsou nej-
důležitějším kritériem projevy loajality
podřízených. Moc je natolik "tolerantní",
že nežádá žádné důkazy poslušnosti. Spokojí
se s formálními projevy. Dopad na myšlení a
lidské vztahy je však horší než při přímém
nátlaku. Zamlžuje se podstata mocenského sys-
tému, hranice mezi ovládajícími a ovládanými
i mezi špatným a společensky prospěšným.
Umožní ovládanému, aby si aspoň částečně
uklidnil svědomí a racionalizováním vlastní-
ho postoje neztratil úplně pocit vlastní
důstojnosti. Tak se myšlení deformuje zdůvod-
ňováním si nepoctivých postojů a na druhé
straně vymyšlením formálních činností doka-
zujících poslušnost.

Obdobná je situace i ve vlastní profes-
ní činnosti, kde se část duševní kapacity
vyčerpává na vyrovnání se s požadavky často
až protispolečensky postavenými. Proto zde
pravda vyřčená na jakémkoliv místě, jakouko-
liv formou má svoji hodnotu.

V prostředí, v němž se převrací hierar-
chie lidských hodnot a v němž není patrné
východisko, převládá lhostejnost k lidem
i k práci jako službě lidem. Ten, kdo pocti-

vě hledá řešení jak z toho ven, postupně se od okolí odlišuje. Tato cesta může vést až k osamělosti. Na druhé straně však v určité fázi překročí prostor vymezený mocí, který ostatní ani plně nevyužívají.

U Pitharta oceňuji to, že hledá cestu od konzumního člověka k aktivnímu občanovi, kterou může být realizována demokratizace společnosti i v podmínkách, ve kterých se nacházíme dnes.

Myslím si, že nám nejvíc chybí jednotící idea - východisko ze současných společenských problémů, na základě něhož by mohl každý sám podle svých možností a odvahy najít svou užitečnou roli. Mám na mysli i problémy, které se týkají i jiných společenských systémů.

Vydrář:

Já bych chtěl jen zdůraznit potřebu spolupráce mezi tím druhem lidí, kteří už jsou perzekvováni, kteří už jsou uvrženi do jiného způsobu života než třeba ti lidé, kteří mají své zaměstnání, které je zajímavé a ve kterém se realizují. Měl jsem pocit, že je potřeba nějak to zorganizovat, tento kon-

takt. Snad by stálo za to přemýšlet o vytvoření jakési stínové veřejnosti, jakési souběžné společnosti lidí, kteří mají zájem o to žít poctivě, žít opravdau občansky.

Černý:

Prostor, který tu je, využít do posledního místa. Ono tohle jednání nebude potřebovat malou odvahu. Pokud by se z toho stalo hnutí, mocenský systém ho bude udržovat v omezeném rozsahu perzekucemi, které by měly vést k jeho ochromování, vyčerpávání a izolaci stejně jako to dělá u Charty.

Müller:

Je to problém. Jakmile komunikace bude veřejná, musí zde být ochota podstoupit riziko, že někdo z těch, kteří dosud pracují v profesi se přesune do kategorie těch, kteří ji už museli opustit. Anebo se komunikace může díť neveřejně, aspoň do doby, než na to přijdou. Organizační rysy utajení jsou však problematické.

Černý:

Ale myslím si, že stojí za to o nich přemýšlet.

Mezník:

My nemáme vůbec rádi slovo "organizační". Jakmile něco začne mít povahu organizace, tak to zavání kriminálem. Můžeme navazovat osobní vztahy, profesní vztahy, ale nikdy to nesmí mít charakter organizace.

Müller:

Oni vždy vše musí interpretovat jako organizaci. S ničím jiným se konfrontovat neumí.